ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 62

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

СА 2 СЛИКЕ У ПРИЛОГУ

У БЕОГРАДУ 1885

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

LIBRARY
JUN 12 1974
UNIVERSITY OF TORONTO

DR
301
S67
knj.62

Преглед.

СТРАНА

1. Енглеска, француска и српска порота. Од Ј. Авакумовића. (Наставак) 1
2. Рамондије у Србији. Од д-ра Саве Петровића. Са две слике у прилогу 101
3. Ко је наследник српске пећке патријаршије и коме за данас по праву припада врховно право над сарајевском православном митрополијом? Исторично-критична црта, од В. С. Д. . 125
4. Манастирско непокретно имање у краљевини Србији. Од Богољуба Јовановића (Прва половина) 173
5. Српске насеобине у јужној Италији. Први извештај члана проф. Риста Ковачића 273
5. Скуп српскога ученог друштва, 30 јануара 1885 1

ПОПРАВКЕ.

СТРАН	ВРСТА	ВАЉА ЧИТАТИ:
273	4 оздо	Tremiti
274	18 озго	распупан
278	10 «	Бијонделову
280	22 «	овластио
283	21 «	У истоме
284	10 «	(јунија 1884)
293	4 «	нешто начуо
293	13 «	казати прави број,
300	22 «	познаду добро.
301	1 «	avvocato
303	10 оздо	добра четири часа
304	18 озго	(signor avvocato Giuseppe Ricciardi).
305	18 «	једну књигу 2 изд., којој
306	5 оздо	зазире од другога
311	4 «	Дâ̄ј о̏ко са́да
313	9, 10, 11 озго	звѝзда мо́ј'? — бѝше тво́ј'; — спрѝду мѐн'?
314	9 озго	(giureconsulto Amodio Ricciardi)
318	7 «	да се говори да даје

У ЧЛАНКУ СКУП УЧЕНОГА ДРУШТВА:

3	8 озго	као узроци и последице, или као последице и узроци.
3	26 озго	привредних производа.
4	12 «	на ратне спреме.
4	19 «	културно и политично.
4	23 «	Родне земље
5	7 оздо	била ограђена
6	21 и 22 озго	да се са напреднијом
6	7 оздо	тржишта плаве.
13	3 «	удруженим културним снагама.

ЕНГЛЕСКА, ФРАНЦУСКА И СРПСКА ПОРОТА.

написао

Ј. Ђ. Авакумовић.

(наставак).

В. РАЗЛИКА У ТУЖИОЧЕВОЈ ЛИЧНОСТИ.

I. У Енглеској.

Енглески казнени поступак даје главну улогу приватном тужиоцу. У томе је он сличан римском и немачком средњевековном казненом поступку. Но ово опет не значи, да се код Енглеза казненим процесом иде на осигурање само приватног интереса оштећеном или повређеном лицу. На против и код Енглеза све тужбе у казненом поступку покрећу се у име Краља, као и за осигурање и одржање и државних интереса поред приватних, или и без ових, ако их нема. На том основу државни тужилац (Attorney-General) овлашћен је, да присуствује сваком казненом процесу, па и сам да прими на се дужност, да доказује кривицу оптуженикову, премда он ово последње обично оставља приватном тужиоцу, а он само контролише ствар, и само по потреби улази и сам у борбу.

По енглеском казненом праву сваки грађанин не само да има право, већ и дужност, да узме на себе улогу тужиоца против сваког кривца. Шта више, ако би био учињен злочин (felony) (1) онда би грађанин енглески, који би за њ

(1) Шта је „felony“ види напред табак други и Mürhy, I. део, стр. 2.

дознао, а не би тужбу подигао, за то био кажњен новчано или затвором. Изузеће од овог општег правила постоји само за оне личности, које не могу пред судом сведочити, па по томе ни тужити. Но при свем том, енглеска држава не тражи од приватног тужиоца да он криминални процес води о свом трошку. На против, приватни тужилац добија из државне касе накнаду свију плаћених трошкова, ма да би оптуженик био и ослобођен. Само ако би се доказало, да је тужилац злонамерно подигао своју тужбу, онда му се не накнађују трошкови учињени око кривичног процеса. А у оваквом случају не само да на лажног тужиоца падају трошкови ислеђења, већ шта више оптуженик има право тужити свога тужиоца суду за накнаду штете и повреду части. Но ово последње оптуженик може чинити само онда, ако би му суд дао у препису тужбу и ослобођајну пресуду. А ово суд чини само онда, ако би био убеђен да је тужилац процес покренуо и водио у злој намери. На овај начин енглеско казнено право штити и личну слободу и част против злонамерних оптужаба; а у исто време даје, у интересу општем, јаку гарантију и приватном тужиоцу против неумесних тражбина, које би могао покретати ослобођени оптуженик.

Но по што се, и поред оне опште грађанске дужности за оптужење, врло често дешавало, да није било приватног тужиоца у кажњивим делима, — то су се енглески закони побринули, да испуне и ту празнину у свом, и ако чисто оптужном, казненом поступку. Они су то учинили на више начина. Тако је, пре свега, онај чиновник, који је дужан да чини предислеђења, овлашћен да неко лице позове да прими улогу тужиоца. Он за то бира једног од оних лица, којима је ствар позната, и које он сматра као најподесније за ту улогу. Тако на прилику он предаје ту улогу једном од испитаних сведока. Кад буде изабрао то лице; и кад се ово буде примило те улоге, — онда исследник полаже за њ кауцију за

трошкове казненог процеса, јер тај изабрани тужилац није дужан да то чини о свом трошку при свем том, што би му држава то свакако накнадила. Сем тога бива чешће, да Енглези јавно расписују награду ономе, који би пронашао или потказао какав учињени злочин, и онда се јавља као тужилац или онај, који би дело или кривца потказао, или какво друго лице. Најпосле има неких злочина, за које су по самом закону прописане награде ономе, који би кривца потказао или пронашао. То су највећи злочини против државног строја, као што је велеиздаја и томе слично.

Но по што и све ово још није довољна гарантија, да кривац не остане без заслужене казне, то су се још од вајкада у Енглеској образовала приватна удружења са задатком да судове потпомажу у истраживању и гоњењу учињених злочина. Та удружења старају се најпре о проналаску и гоњењу оних злочина, који би били учињени на спрам кога члана тог удружења, а поред тога и на спрам ма ког другог лица. А да би радња тих удружења била што успешнија, она одређују и награде ономе, који би примио на себе старање о проналаску и гоњењу злочинаца пред судом. Величина те награде различна је према величини учињеног кажњивог дела, као и према раду и успеху онога, који би предузео онај посао против злочинца. Таквих удружења има у Енглеској врло много. Између осталих најважнију улогу има у томе познато удружење о чувању наравствености „society for prevention of juvenile prostitution" (удружење за чување младежи од проституције), које троши врло много, само да би што боље и сигурније одговорило своме благородном задатку.

Сви ови начини оптужништва истина одговарају особини енглеског народа. Али су при свем том и многи енглески научењаци дошли до уверења, да би било боље, кад би био постављен јавни тужилац, који би, у име власти и по званичној дужности, хватао и тужио за све злочине.

Овакво мишљење има своја два основа. Један је у томе, што је практика показала, да и сви они начини оптужништва, које напред наведосмо, опет нису довољна гарантија, да никакав злочинац неће остати нетужен. А други је опет основ у томе, што са онаквим начинима оптужништва постоји опасност, да могу и невини људи бити гањани по самој ћуди појединаца. Но ма колико да се то обоје увиђа и у самој Енглеској, опет се Енглези ни до данас нису могли одлучити да у личности тужиочевој учине какву основну промену. Узрок том сталном држању Енглеза за идеју приватног оптужништва двојак је. Прво, што се Енглези боје, да би наступила опасност за слободу грађана од силе и власти, коју би морала имати установа јавног оптужништва као државног органа. И друго Енглези мисле, да би се ослабило оно живо интересовање грађана у јавним пословима, па и у судству, кад се не би грађанима оставило право, да могу бити тужиоци у сваком злочину. Узимајући ово са гледишта чисто демократског, а нарочито стављајући се на земљиште народног судства, разуме се, да је само за похвалу та особина енглеског казненог поступка. Јер по њој Енглези имају у рукама народа оно, што је најважније: грађани тужбу подносе, а грађани и суде. У томе је енглески казнени поступак једнак са бившим казненим поступком код Римљана.

Но при свем том не може се рећи да и код Енглеза баш никако нема јавних, државних, тужилаца. На против, по изузећу и само за неке најтеже злочине и Енглези имају државне тужиоце. Ови су, до душе, код Енглеза са свим различни од француског државног тужиоштва (ministère public); нису онако организовани, као у Француза. А још најмање они имају какво право надзора и контроле над судовима, као што то у Француској припада државним тужиоцима. Али тек свакојако имају и Енглези за неке случајеве и државне тужиоце, по своме званичном положају и дужности. То су

а., Главни државни тужилац (Attorney-General), а то је најважнији међу енглеским државним тужиоцима; и

б., Коронери (Coroners).

Први је дужан, у име Краљево, да тужи за оне злочине, који би непосредно или ма и посредно били управљени против саме краљевине, као што су: тако-названо: high-and petty treason (велика и мања велеиздаја); даље исмевање и омаловажавање владе; и најпосле клевета против исте, и томе слично. Тај јавни тужилац јесте сталан државни чиновник.

Док на против оног другог тужиоца, коронера бира народ, но не на неко одређено време, већ за цео живот. Овај коронер нарочито је дужан истраживати узрок смрти свакад, кад би неко умрьо у затвору насилно или напрасно; или би било сумње у опште, да смрт није природно наступила. У таквим случајима коронер (а може их бити и више) графства излази на лице места и позива пороту да констатује узрок смрти. Та порота састоји се из дванаест поштених грађана, који не морају имати више од 21 године. Ти поротници полажу заклетву пред мртвим телом, да ће савесно дати свој глас. Пред том коронер-поротом вештаци приступају прегледу и секцији мртвог тела, и сем тога саслушавају се сведоци о узроку смрти. Овај рад коронера и коронерске пороте могао би се у толико да упореди са радњом иследне власти и суда у опште приликом истраживања: да ли постоји убиство. Но опет је тај рад коронерске пороте од тога у неколико и различан. Пре свега, ту још не постоје никакви податци, да је учињено убиство. А сем тога задатак те пороте није ограничен само на преглед мртвог тела, већ је она дужна, на основу добивених података, да изрече и одлуку, према своме нахођењу и оцени. Ова одлука коронерске пороте може да буде различна. Или прво, да је умрли сам себе убио у свесном или несвесном

стању. Или, друго, да је случајно лишен живота. Или, најпосле треће, да га је неко други лишио живота.

Па ако би, у овом трећем случају, коронерска порота у исто време одлучила, и да има довољно основа, да је то убиство учинило какво познато лице, — онда је таква одлука коронерске пороте, названа inquisition, у главном равна одобрењу тужбе (bill) средством велике пороте (indictment). И тада се по њој одмах пише тужба против оптуженика и ствар непосредно предаје малој или судној пороти. А после те предаје (presentment), један од судских чиновника стара се, да се тужба напише у свему по законској форми, па онда отпочиње испитивање пред поротом, а по том ова изриче и пресуду о главној ствари.

Као што се може видети из овога, што до сада говорасмо, тужбу у Енглеској подноси редовно какав приватни тужилац. А само по изузећу, па и то тек код неких само злочина подноси је главни државни тужилац (Attorney-General), или се она пише од стране коронерске пороте.

При том подношењу тужбе као опште правило важи ово: Тужилац (prosecutor) је дужан да начини тужбу по свима законским прописима и да је преда великој или оптужној пороти. Њему ту тужбу обично пише какав адвокат или, ако тужилац није узео адвоката, онда то извршује секретар поротног суда или суда за преступе према томе, да ли ће се дело извићати или судити пред једним, или пред другим од та два суда.

То важи о подношају тужбе у опште по енглеском казненом поступку. Ми се овде бавимо нарочито суђењем пред поротом о злочинима, па за то ћемо изложити шта даље бива са тужбом, која би била предата великој пороти. Ако би ова порота нашла, да је тужба основана (a true bill), онда ствар одмах долази пред малу или судну пороту. Таква тужба, која би већ била упућена малој пороти зове се, по енгле-

ском казненом поступку, „indictment“. После тако предате тужбе малој пороти, одмах отпочиње пред њом извођење и суђење. Овај се посао почиње тиме, што се оптуженик, који се изводи пред пороту, најпре пита: признаје ли или не признаје кривицу (guilty or not guilty). Ако би оптуженик казао, да признаје кривицу (но ово међу тим бива врло ретко), — онда би са тим било свршено цело испитивање. Енглези узимају, да је тада сам оптуженик себе осудио, па за то да би било излишно да му још и поротници о томе суде. У таквом случају председавалац државни судија сам одмах приступа изрицању казне на основу закона. Но ако би оптуженик казао, да није крив (а то обично и бива), онда га суд даље пита: **како** хоће да му се суди; и оптуженик на то одговара: „хоћу да ми суди Бог и моја отаџбина (ако је оптуженик какав „Pair“, он одговара: Бог и моји пери)(¹). По што се и то сврши, онда узима реч судски пословођа и изговара ово неколико речи: „Ви сте оптужени за овај злочин (именује га) и казали сте да нисте криви. На питање ко да вам суди, ви сте одговорили: Суд божји и народни. Ево, ови поштени грађани, што их овде видите, (показује руком на поротнике) представљају народ; а Бог нека би вас избавио, ако сте невини“.

После ових, од судског пословође изговорених речи, настаје задатак тужиочев, да **доказе** наводе тужбе (indictment), а оптуженику је дозвољено бранити се, свим могућим средствима одбране, доказима посредним или непосредним. Само против предлога, која казна да се даде оптуженику, овај редовно нема права да чини примедбе. Ово је са тога, што код Енглеза то и не предлаже тужилац, већ казну одмах, чим би порота кога огласила за крива, изриче по закону сам председавалац судија. У овоме је енглески поступак противан француском, јер по овом оптуженик има право да чини примедбе

(¹) Pair је благородник.

и на предложену казну од стране државног тужиоца, прем да то ретко и у Француској бива.

Но да се опет вратимо на даљи развој оптужне системе пред поротом. Главна доказна средства, која се пред поротом употребљавају, јесу сведоци. Испитивање тих сведока остављено је савршено партијама. Ако би тужилац имао адвоката, или ако је тужбу поднео главни државни тужилац (Attorney-General), — онда они руководе испитивање сведока, који оптуженика терете. У ред тих сведока долази и приватан тужилац. Његова је сведоџба равна исказу других сведока. Шта више на његов исказ полаже се још већа важност, него ли на исказ осталих сведока. Но ако приватан тужилац не би имао свога адвоката, онда председавалац судија узима на себе дужност, да сам руководи испитивање сведока, који оптуженика терете, јер се зна да сваки приватан човек није довољно спреман за тај важан посао. На тај начин енглеско право побринуло се како о томе, да у духу чисто оптужне системе не остану неупотребљене, какве важне сведоџбе, а тако исто и да сиромашни приватан тужилац не буде сам себи остављен, већ да добије законог заступника у његовом тужилачком праву. Кад он не би имао адвоката, тужбу, као што смо већ показали, мора да напише у законој форми секретар дотичног поротног суда. А опет при самом извођењу пред поротом, судија тада испитује сведоке у место њега. Поврх свега тога, тужиоцу се досуђује накнада свију трошкова у сваком случају, ма оптуженик био и ослобођен од стране пороте, као што смо већ и напред то споменули.

Овим смо исцрпли што је било важно рећи о личности тужиоца по енглеском казненом поступку, а у једно смо се, колико је било потребно, дотакли и тока испитивања пред поротом (¹).

(¹) За све види: Biener, das englische Geschwornengericht књ. I, стр. 144—151; књ. II, 1—10;
Mühry Strafrecht књ. II. стр. 437—444.

Даљи развој извиђања и суђења пред енглеском поротом описаћемо доцније у засебном одељку ове наше расправе.

А сад да видимо личност тужиочеву, по француском казненом поступку.

II. У Француској.

Закон од 26—29 септембра 1791, који је у Француској завео поротно суђење, није у исто време усвојио и систему приватног тужиоштва, као што смо га видели код Енглеза.

Но Французи су и после установљења пороте задржали једну државну установу, која је код њих постојала још у почетку четрнаестог века, а то је краљевско прокураторство (заступништво) (¹). Ово краљевско заступништво постепено се све више и више развијало. Оно је обично подносило тужбу у свима кажњивим делима. Па и у оним оптужењима, где би се појавио какав приватни тужилац, то краљевско или државно заступништво имало је права тражити, да суд чује и његов предлог о тој ствари. Ти краљевски прокуратори, имали су и своје заступнике (Substitus), који су се звали главни адвокати (avocat généraux), но који су само у грађанским споровима заступали јавни интерес (ordre public), а у другим случајима радили су сами прокуратори лично. И краљевски прокуратори и главни адвокати били су чиновници, који се нису могли премештати са својих места.

Ова организација државног тужиоштва тако је била срасла са правним појмовима Француза, а у исто време толико је одговарала оиспојном мишљењу о деоби власти, — да је све то у Француској задржано и после велике француске револуције, па прешло и у потоње француско законодавство. То показују закони од 24 августа 1790; од 27 вантоза године VIII. (18 марта 1801); од 7 плувиоза године IX. (јануара

(¹) Biener, књ. II. стр. 10.

1802); од 20 априла 1810; 6 јула 1806; 18 августа 1810 године; и најпосле казнени поступак (1). На основу ових закона, државно тужиоштво, које Французи зову: ministère public, има врло важну улогу у целокупној државној организацији. Оно, пре свега, заступа интересе Краља или Цара и државе, не само у свима јавним — државним — пословима, већ и у приватним (2). То је државна установа, која постоји поред судова, а одвојено и независно од њих. Њен је нарочити задатак да у свима судским пословима чува права државна и друштвена, па шта више и у пословима названим ванпарничним (3). Најпосле државно тужиоштво дужно је водити бригу, да се одржава јавни поредак, као и да се закони тачно и једнолико извршују (4).

То државно тужиоштво састоји се из више чиновника, који могу да буду премештени. Оно је потпуно подређено оздо до горе. На врху те установе стоји главни државни тужилац (Procureur général) код касационог суда. Овај има више помоћника (субституга) под именом: главних адвоката (avocats généraux). Тај главни државни тужилац надзирава и руководи, непосредно или посредно, све остале чиновнике државног тужиоштва, који се налазе код апелационих и првостепених судова. Код сваког апелационог суда постоји по један главни тужилац са више заступника (avocats généraux). А опет код сваког првостепеног суда налази се по један државни тужилац (procureur du roi, а сада de la republic), са више помоћника под именом субституга.

Но код судова за чисто полициске иступе, државног тужиоца представља или полициски комесар, или ако би овај био спречен, онда кмет или његов помоћник.

(1) Види, Code d'instruction criminel, чланове: 22—47 и 271—290.
(2) Merlin, Repertoire, ministère public.
(3) Levita, in Jagemann's Gerichtssaal, део I. стр. 168.
(4) Schmidt, in Jagemann's Gerichtssaal, стр. 276.

А опет код помесних или општинских судова, ту дужност врши помоћник кметовски или, по потреби, један одборник, кога би главни државни тужилац за тај посао одредио на годину дана.

Тако дакле код Француза постоји установа државног тужиоштва код свију степена судова, од најмањег, па до највећег, почињући од општинског, па до касационог суда.

Неће бити излишно да се ближе познамо са том важном установом.

Млађи чланови тог државног тужиоштва стоје у односу јаке потчињености према својим старешинама.

Тако главни прокуратор код касационог суда издаје обвезне налоге свима главним адвокатима и њиховим помоћницима код касационог суда.

То исто право имају и главни прокуратори код апелационих судова према главним адвокатима код ових судова.

А опет помоћници државног тужиоца код првостепених судова стоје под непосредном управом и налозима државних тужилаца код тих судова.

Послушност је код млађих толико обвезна, да старији може дате налоге и мењати кад год хоће, а млађи је дужан да слуша све и свакад. Шта више, старешина може посао од млађег са свим и да одузме, па да га продужи сам собом, или повери другоме.

Целокупан број тих државних тужилаца до скора је био око 1500, међу којима 26 главних прокуратора. И сама величина тог њиховог броја, па већ показује, колике послове у Француској врши државно тужиоштво.

Сем оног назива ministère public, ови државни тужиоци зову се још и: gens du parquet. Овај назив дат им је по соби, коју су они добили у судском здању. А пре револуције, они су се звали још и: gens du roi (краљеви људи).

Ови државни тужиоци или заступници имају врло велику власт у казненим процесима. Ми ћемо то мало доцније опширно показати. А, још и пре тога, неће бити излишно, да, бар у кратко, кажемо њихов положај у грађанским споровима. У овим споровима они се могу да јаве у двојаком облику. Или, прво, као заступници (fiscal) државе или владаоца у парницама око крунских или приватних владалачких домена (непокретног имања), или цивил-листе. Или, друго, као заступници самог закона у свима грађанским споровима, са којима би био везан какав општи интерес као: интерес малолетника; одсутних или одбеглих лица; општина, јавних завода и томе слично.

Овај положај државних заступника у грађанским споровима напоменули смо овде само ради бољег разумевања те установе. А сад да се вратимо на њихов рад у казненим процесима, као на прави предмет ове наше расправе.

Државно тужиоштво или заступништво ту има ове улоге:

1., Државно заступништво пре свега има, у казненим предметима, улогу чиновника судске полиције. На основу те улоге и дужности, државни прокуратор позива судове првостепене да истражују и ислеђују сва кажњива дела, која спадају у надлежност тако-званих полициских судова (tribunaux de police correctionelle), а то су преступи (délits); или и у надлежност пороте, а то су злочини (crimes). Да би овај задатак боље и поузданије могло вршити, државном тужиоштву стоје, у том погледу, на расположењу сви помоћни званичници судске полиције (officiers de police judiciaire auxiliaire) као: полициски комисари; кметови; њихови помоћници; примирне судије; жандармериски официри и чувари поља и шума. Сви ти званичници дужни су да јаве државном тужиоштву (заступништву) о сваком злочину или преступу, чим би га дознали, те да би оно могло наредити надлежном суду да предузме ислеђење. Па и сам истражни судија

(juge d'instruction), који се на три године бира из чланова првостепеног суда, стоји у вршењу своје истражничке дужности под контролом главног државног прокуратора. А ово са тога, што се и истражни судија у томе раду рачуна да припада званичницима судске полиције. Тог истражног судију главни државни прокуратор може, у случају небрижљивог или немарног вршења истражничке дужности, да опомене на тачније вршење исте. Па ако би истражни судија и после те опомене остао небрижљив или немаран, онда главни прокуратор има право да га за то тужи надлежном апелационом суду.

Истражни судија, поврх тога, дужан је извршити све захтеве и налоге државног тужиоца, сем ако би их сматрао као са свим неосноване и противзаконе. А има извесних послова, које он никако не сме ни да отпочне без присуства или саслушања државног тужиоца. У те послове долазе: судски увиђај и налог о притвору каквог лица. Но међу тим и поред те своје потчињености према државном тужиоцу, истражни судија властан је и сам по својој увиђавности и нахођењу издати налоге, да се оптуженик доведе и привремено притвори (mandats d'amener, mandats de dépôt), који последњи налог често чини излишним налог о сталном притвору (mandat d'arrêt). А редован притвор до пресуђења (l'ordonance de prise de corps) увек изриче саветно или оптужно одељење, као што смо и напред у неколико већ казали.

Ми ово последње и овде спомињемо само због потпуности предмета, о коме говоримо.

А сад да се вратимо на остале дужности истражног судије и његов однос према државном тужиоцу.

Истражни судија дужан је, даље, од времена на време, да извештава државног тужиоца о резултату истраге. Најпосле истражни судија мора, по опстојној практици, дозволити државном тужиоцу да присуствује саслушању сведока и оптуженика.

А у оптужењима за преступе (прем да само код ових) државни тужилац има право и да не позива истражног судију, да би овај отпочео испитивање против каквог оптуженика, већ може оптуженика непосредно позвати пред суд за преступе. Ово може државни тужилац чинити при сваком оптужењу за преступе, само ако би он држао, да је довољно и само полициско извиђење за даљи судски рад према оптуженику. Овакво право, које је дато државном тужиоцу, разуме се да има ту добру особину, што се на тај начин суђење брже свршује и уштеђују већи судски трошкови. Но то је, у исто време, и опасно. Јер то, прво, води неумесном продужавању полициског извиђања; и, друго, тиме се обилази надлежност истражног судије, који, и ако се рачуна у органе судске полиције, опет даје више гарантије, него што би се ове могло наћи код осталог полициског чиновништва, као органа више административних и по томе потчињених већим послушностима према сваком старијем.

Но сем овога, што државни тужилац може у преступима да обиђе истражног судију, и њихови односи један према другоме нису баш нај јасније обележени. Њихове се дужности на особени начин једна с другом укрштају тако, да се истражни судија појављује час као зависан, а час опет као независан чиновник. Прво је случај у толико, у колико истражни судија, као орган судске полиције, стоји под контролом главног државног тужиоца. А други, то јест независни положај, има истражни судија као референат и као члан решавалац у саветном одељењу, као што показасмо напред. Сем тога његова независност огледа се и у томе, што му закон даје право да, по изузећу, може и сам, по својој званичној дужности отпочети испитивање у свима случајима, где би ко био ухваћен на самом делу злочина или преступа (délits flagrants). У таквом случају истражни судија не мора чекати налог државног тужиоца, те да би отпочео испитивање. Но ово важи и обратно,

и за државног тужиоца. Само што за њ то не важи увек, већ у ова два случаја: 1., Ако би ко био ухваћен на делу код злочина (crimes), онда би и сам државни тужилац, без позива истражног судије, могао да предузме послове судске истраге. 2., То исто право има државни тужилац и онда, кад би га какав господар куће позвао да предузме претрес по кући.

Да су ова права истражног судије и државног тужиоца врло пространа, то је јасно, кад се само помисли колико је растегљив појам „на делу ухваћен“ (délit flagrant). По члану 41 француског казненог поступка под тим се разумеју разни случајеви. Тако:

а., Онај случај, кад би ко био ухваћен да какав злочин или преступ врши, или да га је тек извршио (qui le commet actuellement, ou vient de le commettre);

б., Онај, у коме би учинилац јавном виком (clameur public) био гоњен због каквог злочина или преступа (¹).

в., Случај, кад би ко био ухваћен са стварима, оружјем или писменима, која дају сумњу, да је он учинилац, саучесник или помагач у каквом злочину или преступу (faisant présumer, qu'il est auteur ou complice). Но ово само тада, ако би се то десило у брзо по учињеном злочину или преступу (un temps voisin du délit).

Као што се види из овога што наведосмо, француско је казнено право јако развукло појам злочина или преступа, кад би кривац на делу био ухваћен тако, да је врло тешко имати јасне представке о томе. А управо због те нејасноће у толико је опасније оно двогубо изузеће од основних начела у казненом поступку, на име: од оптужне системе и двајања судске и административне власти, које је обоје повређено оним разноликим правима и дужностима, што су по француском каз-

(¹) И код Енглеза се помиње овај случај и зову га: Haro. buka..

неном поступку дате и истражном судији и државном тужиоцу. А опет и сем тога, са друге стране француско право отишло је далеко у подели власти. Оно је судовима са свим одузело извршну власт, па је њу пренело на административну власт. Држећи се те поделе, истражни судија може само издавати налоге, али нема власти сам и да их изврши. Он своје налоге о позиву, доводу или притвору оптуженика не може сам да изврши исто онако, као што ни суд не може да изврши своју пресуду.

Против те особине о таквој подели власти у француском праву може да се учини јака примедба. Тако, судија, који је властан само издавати налоге, али који не би могао и извршити сâм своје налоге, мора да буде сувише немоћан, и да изгледа сувише мален према сваком ниском чиновнику извршне власти, који по закону, има та оба права: да наређује и да сам извршује своје наредбе.

Но, с друге стране, и поред те немогућности истражног судије у том погледу, опет та установа истражних судија и онаква каква је код Француза, има и своје добре особине. Тако врло је добро, што се истражни судија из чланова првостепеног суда поставља само на три године. Исто тако заслужује одобрење и то, што његов заступник мора да буде опет судија првостепеног суда, а не какав други нижи судски чиновник, као што је било у Немачкој. Прво је добро са више разлога. Пре свега дужност истражног судије сувише је теретна, па би било много, кад би се она бацила само на једног члана суда, било докле би год био члан тог првостепеног суда, или само на дуже време. А сем тога, дуже бављење са истражничком дужношћу и нехотице прави човека строгим, па често и нечовечним, а то само може да шкоди оптуженику. Да би се избегли, с једне стране, ови терети за поједине истражнике; а опет, с друге стране, да би се оптуженици сачували од претеране истражничке строгости, — по старијем

француском праву мењао се истражни судија сваки шест месеца. Но у скоро се дошло до убеђења, да је ово време сувише кратко, те да би човек могао прибавити потребну практику и окретност у испитивању. Па за то се узело онако, као што напред рекосмо, то јест да се истражни судија мења по навршетку три године. А друго је умесно са тога, што је свакако већа гарантија у судији, него ли у каквом нижем судском чиновнику.

Но да се вратимо опет на државне тужиоце.

До сада смо говорили о првој дужности државног тужиоштва, а то је: да по званичној дужности истражује кажњива дела и кривце; да наређује истрагу о томе; и да по свршеној предистрази, ако је реч о злочину или преступу, ствар износи пред саветно одељење, те да би ово одлучило: има ли места даљем поступку према оптуженику.

Но поред тога државно тужиоштво има још многе дужности. Тако:

2., Државни тужилац јавља се као јавни тужилац на претресима судским и поротским.

До претреса цела истрага сматра се као рад судске полиције. А тек са претресом отпочиње чисто судски поступак у казненим предметима и то: или пред примирним судовима (о иступима), или пред судовима за преступе (tribunaux correctionnelles); или најпосле пред поротом.

Са тим моментом настаје дужност државног тужиоца да докаже тужбу. У тој цели он је дужан именовати и позвати сведоке, који ће потврдити тужбу. Но он не испитује те сведоке пред судом (као што је то случај по енглеском праву). Ту дужност врши председавалац судија, који то исто чини и према сведоцима оптужениковим. Међу тим по француском поступку државни тужилац има право, по добивеној дозволи од председника, предложити потребна питања не само својим, већ и оптужениковим сведоцима. Па шта више др-

жавни тужилац има право то исто чинити и према оптуженику, наравно опет по добивеној дозволи од председника.

А по свршеном извиђању на претресу, државни тужилац има право, да представи резултат целокупне истраге, и према томе да учини свој закључни предлог. Овај закључни предлог различан је према различности суда, пред којим се суди каквом оптуженику. Тако у судовима за иступе и преступе, државни тужилац у том закључном говору не само да доказује стање ствари, већ одмах предлаже и казну. А пред поротом, у којој фактично питање решавају поротници, а закон примењује судија, — ту државни тужилац у закључном предлогу пред поротницима говори само о томе: да је оптуженик „крив“, па тек ако би и порота то исказала, — онда би државни тужилац државном суду чинио закључни предлог и о самој казни.

У осталом ако би државни тужилац, поводом истраге на претресу, нашао да је стање ствари знатно измењено, он је онда властан према томе да учини измену свога предлога, да поднесе нов предлог.

Но ма колико да би се стање ствари на претресу изменило, и ма да би државни тужилац према томе био убеђен и о неоснованости тужбе, — ни у ком случају није му дозвољено, да тужбу против оптуженика са свим повуче натраг. Ово има своја два узрока. Прво, то би био упадај у судска права, јер кад је каква ствар већ изнесена пред судију на решење, онда је само он властан да одлучи: да ли је тужба умесна или неумесна, доказана или недоказана. И, друго, то повлачење тужбе било би опасно за оптуженика, јер га то не би могло одбранити од поновог суђења онако, као што би он од тога био сигуран, кад би га суд или порота ослободили као невина.

Међу тим да би се очувала слобода убеђења и код државних тужилаца, француски казнени поступак дао им је, у

таквом случају, право, да се у закључном предлогу послуже извесном формулом, која очитује њихов поглед на измењено стање ствари. У таквом случају државни тужилац обично свој говор завршује овим речма: „ја се ослањам на мудру оцену суда“ (je me raporte à la sagesse des juges), и суд у тим речима већ има мишљење државног тужиоца о самом предмету у корист оптуженикову.

Већина француских научника и практичара заступају мишљење овакво као што до сада рекосмо о том праву државног тужиоца према измењеном стању ствари. Али има их, који мисле и противно. Тако Беранже и Фреј постављају разлику између положаја и права државног тужиоца пред поротом и пред другим судовима (¹). Код ових последњих може, веле они, државни тужилац и да одустане од тужбе. А на против код пороте не би могао то да учини. Узрок тој разлици лежи, веле, у томе, што код осталих судова суде правници, па за то пред њима нема опасности за правду, баш да би државни тужилац и неумесно одустао од тужбе, јер они могу и да не уваже тај његов одустанак. Док на против код пороте постоји опасност да се поротници, не би повели за ауктритетом државног тужиоца, па да би, и без многог испитивања, ослобађали, кад год би државни тужилац то предложио.

3., Државно тужиоштво или заступништво даље је орган извршне власти.

У том облику оно се јавља на ова три начина:

а., Извршујући налоге и наредбе истражног судије, које није властан сам овај да изврши, као што смо показали напред;

б., Оно тражи и руководи извршење казнених осуда преко својих потчињених органа, који се зову Hussiers (судски извршници); и

(¹) Berenger, de la justice criminelle en France, стр. 455 и даље.

в., Оно води надзор над свима затворима и казненим заводима.

Овде је место, да напоменемо, да се у овоме огледа велико мешање у судску власт. Истина да је још код Римљана, па и код Германаца у средњем веку постојала деоба између наредне, судске, власти с једне стране, и извршне власти с друге стране. Али основ овој деоби извршне од судске власти био је, пре свега, у томе, што се тада није налазило довољно гарантије, да ће народне судије (judices, Schöffen) умети да изврше пресуде. А сем тога он је постојао и у разлици у саставу суда код Француза и код старих Римљана. По француском казненом поступку сваку пресуду у казненим предметима изрицали су или правници, као што је случај код полициских и преступних судова, или грађани под руковођењем каквог правника, као што је случај код поротног суђења за злочине. А код Римљана су то радили судије неправници. Али је опет римско право оне чиновнике, који су извршивали одлуке судске, свакако сматрало као судске чиновнике; док на против по француском праву, то чини власт од суда савршено одвојена и независна, власт административна.

Као разлог за овакво гледиште француског казненог поступка наводи се то, да извршење казне, као ствар чисто административне природе, не треба да се оставља судији; но на против да о томе ваља да се стара онај, који је пресуду и изазвао, а то је државно тужиоштво. Али овакво двајање судске од извршне власти пре свега је сувише велико, па због тога судија постаје немоћним органом, што иначе није случај, као што смо видели његову моћ у Енглеској и као што је и у Немачкој. А сем тога, ако и јест препоручљиво имати извршиоце (huissiers) за грађанске пресуде, — опет се извршење ових не може равнати извршењу кривичних пресуда, па се само на њих ослонити. Јер у

грађанским споровима право по пресуди постаје својина онога, који је добио парницу, па по томе није ништа чудно, да се извршење те пресуде поверава самом заступнику приватног тужиоца (huissier). Док на против са кривичним пресудама није тако. Ту право по пресуди не постаје својина јавног — државног — тужиоца, па за то не би ни требало да се самом њему поверава старање о њеном извршењу, ма то било и преко органа њему потчињених, као што стоје у Француској извршиоци према државним тужиоцима. Но опет је боље да и суд има неку контролу над тим.

Најпосле и она особина француског права, по којој је судији одузето и право надзора над затворима и казненим заводима, неумесна је. Пресуде судске немају своју вредност само на хартији, већ им то даје нарочито и сам начин њиховог извршења. Особито код казна: затвора, заточења или робије главно је, да се њихово извршење не поверава, мимо суд, каквом страном надлештву, које би било власно, по начину извршења да пресуду у ствари учини блажом или строжијом. За то је боље суду у томе дати право контролисања. Но наравно да и судска контрола над затворима и казненим заводима не може бити од велике користи, ако би она била само у форми; ако би судија врло ретко лично обилазио затворе и казнене заводе. Али кад би се судији прописала као дужност да у извесном времену мора да обиђе те затворе; и кад би он то савесно вршио; онда би извесно било боље стање оних јадника, које или њихова воља или често и сам зао удес доведе у тако непријатно место, као што је притвор. А у таквом случају зацело би се најмање могло судовима пребацити, као да се мало брину о судби притвореника и осуђеника, као што се то сме рећи поред противног уређења.

4., Државно тужиоштво води надзор над свима чиновницима и званичницима судске полиције, у које се броје и

сами неки судски чиновници као: примирни судија и истражни судија код првостепеног суда. А поред тога државни тужилац, као орган највише надзорне државне власти, води у неколико контролу и над самим судом. По овој последњој својој дужности, државни тужилац нарочито пази, да се код суда, при коме он ради, врше све законом прописане формалности и сва наређења, која се тичу унутрашње службе (la service intérieure) и дисциплине у суду. Шта више, суд је дужан државног тужиоца позвати да учествује при решавању судском о унутрашњој служби и распореду послова, и он има право чинити своје предлоге у том погледу. Сем тога, ако би државни тужилац приметио код суда какве неправилности или неуредности у служби, или какво врећање законске формалности, — онда је дужан претходно учинити, према томе, свој предлог председнику дотичног суда, па ако овај не би ствар поправио, онда помесни државни тужилац има право да се обрати своме претпостављеном државном тужиоцу с молбом, да би овај наредио шта треба, и овај то чини пуноважно.

А да би та контрола била што сигурнија, дужни су државни тужиоци сваке пола године да подносе главном државном тужиоцу, а овај опет министру правде, тачан извештај о целокупном току судских послова, као и о свима свршеним и заосталим предметима (choses arrierées) код судова.

Помишљајући на овако велики и важан задатак установе државног тужиоштва у Француској, лако се може појмити, што су Французи у побудама за казнени поступак, књизи 1, глави 1—8, страни 17, њу назвали: „око државно, којим се води надзор над судовима“ (le ministère public est l'œuil du gouvernement, par, qui sont observées les tribunaux); а опет нижег државног тужиоца што зову „око главног државног тужиоца“.

Но и ако се не да порицати, да установа, државног тужиоца онаква, каква је у Француској, има својих врло добрих страна, опет је врло велико питање нарочито то, да ли је добро судове и судије довести у овако зависан положај према једном административном чиновнику. Ми не држимо да би ово одговарало угледу судова; а још мање да би давало сигурности за независно вршење правде у држави. За то ако би дошло време, да се и у нас заведе стална установа државног тужиоштва, ми не бисмо били мишљења да она буде у свему по примеру те установе у Француској; и најпосле.

5., Државни тужилац је државни орган, преко кога највиша државна власт судовима саопштава своје захтеве, изјаве и поруке. Сви закони, уредбе, министарска наређења, као и мишљења државног савета, министарство правде шиље државном тужиоштву, а ово онда то саопштава суду.

Све ово, што до сада наведосмо о дужностима и правима државног тужиоца, јасно показује, колико се много може да повери једној таквој државној установи, а све под примамљивим називом, као да је она „државно око“, или орган и заштитник закона, или најпосле под изговором да је потребна таква подела власти!

Упоређујући ово што до сада рекосмо о тужиоштву код Енглеза и Француза, мора се признати, да је ово последње, француско, начелно и у опште узимајући, боље. Јер установа државног тужиоштва даје више и јаче гарантије за снажно и успешно гоњење учињених кажњивих дела, него што би то био случај са системом приватног тужиоштва, које постоји код Енглеза. Али кад се начин извршења оба та начела добро оцени, сваки са свог гледишта, онда се мора дозволити, да је боље оно енглеско уређење. Јер француски државни тужилац има много већу улогу и већа права, него

што је потребно само јавном тужиоцу. А међу тим за сам појам оптужне системе у казненом поступку довољна је установа државног тужиоштва и са слабијим атрибуцијама. Шта више излишан је државни орган са онако пространим правима и дужностима, као што их видесмо код француских државних тужилаца. Оваквим пространим положајем и правом државних тужилаца, доводи се у опасност с једне стране независност судова; а с друге стране и интерес оптужеников. А ово би се, наравно, тек онда још јасније очитовало, кад бисмо потанко ушли у описивање свију права и дужности француских државних тужилаца. Но од тога се уздржавамо, јер би нас то далеко одвело од правог предмета ове наше расправе (1).

III. У Србији.

У нас Срба такође постоје тужиоци, али на са свим особени начин.

Пре свега, у нас се државни тужилац не јавља још у почетку извиђања и решавања о каквом кажњивом делу. Он никад не покреће кривичне истраге. То се у нас чини или по тужби каквог интересованог лица, или што би сама истражна полициска власт тако налазила, сама по својој званичној дужности.

А и од оног момента, када се по нашем казненом поступку јавља државни тужилац, то бива у врло неприродном облику. У нас је истражни судија, у првостепеном суду, у исто време и државни тужилац у једном истом предмету, који је извиђао као истражник. Истражник и тужилац налазе се дакле, по нашем казненом поступку, у једној истој личности (2). Колико је то неумесно и у исто

(1) У опште о овом види:
Hélie, Traite de l'instruction criminelle, књ. II, стр. 184—223
Biener, das englische Geschwornengericht, књ. II. стр. 10—13

(2) Види § 23 нашег казненог поступка.

време за оптуженика опасно, мислимо да није потребно доказивати.

Сматрајући као довољну и саму ову напомену против те особине и двојаке улоге наших државних тужилаца, — ми ћемо сада да покажемо, који ток и правац мора по нашем казненом поступку, да узме какво казнено оптужење од свога почетка, па докле не би дошло до суђења.

По нашем казненом поступку истрага у каквом кажњивом делу обично се отпочиње услед тужбе каквог повређеног или оштећеног лица, које се сматра као приватни тужилац. А у исто време и власти су дужне и саме чинити истрагу о свима делима, која се суде и казне и по званичној дужности, без ичије тужбе (1).

Истрагу и о једном и о другом од тих кажњивих дела води у нас полициска власт, која се по нашем казненом поступку сматра као редовна истражна, а до некле и као оптужна власт (2).

Као истражна, она је дужна да испита и прибере све што је важно, а као оптужна, она је позвана, да дело и оптуженика пошље суду ако би налазила, да има довољно основа за то (3).

Имајући ту двогубу улогу, истражника и тужиоца, наша полициска власт има и врло велико право у казненим оптужењима. Тако она може и да не отпочиње, а ако би отпочела, може у свако доба да прекине даље извођење, кад год би она налазила да има законских основа за то. Она то може да учини како у делима кажњивим по приватној тужби, тако и по званичној дужности (4).

(1) Види §§ 4, 5 и 9 нашег казненог поступка.
(2) § 6 нашег казненог поступка.
(3) Види § 5, 6 казненог поступка.
(4) § 29 нашег казненог поступка.

По првобитном тексту нашег садањег казненог поступка ово право наше полициске власти било је огромно, нарочито у делима кажњивим по званичној дужности. У таквим оптужењима тада нико није имао право жалбе каквом суду против тог полициског решења о непочињању или прекиду истраге, већ је полициска власт одмах дело остављала у архиву(1). Да је тим законом дато врло велико право истражној полициској власти, лако је појмљиво, особито кад се помисли, да она то није радила колегијално, већ да је све то зависило од једног јединог полициског чиновника, по устројству и природи полициске службе.

Но и ако је првобитни текст нашег казненог поступка остављао, тако рећи, на милост и немилост једног полициског чиновника истрагу о делима кажњивим по званичној дужности, опет је још и тим првобитним текстом нашег казненог поступка другачије било прописано за дела кажњива по приватној тужби. У таквим делима право оптужења добило је више гарантије, јер је приватни тужилац имао маха да се жали касационом суду, ако би полициска власт решила: да нема места да се отпочиње истрага или да би је требало прекинути(2).

Чудно је да је, оваквим разноликим прописима, наш казнени поступак био давао више гарантије за истрагу и оптужење дела кажњивих по приватној тужби, него ли код дела кажњивих по званичној дужности, ма да се зна, да су ова последња тежа и опаснија.

Истина да су, по устројству полициских власти, та решења, која би издавале истражне полициске власти на основу §-а 29 казненог поступка у делима кажњивим по званичној дужности, — подлежала разматрању више полициске власти, ако би се против њих жалио приватни тужи-

(1) § 34 и 157 казненог поступка од 1865 године.
(2) Види § 34 поступка казненог од 1865 године.

лац([1]). Али ни то није много мењало ону основну разлику између дела кажњивих по званичној дужности и по приватној тужби. Јер пре свега, и у оном последњем случају, опет дело није долазило пред суд, већ пред другу, опет полициску власт. А сем тога, дело је тада решавао такође један полициски чиновник — начелник окружни — или једна политична личност — министар унутрашњих послова.

Јамачно увиђајући ману такве системе у казненом поступку, наш законодавац учинио је 10 јануара 1876 године измену §-а 34 казненог поступка у томе смислу: да је приватни тужилац добио право жалбе касационом суду свагда, кад год би полициска власт прекинула истрагу на основу §-а 29 казненог поступка, па било да би она то урадила у делима кажњивим по приватној тужби или по званичној дужности.

Но и ако се мора признати, да је ова измена §-а 34 казненог поступка била један корак напред у духу веће правде и правице, — опет ни она није довољна за осигурање друштвених интереса против злочинаца, јер ни са том изменом није изведена у својој потпуној целини оптужна система, која је најбоља гарантија за поуздану примену правде.

И по тој измени §-а 34 казненог поступка у нас и данас, и у делима кажњивим по званичној дужности, зависи једино од воље приватног тужиоца даља терба, на случај ако би полициска власт прекинула и истрагу на основу §-а 29 казненог поступка.

Ако би полициски чиновник нашао да треба прекинути истрагу; и ако приватни тужилац, ма из каквих интереса или рачуна не би ствар даље хтео да гони, — онда по нашем казненом поступку, могу да остану некажњени и највећи злочини, јер, у тој стадији казнених истрага ми још немамо др-

([1]) Види устројство полициских власти, Зб. V стр. 187.

жавно тужиоштво, које би имало права да тада ствар самo покреће и износи на решење пред већи суд. А да је такво законо уређење погрешно и недовољно, врло је лако појмити.

Погрешка нашег казненог поступка у овоме погледу лежи у томе, што ми немамо државног тужиоца још у почетку кривичне тербе, који би био дужан тражити, да каква судска колегија, а не само један полициски чиновник, реши: има ли места истрази против каквог лица због неког кажњивог дела? Кад би и по нашем казненом поступку било државног тужиоца још у почетку кривичне тербе, — онда се не би ни могло десити, да од добре воље или рачуна каквог приватног лица или само од разумевања каквог полициског чиновника зависи одговорност злочинаца, као што је то сада случај по нашем казненом поступку.

Но код нас не само што нема државног тужиоца у почетку кривичне тербе, већ ми га немамо одмах ни код суда.

Кад полициска власт, налазећи да има законских разлога, и спроведе каквог оптуженика суду, опет државни тужилац није властан да одмах прихвати ту ствар као своју дужност.

У таквом случају двоје је могуће код суда. Или се оптуженик не ставља, или се на против ставља под суд. Но и у једном (¹) и у другом од та два случаја, државни тужилац код нас ништа не ради још одмах са моментом тог судског решења.

У првом случају оптуженик истина има право жалбе против судског решења касационом суду, а државни тужилац још нема права ништа да ради.

А опет у другом случају, ако оптуженик не би био стављен под суд, онда се против тог судског решења опет не може

(¹) Види § 166 нашег казненог поступка.

да жали државни тужилац, већ полициска власт и приватни тужилац. Па ако ови то своје право жалбе не употребе, државни тужалац нема начина ни права, да то поправи ([1]).

Тек ако би ко по извршном судском решењу или по одлуци касационог суда, био узет под суд за какво кажњиво дело, онда би настала радња државног тужиоца по нашем казненом поступку ([2]).

Но и са тим моментом јавља се нов недостатак нашег казненог поступка, јер је по том нашем казненом поступку иследни судија ([3]) и државни тужилац једна иста личност ([4]). А да је врло неумесно и нарочито за оптуженике опасно, кад су те обе улоге спојене у једној личности, то се лако може да појми. Истражник је вазда дужан да извиди све, и што правда, и што терети каквог оптуженика; а тужилац на против природно нагиње, само да докаже тужбу. За то је врло велика опасност, што одбрана оптуженикова може да буде непотпуно и пристрасно извиђена, кад су истражник и тужилац у једној личности. Истина да наш казнени поступак прописује, да је истражник дужан подједнако да истражује не само оно, што терети, већ и оно што правда оптуженика ([5]). Али при свем том врло је тешко да се то и оствари кад је истражник у једно и тужилац.

Према томе, што смо до сада навели, може се рећи, да ми и немамо установе државних тужилаца онакве, какве би требало да буде по оптужној системи.

([1]) Види § 165, тачку 3 §-а 258 и § 272 казненог поступка.

([2]) Види § 183 казненог поступка.

([3]) Ми смо напред употребили назив „истражни“ судија; а овде задржавамо „иследни“ само за то, што смо ради да останемо при називу нашег закона, но само додајемо да оба та назива говоре о једној личности.

([4]) Види §§ 23 и 183 каз. поступка.

([5]) Види § 142 казненог поступка.

У почетку казнених истрага ту улогу државних тужилаца врши полициска власт, која је у једно и истражна. А код суда опет то врши један судија, који је у једно и истражник судски у кажњивим делима.

Свакојако дакле наше државно тужиоштво увек има у себи супротне улоге: истражника и тужиоца.

А сем ове мане, установа нашег државног тужиоштва има још једну велику ману у томе, што она постоји само код првостепених судова, а не и код виших: апелационог и касационог. То је узрок, те у нас нема ко да заступа државне интересе пред вишим судовима лично и непосредно, већ то чине државни тужиоци код првостепених судова само писмено: апелатом или жалбом. А да није све једно, кад нешто брани жива реч, или само „мртво слово“, то није тешко појмити.

Та оскудица државног тужиоштва као установе оздо на до горе, узрок је даље, те наше државно тужиоштво не ради по једном правцу или системи, већ сваки државни тужилац код првостепених судова ради потпуно засебно и самостално. А на тај начин у нашем државном тужиоштву нема једнакости, већ чисто лични поглед појединог државног тужиоца утиче на правац и ток, који ће се дати сваком појединoм оптужењу.

Као што показује овај кратак нацрт нашег тужиоштва у казненим предметима, оно нити је сугласно са енглеским нити са француским. У нас није потпуно изведена система нити приватног, ни државног тужиоштва. Приватни тужилац властан је, по нашем казненом поступку ствар да покрене, и само донекле да је тера, а то је само докле оптуженик не би био стављен под суд. А опет државни тужилац не почиње ствар још од њеног постанка, већ је прима у своје руке тек од оног момента, кад би оптуженик по извршином решењу већ био стављен под суд. Приватни тужилац после

извршног решења о стављању под суд може да заступа још само своје грађанске интересе, и само у толико има права употребити правно средство код виших судова против пресуде или друге одлуке нижег суда(¹). А опет државни тужилац, и ако је орган код првостепеног суда, нема права да употреби ма које средство против рада, који би претходио извршном решењу о стављању под суд, па ма колико да би се тим радом вређали прописи положних закона, и државни интереси.

Овако, како сада у нас постоји тужиоштво у казненим предметима, оно не даје довољно заштите и гарантије ни приватним интересима појединаца као оштећеним или повређеним лицима, нити општим, државним, интересима и потребама, јер један део казненог процеса зависи само од приватног, а други само од државног тужиоца.

На кратко говорећи, наша установа тужиоштва, оваква, каква је сада, ни најмање не одговара оном позиву и определењу, који се тражи од такве установе у држави уређеној и напредној.

С тога је прека потреба, да се и у нас државно тужиоштво што пре из основа преобрази и поправи тако: да би и у нас државни тужилац казнене оптужбе не само могао покретати, већ и да цео ток и правац њихов како за време истраге, тако и у току суђења буде у рукама државног тужиоца толико, да он може употребити правно средство против сваке судске одлуке, којом би се вређали интереси правде. А у исто време, морало би се при томе дати и приватном тужиоцу више права и у казненом делу процеса код виших судова.

Ми то овде само напомињемо као основну мисао о томе. А како би то ваљало провести у свима појединостима; и ко-

(¹) Види тачку 3 §-а 258 и § 162 казненог поступка.

лико би то захтевало нових финанциских жртава, на име преображаја судске струке у опште, разуме се, да не можемо овде говорити, јер би нас то далеко одвело од главног предмета ове наше расправе.

Но свакако додаћемо само још то: да ми мислимо, да би и за нашу државу било врло корисно, кад бисмо у преображају нашег државног тужиоштва у казненим делима, у главном, за модел узели уређење француског државног тужиоштва. Не велимо да би то требало у цело пренети код нас опако, како је у Француза. Али оно би нам могло да послужи као углед; а у осталом, да би ту врло корисну установу ваљало удесити према нашим народним особинама и државним приликама. Само тако радећи, ми бисмо се могли надати, да би та установа и у нас могла подмиривати оне потребе и захтеве друштва и правде, које свака држава, у интересу целине, не сме оставити незаступљене, ако не жели, да јој се с правом може пребацити, да не даје довољно сигурности и заштите повређеним правима у њезином подвлашћу.

Г. ИЗБОР ПОРОТНИКА.

I. Опште идеје о томе.

Начин, како се бирају поротници, врло много утиче на саму доброту пороте.

Међу тим сам тај начин избора зависи од смера, који се хоће да постигне самом установом пороте.

А, у том погледу стоје две, једна другој противне системе. Једна, која на пороту гледа, у главном са политичне стране, дакле је сматра као политичну установу. Друга, која на против њу узима само са правног гледишта, и по томе пороту сматра само као вршење судске дужности.

Но при свој огромној разлици та два гледишта, опет се обе те системе у неколико једна другој приближују, у колико и прва признаје, да је порота у практичном животу свакако и правна установа; и у колико опет и друга система не пориче да порота има и своју важну политичну страну.

Помишљајући на ово, управо је главно питање у томе: коме ће се од она два гледишта дати превага при установи пороте. Или другим речма: који ће правац, да се узме као главни?

А то јако утиче на састав поротног суда.

Ако се порота схвати поглавито као политична установа, онда се мора дозволити, да је за поротника способан сваки, који врши политична права. А за ово вршење политичних права увек се, по уставу сваке појединe државе, или тражи каква величина порезе (census); или се то допушта и онима, који не плаћају порезе. У првом случају пореза може да буде или опредељена или неопредељена, то јест ма колика, па ма и најмања. А на тај начин, и са самог тог гледишта узимајући, састав поротничког списка мора да буде врло различан, то јест овај, као основни списак, мора да буде пространији или ужи, према правцу, који у томе преовлађује. Поротнички списак најпространији је онда, кад се за поротника не тражи никакво плаћање порезе. А опет најограниченији је онда, кад се за то тражи плаћање велике порезе. Но по што се ни у ком случају не може порицати, да се у самој ствари за вршење поротничке дужности траже са свим друге особине, него ли што ваља да има бирач у чисто политичним питањима, — то се законодавство мора у сваком случају да побрине о томе: да се одабирањем узму за поротнике само они, који би у истини били способни за вршење поротничке дужности. Без тога одабирања, порота би управо сама себе поништавала. Па да не би било овога, мора се тежити да се одаберу што је могуће способнији, јер начелно узима-

јући сваки је бирач за то способан, али у ствари мора бити разлике у способности и између свију тих „способних“.

Ово одабирање може да буде на тај начин, што би се основни изборни списак поротника у више маха пречишћавао избацивањем неспособнијих. На тај начин постао би смањени „службени списак“ поротника. Па кад би то било учињено, онда би се без опасности могло из тог смањеног службеног списка извући коцком дванаест поротника. И тада тек смело би се оставити случају да он реши, који ће од поротника доћи у листу за суђење. На тај би се начин управо водио потребан рачун о правној страни пороте. Док на против, врло мало могло би се препоручити то, кад би се судна листа поротника образовала непосредно коцком из основног списка свију политичних бирача. А исто тако не би се могло одобрити ни то, што се негде поротници бирају непосредним народним гласањем, по оној сразмери како се бирају народни посланици. Ту се онда из списка тако састављеног коцком бирају тридесет и шест поротника и дванаест заменика, који састављају службену листу. А из ове се, коцком и правом одбацивања од обојих интересованих страна, најпосле образује судна листа поротника. Овакав начин збора поротника био е у Саксонији, где је на 500 становника биран по један поротник.

Начелно узимајући, ово би се још могло и одобрити, нарочито ако се поротничка одлука неће да сматра као чисто судска, већ више само као једна врста доказних средстава, као неки знак о народној вољи. Али је при таквом начину са свим сумњиво, да ли ће тада народ доиста учинити онакав избор, какав треба; то јест да ли ће за поротничку листу изабрати баш оне, који ће за ту велику и тешку дужност доиста бити најспособнији.

При том, то спајање права на поротничку службу са изборним политичним правом нарочито има ту несумњиву на-

челну ма́ну, да са сваком политичном реформом, мора да настане и промена у начину бирања поротника; и то или у духу напретка, или у правцу назатка (реакције), упоредо и са самом политичном променом у првом или другом правцу. Ово нарочито мора да буде при свакој промени устава. А на тај начин установа пороте постаје простом лоптом политике, као што је то махом било у Француској.

Међу тим, ако се, као оно у Енглеској, поред све народне слободе, хоће још и поштовање закона и судова, — онда је за то пре свега нужна сталност у устројству и раду судова. Наравно да и ова сталност није без неких својих ма́на, у колико не може да буде увек потпуно суврема. Али при свем том и ово је врло незнатна ма́на према очитим користима, које морају да потичу из оне сталности. Практичан дух у Енглеза још је давно увидео, да способност за вршење поротничке дужности и способност за вршење политичних изборних права нису једно и исто. Избор поротника мора да почива, веле Енглези, на са свим другој основици, него ли политични избори. Та два избора имају као заједничко само то: што су оба грађанско право и дужност, и по томе што за вршење тога претпостављају право грађанства. Ту долази: неокаљан карактер; известан број година, а по негде и плаћање извесне количине порезе, негде веће, а негде мање. Али свакако Енглезима је много стало до тога, да избори поротника имају своју сталну једноликост, а да се не мењају по политичним променама. А то и јест узрок, те је у Енглеској установа пороте у великом кредиту и уважењу код народа, а у исто време, што је јака гарантија за грађанске и политичне слободе.

Неће бити излишно, да се овде мало познамо са овим предметом о избору поротника и у неким другим државама.

У већини северно-америчких држава поротник може да буде сваки, који има право при политичним изборима.

Но ово ма колико да је, начелно узимајући, примамљиво, — опет се у практици северно-америчког суђења показало као једна његова врло велика мáна, јер је са тога суђење тамо постало са свим неједнако и непоуздано.

На против друга законодавства, која установу пороте узимају најпре и поглавито са њене правне стране, која је дакле сматрају као отправљање судске дужности, — обично за поротнике постављају, поред општих услова о поротничкој служби (пунолетство, поданство, неокаљан карактер и известан број година), још и друге нарочите услове. Она за упис у основни поротнички списак нарочито траже више јемства, да ће поротници бити за суђење способни и поуздани. Па шта више, она сматрају за потребно, да се и између тих „способних“ изберу само најспособнији, како би се састав судне листе без опасности могао поверити коцки, а то је случају. У ове нарочите услове долази: известан доходак или плаћање извесног данка по мерилу сигурног дохотка, који обично треба да је већи од количине данка за вршење политичких права; даље известан степен интелигентности, који се огледа у вршењу каквог јавног звања и слично; и најпосле осведочена способност и без службене дужности, позната под називом капацитет.

То су два главна правца о бирању поротника.

После овога неће бити излишно да неколико речи проговоримо о разним начинима, који могу да буду, кад би се узела пореза као меродавна при саставу поротничког списка. То бива:

1., Или што би се за то одредила нарочита сума порезе: или

2., Што би се на поротничку службу позивао само неки број оних, који плаћају највећу порезу. Или

3., Што би се за мерило тога узимала, као у Енглеској, сопственост у некретном имању, то јест при-

ход од истог или величина порезе, која се плаћа на земљу или другу некретност.

Не може се одрицати да по оној првој системи способност за вршење поротничке службе зависи од променљивости самог закона о порези. А тако исто и по другој системи, да би се то морало да мења по случајној промени у имовном стању. Но то бива и по трећој системи. Само код Енглеза ова трећа система сталнија је, јер некретне имовине у њих нису изложене честим променама, остајући као фамилијарна својина потомству. Међу тим свакојако ту промену не може са свим да предупреди ни једно законодавство, ма да она дешава само поједине личности, а не и целину. У осталом та природна променљивост не тиче се само пороте, већ то исто бива и са вршењем политичних права, јер и ово зависи од плаћања неке порезе, која је променљива. Па опет за то ником не пада на ум да са тога порезу осуђује као неправедну за оцену политичних права. Но главни приговор наравно да је у томе, што је пореза само спољно знамење, које не даје никакву праву (унутрашњу) гарантију, да је когод доиста способан и поуздан за вршење поротничке дужности, на коју би био позван. Ово се истина не може порицати. Али при свем том и ово није баш од великог значаја. Пре свега искуство је засведочило, да то мерило није баш само спољно, (као што изгледа), већ да су и у истини способнији за поротнике они, који су, као имућни, имали прилике да се више припреме за ту дужност. А сем тога, установом пороте не тражи се само нека морална, већ и политична гарантија, а ову ће свакад више дати човек и имовно самосталан, него ли човек имовно зависан. А и на ову другу гарантију код пороте, мора се обратити пажња и онда, кад се она узме као правна установа. У осталом закон се при саставу тих поротничких листа не сме управљати по појединим личностима, које могу сачињавати изузетке, већ мора више гледати на опште осо-

бине. Он мора прописивати општа начела, а изузетака, разуме се да може и ту бити, као и свуда. Но ако и поред тога избор поротника, у појединим случајима, не би испао као што ваља, онда би се то дало исправити тиме, што би се редуковањем основног списка извршио лични бољи избор.

Но наравно, ма колико да је уместан принцип, да поротник мора плаћати неку порезу и да мора имати неку способност за ту тешку дужност — опет ваљаност тог принципа зависи много од правилне примене и извршења свега тога. Јер ако би се тражило плаћање врло велике порезе, или врло велика способност, — онда би порота морала да изгуби своју народну особину, а да добије више аристократску боју, чиме би се морала да промаша њена задаћа. Међу тим тако исто не би ваљало ићи ни у другу крајност. Ако би се на прилику хтело (као што чине неки северно-амерички закони) — да узме, да би за поротника било довољно да плаћа ма какву, па ма и најмању порезу, — онда би то другим речма значило, истина да се из поротничке службе искључи велика гомила пролетаријата, али сваки други да је способан за то. Способност да ко може бити поротником, онда би зависила само од вршења политичних права у опште на основу ма колике порезе. У осталом нека законодавства, као што је било француско, ишла су некад у томе још и даље, не тражећи плаћање никакве порезе како за вршење политичних права, тако и за вршење поротничке дужности. На тај начин долазила је у основни поротнички списак и највећа гомила пролетаријата.

Интересантно је овде поменути, како се у Виртембергу при увођењу пороте 1849 године бранило плаћање порезе као мерило за поротничку способност. Као побуду за то дао је тада скупштински одбор ово: „Ми баш у избору потпуно способних поротника налазимо најглавнији услов за добро развиће те установе, како у погледу правном, тако и мо-

ралном и политичном“. Из оваквог резоновања изводило се: да би се сваки, који би плаћао ма и најмању порезу, могао сматрати, да је за поротничку службу способан у сваком погледу: правно, морално и политично. Но да су то само плузије, то је лако спазити. Зар се сме тек онако олако судба једног човека, решавање о највећим земним добрима, с поузданошћу предати у руке сваког оног, који плаћа и само најмању порезу?! То би се могло одобрити само онда, ако би се поротници хтели сматрати само као партаисте, који би на прилику и у политичним и штампарским процесима били позвани да бране своје једномисленике. Али у таквом случају морало би се у народу поколебати оно поштовање закона и судова, које је први услов напретка у свакој држави. Зар се не би онда поротничка одлука морала сматрати пре као знак несавесности и пристрасности народне, него ли што би се у њој огледала народна савесност и правда?!

Кад се за вршење поротничке службе тражи само плаћање порезе у опште, па ма и најмање, — онда то још није довољна гарантија о способности поротника. До душе код Енглеза видимо више противан резултат и поред тога принципа. Но при овом не треба заборављати, да узрок таквом резултату лежи у особини енглеских прилика. У Енглеској је са тога и само плаћање извесне порезе довољна гарантија за способност поротника, што по тамошњим приликама већина способних поротника и долази у тај ред.

Оволико ће бити довољно, што смо у опште [illegible] или о саставу основног поротничк[illegible] [illegible] ки[illegible] како бива са њег[illegible]ним [illegible]ечишћавањем.

Као год што избор поротника мора да буде различан према томе, што би пореза била нарочито одређена или у опште ма колика, већа или мања, — тако исто много зависи и од тога: како ће се пречишћавати основни списак, то јест: која ће власт да врши то пречишћавање; колико ће пута

то да се врши; и у каквом обиму? То пречишћавање могао би да врши један чиновник, административни или судски. А могло би то да се повери и каквој колегији састављеној више или мање у народном духу. Па и ова колегија могла би или сама да изврши пречишћење коначно, или би дужна била пречишћени списак да преда каквом судском чиновнику, како би овај учинио коначно пречишћење. Све ово врло је важно и меродавно за састав поротничког списка. А према томе поротнички списак морао би да буде са свим различно састављен. Ово пречишћавање толико је важно, да према њему долази у засенак и сам спор, какав би закон о поротничкој способности био најбољи. Јер и што би закон пропустио, могуће је поправити овим личним пробирањем — пречишћењем — поротника, прем да не можемо тајити, да би се некад могло то тиме и покварити.

Но и поред свега тога, добар састав пороте врло много зависи и од тога, у коликом обиму закон допушта одбацивање поротника од стране интересованих лица, јер ово, у вези са коцком (случајем), јест последњи облик пречишћавања.

Као што се види из овога, и при најсагласнијим основним принципима, може да се замисле врло разнолики погледи законодавства на избор поротника и састав поротног суда. И управо не само да се то може замислити, већ то и у истини постоји, дајући обилатог материјала о проучавању тог предмета.

Удаљили бисмо се много од засебног предмета ове расправе, кад бисмо се упустили у целокупан говор о разноликости код свију напредних законодавстава о овоме предмету. За то ћемо се ограничити само на упоређење: енглеског, француског и нашег законодавства о овоме, јер ћемо и у томе, а нарочито у честим променама француских закона о овом пред-

мету (што ћемо доцније показати), наћи довољно материјала и поуке за правилан поглед на ово важно питање.

Да приступимо дакле опису тога, како се бирају поротници у тим трима државама, и то:

II. У Енглеској.

Ми почињемо најпре са енглеским уређењем са тога, што је енглески начин поротничких избора не само јасан и прост, већ и у истини народски.

О овоме су код Енглеза постојала разна старија законска наређења. Но парламентарним актом Ђорђа IV, или законом од 25 јула 1825 године, скупљено је све то у једно, те на тај начин постало је код Енглеза као закон о поротничкој служби ово:

1., Да би ко могао бити поротник мора бити енглески грађанин и боравити у Енглеској. Странац дакле не може бити поротник. Но ако би енглеска порота имала да суди каквом странцу, он би имао право тражити, да половина поротника буде узета из његових сународника.

Ово са свим човечно уређење смешане пороте зове се „per medietatem linguæ“, („средством половине језика“). Ова порота спомиње се у енглеском праву први пут у 13 веку; а нарочито је регулисана статутом Едуарда III, године 1355 (¹).

Ми за сада овде само обраћамо пажњу на ово време о постанку мешовите пороте код Енглеза. А доцније, кад будемо говорили о мешовитој пороти по нашем старом казненом праву, упоредићемо постанак исте установе код нас Срба са тим временом о постанку мешовите пороте код Ен-

(¹) Bienèr, Beitraege zur Geschichte des Inquisitionsprocesses стр. 298; и
Biener, Englisches Geschwornengericht, књ. II. стр. 73—78.

глеза. То упоређење даће нам са свим други, врло важан поглед на нашу стару пороту у питању о њеном постанку.

2., Као други услов за поротника тражи се неокаљани карактер. По овоме код Енглеза не могу бити поротници они, који су били осуђени за злочин или бешчасни преступ.

3., Поротник мора имати известан број година и то: најмање двадесет и једну годину, а највише шесет година; и најпосле

4., Као још један услов за поротника захтева се, да поротник има одређено имање у некретности и то:

а., Или десет фуната стерлинга прихода из свога некретног имања у оном графству, у коме борави; или

б., Приход у двадесет фуната стерлинга од имања, које би он у истом графству најмање 21 годину држао под закуп; или

в., Да има кућу најмање са 15 прозора. Овај услов тражи се са тога, што у Енглеској постоји порез и на прозоре; или најпосле

г., Да човек плаћа порезу по сразмери на двадесет фуната годишњег прихода. Ова пореза различна је од порезе, која се тражи за изборе посланичке. Она је мања од ове. Тиме је постигнуто, те порота у Енглеској није добила аристократску боју; а у исто време да она даје довољно гарантије о избору способних поротника. Сем тога, тиме се енглеско право, имајући велику и малу пороту (види напред Б. I.) са онако пространом надлежношћу (види напред А. I.) и поред свега тога још и пороту за грађанске спорове, — побринуло о могућности, да суд у свако доба може располагати са знатним бројем поротника, те да не би само на неки мали број грађана често падао терет вршења поротничке дужности.

То су редовни услови за поротнике, и то како за казнену пороту, тако и за грађанску([1]). Но за поротника у „коронер-пороти“ (види напред В.) довољни су и ови мањи услови:

а., Навршена 21 година; и

б., Неокаљан карактер.

Овако је учињено код ове коронерске пороте са тога, што она обично врши само преглед мртвог тела, а за то се узимају махом они, који су оближњи месту, где се налази мртво тело, те са тога често не би било могуће наћи поротнике и са оним осталим тежим поротничким условима([2]).

Па шта више, и за само суделовање у „великој“ пороти закон не тражи, да би се у сваком појединoм случају морало нарочито доказати, да поротник има одређени приход или некретно имање.

Али свакојако важи као опште правило, да се не само за малу, већ и за велику пороту могу узети само они, који имају некретно имање или приход од истог. А при том практиком је утврђено, да се и у велику пороту узимају најодличнији становници дотичног графства.

Сви они, који имају напред поменуте услове, имају и право и дужност да буду поротници у дотичном графству не само у казненим, већ и у грађанским предметима.

Међу тим има личности, које се не морају примити поротничке дужности. То су:

а., Чланови горњег дома (Pairs);

б., Судије од Вестминстера;

в. Свећеници: протестантски, католички и дисиденти;

г., Адвокати, који практикују и аторнери (државни тужиоци);

([1]) Biener, у наведеној књизи II, стр. 50—64.

([2]) Biener, речена књ. II, стр. 149—151.

д., Судски служиоци и затворски чувари;

е., Коронери (тужиоци народом изабрани);

ж., Чланови практичари лекарских или ранарских колегија у трима великим варошима енглеским (Лондону, Единбургу и Дублину);

з., Практичари апотекари;

и., Официри и морнари који су у активној служби;

ј., Служиоци краљевог двора; и

к., Нижи административни чиновници код шерифа ([1]).

Сем тога и они, који су иначе дужни служити као поротници, морају ту службу да врше само један пут у две године.

То важи по енглеском праву о личностима, које могу и морају да буду поротници.

Сад да видимо како се састављају поротнички спискови.

Ови поротнички спискови тројаки су:

а., основни или главни списак;

б., Службени списак; и

в., Списак судних поротника.

Основни списак праве у свакој црквеној општини, црквене старешине и сиротињски стараоци. Они то чине у почетку сваке године по препоруци примирног судије, уводећи у тај списак све оне личности, које су по закону способне да буду поротници. Тај списак излаже се онда јавно на неколико места у дотичној црквеној општини. Сваки има право да се жали против тог списка, било што би сам или неко други био неумесно уписан, или изостављен. О тим жалбама решавају, при крају месеца септембра, примирне судије у својим четвртгодишњим седницама (види напред А.). По расправи тих жалаба, или без тога, ако жалбе није било, те примирне судије састављају за идућу годину, из свију пре-

([1]) Biener, речена књ. II стр. 64—65.

чишћених спискова графства, један главни списак (freeholders book) по азбучном реду, који после предају шерифу([1]).

Овде ће бити места да кажемо, који је тај шериф.

Шериф је највиши административни чиновник графства, кога на једну годину поставља краљ од три кандидата, што их предлаже највиши енглески суд. Шериф, као и сви други чиновници у Енглеској, не може да буде збачен пре рока, за који је изабран. Но и ако се шериф бира сваке године, опет то нема никаква рђава утицаја на вршење његове службе, јер сам начин његовог избора, то јест његова кандидација и препорука од стране највиших судија, који уживају врло велико уважење у Енглеској, чине, те је шериф чиновник у истини народни([2]).

Овај шериф, услед позива од стране првостепеног суда приступа саставу службеног списка. То бива овако: за предстојну поротничку сесију шериф, по своме нахођењу, узима онолики број поротника, колики је потребан за суђење. Број ових поротника најмање је 48, а највише 72. Овај (службени) списак шиље се суду, а овај онда има право из њега да избрише поједине личности, па у место њих да упише друге из главног списка, прем да суд ово чини врло ретко. Из тог списка суд онда узима 12 поротника, који ће да суде([3]). Како то бива, показаћемо мало ниже. А сад ћемо додати само још то, да поротници, који остану уписани у тај службени списак, добивају на десет дана пре седнице позив са назначењем места, где треба да дођу ради суђења.

Међу тим коначни састав поротног суда бива овако:

При отварању поротничких седница испишу се имена свију поротника из службеног списка на једну таблицу од

([1]) Biener, књ. II, стр. 89—100.
([2]) Biener, књ. II, стр. 79.
([3]) Biener, књ. II, стр. 83.

пергамента, баце се у урну, па из ове један од судија извлачи редом једно по једно име поротника све дотле докле не би изишло 12 поротника или њихових заменика, против којих ни једна страна не би употребила право одбачаја (challenge) ([1]). Ових 12 поротника или њихових заменика сачињавају онда онај трећи списак, који се зове списак судних поротника.

Ма колико јако да пада у очи; и ма колико да изгледа опасна она велика власт, коју има шериф при избору поротника, — опет то није и у истини тако. Пре свега шериф је изборни управни чиновник, који обично ужива врло велико поверење међу својим грађанима. Сем тога, оптуженик има врло пространо право у одбачају поротника. Овај може да одбаци чак и цео списак поротника, ако би могао доказати, да је шериф при његовом саставу био пристрастан. По енглеском праву ово право одбачаја поротника двојако је: 1., перемиторно, то јест без навођења узрока за то; и 2., мотивисано, са навођењем узрока.

Перемторно може оптуженик при великим издајама да одбаци 35; а у свима другим оптужењима за злочин (felonie) 20 поротника. А са навођењем узрока, оптуженик има неограничено право одбачаја поротника ([2]).

Овако исто неограничено право одбачаја поротника има и тужилац, но он увек само са навођењем узрока. Ово показује колико боље стоји, по енглеском праву, право одбране од тужбе.

Но у случајима оптужења за преступ (misdemeanor) и оптуженик може поротника искључити само са навођењем узрока за то ([3]).

([1]) Biener, књ. II, стр. 108.
([2]) Biener, књ. II, стр. 108—111.
([3]) Biener, књ. II, стр. 109.

На реду је да покажемо узроке за одбачај поротника. Ти узроци за одбачај поротника подељени су енглеском практиком у ове класе:

1., Propter honoris respectum, то јест кад би поротник био племић (pair), а оптуженик не. У таквом случају може свака страна да искључи поротника, а може да се искључи и овај сам.

2., Propter delictum, ако би поротник био под казненом истрагом за злочин; или би био осуђен у опште за бешчасно дело, или најпосле био од цркве искључен.

3., Propter defectum, кад поротник не би имао способности за ту дужност, на прилику не би био Енглез по рођењу или не би имао закони број година или имање; и

4., Proprer affectum, због пријатељства или непријатељства са којом страном, дакле због сумње о пристрасности ([1]).

Ови одбачаји поротника имају два назива према своме обиму. Ако се одбаца цео поротни списак, онда се такав одбачај зове: главни одбачај (a principal challenge). А кад се тиче само појединца поротника, онда се зове: a challenge for favour ([2]).

Довде смо говорили о томе, ко и како може да тражи искључење поротника. Сад да видимо, ко решава о томе. О питању: да ли је уместан какав одбачај оне прве врсте, као и о свима мотивисаним одбачајима поротника, увек решавају државне судије, који састављају поротни суд, или сам председавалац судија. А на против о одбачајима оне друге врсте решавају два заклета лица и то из броја већ неодбачених и заклетих поротника, против којих није било примедбе. Но ако би у таквим случајима одмах први поротници били предложени за одбачај, те по томе не би могли положити заклетве,

([1]) За све ово од 1-4. види Mühry, књ. II, стр. 491—493.
([2]) Mühry. књ. II, стр. 491—493.

онда о томе решавају два грађанина, па ма то била и двојица, који би у седницу дошли само као гледаоци и слушаоци ([1]). Шта више, ако би због многих већ уважених одбачаја било потребно, ови могу да постану и поротнички заменици. А ово је код Енглеза потребно нарочито са тога, што засебног списка о заменицима нема по енглеском праву. Као што се види из овога, поротнички заменици, бирају се начином са свим народским из грађана, који би били најближи, најлакше при руци (circumstantibus), као што веле Енглези ([2]).

Ма да се не може порицати, да овај начин поротничких избора није и без неких мана, — опет се мора признати, да се он у Енглеској сматра као потпуно народски, то јест он угађа народном суверенитету, и ужива код народа потпуно поверење и поштовање. С тога народ радо и подноси жртве и трошкове, што су природно скопчани са вршењем поротничке дужности. У осталом, вазда се мање и ваља обазирати на то, да ли су закони какве државе, апстрактно узимајући, најбољи и најпаметнији. Но вазда више ваља гледати на то, да ли они дају оне плодове, које су још стари народи сматрали као језгру грађанске врлине, а то је: поштовање закона и власти, дакле покоравање и послушност наспрам њих.

А ове плодове може да даде енглеско устројство судова у врло светлом размеру, ма да и оно није без мана. Узрок оваквом стању лежи главно у народном устројству енглеских судова. А то се доста мора приписати и хришћанским појмовима и врлинама енглеског народа, који власт сматра као од Бога послату (као божје уређење), и који, поред тога, за вршење те поротничке дужности уме да изабере најодличније, најспремније и најправедније људе.

([1]) Mühry, књ. II, стр. 496—497.
([2]) Mühry, књ. II, стр. 498.

III. У Француској.

У Француској су се врло често мењали закони и о саставу пороте. То је био узрок те код Француза та установа, која је била скорашња и са којом су у почетку (за време прве револуције) биле чињене грдне злоупотребе, није ни стајала на онако чврстој основици као у Енглеској. То је сметало, те она није могла, тако рећи, да срасте с народом, па по томе и што није могла уродити онаквим плодом као код Енглеза.

У Француској су се закони о пороти ређали врло често један за другим. Тако је изишао закон од 16 септембра 1792 године, па „Code d'instruction" (казнени поступак) од 1803, па закон 5 фебруара 1817; за тим од 20 јуна 1820; од 4 марта 1831; од 28 априла 1832; даље, закон од 7 августа 1848 године и најпосле су дошле измене о пороти у оном казненом поступку (Code d'instruction criminelle), који и данас у главном важи као закон у Француској (¹).

Сви ови разни закони само јасно показују, колико се у Француској само експериментовало са овом важном установом пороте.

Главна садржина ових многих закона може се најподесније да подели на четири групе. Прву групу сачињава закон од 1792 године. Другу казнени поступак од 1808 године. Трећу закони од 1827 до 1848. А четврту закони од 1848 и 1853 године.

По закону од 16—24 августа 1790 године, у Француској је народ бирао све првостепене судије на одређено време, а Краљ их само потврђивао, као што смо то напред показали (²).

А кад је такво стање ствари постојало тада са редовним судијама, разуме се да је онда и установа пороте морала

(¹) Tripier, Code d'instruction criminelle глава друга.
(²) Види у овој расправи II, под А.

да буде још и више демократстка. Па то је и остварено законом од 16 септембра 1792, којим је у Француској уведена установа пороте (lois de jurées). По овом закону поротником је могао бити сваки, који год је имао право да бира посланика. А ово је право имао сваки Француз, који је имао 25 година; који је уживао грађанска и политичка права; који је положио грађанску заклетву; и који би плаћао порезу према вредности 150—200 надница. Некретности и приход такође су рачунати по вредности надница, која наравно није била за целу Француску једнака, већ по местима различна. Да је овако уписивање у поротнички списак по порези наспрам вредности надница, погрешно, кад наднице не могу бити свуда једнаке, — то је врло лако појмљиво, као што смо и напред показали. Но ми се не бавимо овде критиком такве основе за поротничку способност, већ са свим другим питањем, па за то само константујемо факат, да је код Француза тада од тога зависило право, да ли ко може бити поротником.

Међу тим било је извесних чиновника, који ма да су имали све горе поменуте услове, опет нису могли бити поротници. То су били чиновници, са чијом се службом није слагало вршење поротничке дужности, као што су префекти (окружни начелници).

После ове напомене да пређемо на бирање поротника.

Сам начин образовања поротничког списка био је тада овакав:

Сва имена оних, који имају право да бирају посланике, и по томе који су могли бити поротници, уписивана су у један списак, који се звао срески списак. Па из ових спискова састављани су департаментални или окружни спискови, главни или основни спискови.

По што је закон од 1892 године и у Француској био завео оптужну и судну пороту, — то је за ону прву пороту

поротни списак слат среским судовима; а за другу пороту списак је подношен департаменталним казненим судовима (види напред II. под Б.). То је бивало свака три месеца. Тај списак састављале су административне власти сваког среза или департамента, и звао се специјални (засебни) а доцније службени списак. Овај специјални списак састојао се за судну пороту из 200 лица. Њега је сачињавао по своме нахођењу, један административни чиновник, кога је народ бирао и који се звао procureur général syndic. А из овог специјалног списка после се коцком узимао потребан број (12) поротника за решавање, по употреби одбацивања неких. Обе стране, јавни тужилац (власт) и оптуженик, имале су права одбацити по двадесет поротника не дајући разлога за тај одбачај. Међу тим била је суштаствена разлика између тог права за тужиоца и оптуженика. Тужилац је имао право тражити да се из специјалног списка изоставе 20 поротника само пре него што би се приступило извлачењу поротничких имена коцком. Док на против оптуженик имао је то право и после извучене коцке. На овај начин оптуженик је са својим правом о одбачају поротника боље стајао него ли тужилац, јер је могао да одбаци и оне поротнике, које би државни тужилац задржао. А на против оптуженик се није бојао, да ће државни тужилац, који мора своје право одбачаја да употреби пре оптуженика, моћи да одбаци оне, које оптуженик није одбацио, дакле људе, према којима је овај показао да има поверења.

Све ово важило је како за оптужну, тако и за судну пороту.

Оптужна порота радила је, по овом закону, сваке недеље по један дан. А судна сваког петнаестог дана у месецу, дакле двапут месечно.

У почетку сваког месеца сачињавао се списак оних поротника, који ће тог месеца судити.

Овакво уређење француске пороте у једној тачци знатно одступа од енглеске пороте, као свог обрасца, док међу тим у осталом врло много личи на њу. Оно одступа у томе, што у Енглеској право да би ко могао бити поротником није оно исто, као и право за политичне изборе. Енглези за вршење поротничке службе, као једног дела судске дужности и права, траже много јаче услове, него ли за вршење политичких права. А француски закон од 1792 године на против поставио је као основно правило, да сваки, који би имао политично право избора, може бити и поротником. Међу тим баш то уравнање права на поротничку службу са политичним правом избора, учинило је, те је у Француској за време прве револуције учињена онако грдна злоупотреба са установом пороте.

Увиђајући тако велику опасност од тога, француски законодавац био је одустао од тако варљиве, а у исто време опасне законске одредбе. Но законом од 1848 године опет се вратио на исто начело. Па шта више учинио је овај закон нешто још горе. Јер онај закон од 1792 бар је био одређивао неко плаћање пореза као услов за вршење политичких права, и по томе и да би ко могао бити изабран за поротника. Док на против овај закон од 1848 године укинуо је и тај услов плаћања пореза и за једно и за друго право.

Међу тим мора се признати да је код Француза добра страна била та, што је онај први француски закон о пороти (1792), сагласно са енглеским, прописивао да специјални или службени списак поротника саставља чиновник народом изабрани, па ма и по своме нахођењу.

Поред тога, похвално је и то, што је тај француски закон, допуштао оптуженику веће право у одбачају поротника, а тиме га стављао у бољи положај, него државног тужиоца. Шта више, француски procureur général syndic, кога је народ бирао, морао се сматрати као још самосталнији ад-

министративни чиновник, него што је то енглески шериф, кога бира влада преко судија државних чиновника, као што смо показали напред. Још је добро, што та оба изборна чиновника, и француски и енглески, врше ову дужност само на одређено време, те са тога нема опасности, да могу неумесно утицати на образовање службеног поротничког списка. Али при свем том наравно да све зависи од тога, какве људе народ бирао буде за тако важна места, као што су ти синдици у Француској.

Кад је доцније у Француској укинуто, да народ бира те чиновнике, а међу тим задржано начело да опет они састављају службене поротничке спискове, разуме се да је влада задобила врло јак утицај, на састав поротног суда преко својих префеката (начелника), који су били од ње постављани, и по томе зависни чиновници. Овако је трајало све до оног закона од 1848 године, када је то укинуто.

Но да видимо даље, како је било у Француској:

Француски, специјални или службени спискови већи су од енглеских, јер докле у првима имаде 200 лица, дотле у енглеским нема више од 48—72 лица. Ова разлика између француских и енглесних службених спискова објашњава се разним узроцима. Француски спискови морали су бити већи пре свега са тога, што је код Француза био већи и број оних који су по закону били способни да буду поротници. Сем тога у Француској су се седнице мале или судне пороте држале сваког месеца, па и са тога је број поротника на службеном списку морао да буде већи. А тим држањем поротничких седница сваког месеца, Французи су хтели да постигну двоје. Прво, они су тиме смерали да осигурају брже суђење у казненим делима. И друго, тиме су штедели грађане-поротнике од великих терета, који би морали бити скопчани са дугим, често вишенедељним поротничким седницама, кад

не би било већег броја поротника на службеном списку, те да би се поротници мењали у тим честим седницама.

Најпосле француски службени списак био је већи и са тога, што је код Француза било и веће право одбачаја поротника (40) од стране партија. Овде ћемо додати, да су у праву тог одбачаја код Француза тада обе стране биле равне, тужилац и оптуженик могли су да одбаце једнаки број поротника. Ова једнакост у одбачају поротника формално узимајући, наравно да је праведна, али у самој ствари била је на штету оптуженика, јер је без тога државни тужилац као представник власти, у бољем положају од оптуженика, коме је често из притвора немогуће побринути се за своју одбрану онако, као кад би био у слободи.

Тако је било код Француза по дотадањем закону.

Међу тим устав народног конвента од 24 јуна 1793 тежио је, да укине све сталне судове. Но тај се закон није извршио; а опет за време директорије Французи смераху да сталним судовима и судијама ујемче ред и сигурност у суђењу. Директорија је, да би утврдила углед при суђењу, узаконила такву организацију судова, по којој су у њима судили колегијално судије, које је директорија постављала. Тако је било прописано уставом од 5 фруктидора год. III (22 августа 1795). А са тим упоредо постављени су, казненим законом (Code des délits et des peines) од 3 бримера (20 октобра 1795), тежи услови за оне, који су имали право политичних избора, а по томе и који су могли бити бирани за поротнике. Тако по члану 485 тога закона долазили су на 1500 становника тројица, а на 2400 становника шест поротника у основни списак. Од свих бирао је префекат (начелник) или други управни чиновник половину. А при овом избору он је дужан био нарочито да води рачуна о личној способности појединих кандидата. Па списак, који

би на тај начин био смањен, редукован, предавао се после тога надлежном суду.

Но законом од 6 жерминала год. VIII (марта 1800 год.) ово право редуковања основних поротничких спискова одузето је из руку административних — управних — чиновника, па предато судијама, а на име примирним судијама, о којима смо говорили напред.

Али ни ово није било дуга века. И то, као и многе друге народне гарантије, Наполеон први укинуо је својим устројством пороте. И на тој основици у Француској је уведена казненим поступком (Code d'instruction criminelle) нова система о избору поротника. Њоме су прописана много опширнија правила о том избору, него што је било у пређашњим законима. Али је баш због те своје опширности то у једно постало и опасније за оптуженике, јер је власти остављено отвореније поље при саставу поротничких спискова, које је она могла, ако би хтела, и на зло да употреби на штету оптуженика.

У место пређашњег начела, по коме је право у политичним изборима давало право и на поротничку службу, заведено је тада начело censуса (плаћање извесне порезе) и личне способности за поротнике. Држећи се ових услова по закону је сваки могао бити поротником, код кога би постојали ти услови. Па из тих личности префекат је састављао, без икакве контроле, основни или главни поротнички списак (liste générale), и после га, по своме нахођењу, смањивао, сводио, редуковао. Тако редуковани списак префекат је предавао председнику поротног суда, који је био властан такође произвољно да га смањи. На овај начин састављени списак добио је име службени списак (liste de service). А из овог састављао се списак за суђење (le tableau de jury), и то коцком и по праву одбачаја, као што смо напоменули напред.

Ово је само главни нацрт о томе. Но неће бити излишно, да пређемо и на појединости предмета.

I. Главни или основни списак поротника.

Да би ко могао бити уписан у овај списак тражи се по француском казненом поступку ово:

1., Као општи услови:

а., Тридесет година живота (пређе је било 25, а код Енглеза 21 година).

б., Уживање политичних и грађанских права.

2., Као засебни услови:

Такав положај у грађанству, који би давао довољно гарантије, да је ко способан и ваљан да врши поротничку дужност.

А у такве се рачунају ове личности:

а., Чланови изборних политичних колегија, који су бирани на цео живот. То је колегија или изборно тело од најодличнијих (notables) грађана, који су имали искључно право да буду бирани у среске колегије за општинску службу по срезовима, или као окружне колегије за јавне послове у окрузима. Њих су бирали сви бирачи дотичног изборног среза или округа (assemblées du canton) на цео живот. Но за окружне колегије морао се избор чинити само између 600 лица, који у дотичном округу плаћају највећу порезу. Поврх тога, влада је имала право ова изборна тела да увећа, постављајући за њихове почасне чланове људе, који би имали какве заслуге за дотични округ. Тако је било још и по консулском закону од 4 августа 1802 год.

б., Три стотине оних, који у дотичном округу плаћају највећу порезу;

в., Управни чиновници, које владалац поставља, као и сви они званичници, који би имали бар 4000 динара годишње плате.

г., Адвокати, доктори и лисансијери ([1]) сва четири факултета на универзитету;

д., Чланови и кореспонденти института (de l'Institut, ученог друштва), као и осталих учених друштава, које држава за таква признаје;

е., Нотари; и најпосле

ж., Банкари, трговачки агенти и трговци, који су забележени у две највише класе пореза по радњи.

Од ових седам класа прве три имају за своју основицу у неколико имовину, а у неколико сам положај у државној служби. Четврта и пета, независно од имања или од државне службе, имају за своју основицу интелигентност или научну способност. И најпосле шеста и седма класа почивају на способности у каквој радњи, и то или без призрења на имање, као што је код нотара, или с призрењем и на то, као што је код осталих лица исте класе.

Но међу тим по француском казненом поступку било је могућности и да се обиђу они законски прописи о томе: ко би могао да буде поротник. Тако члан 282 тог казненог поступка прописује ово: „Ако би неко, који не би долазио ни у једну од горе поменутих класа, желео да буде почаствован поротничком службом (désiderait être admis à l'honneur de remplir les fonctiones de juré), онда би се могао и он уписати у главни списак, само ако би поднео префекту молбу за то, и ако би овај добио повољне извештаје (des renseignements avantageux) о њему, па упис још одобрио министар унутрашњих послова“.

Ово законско наређење колико с једне стране изгледа као невино, осигуравајући грађанима почаст да буду поротници, — толико је, с друге стране, и опасно за оптуже-

---

([1]) Лисансије је код Француза онај, који положи обичан испит на универзитету без доктората.

ника. Обично су те „новољне“ личности префекти уписивали у службени списак у интересу власти државне. А код тако састављених спискова тешко је онда оптуженику сачувати се од утицаја власти и на само суђење. Ова опасност у толико је већа, у колико је закон даље дозволио префекту, да и сам по свом нахођењу, и без молбе дотичних лица, може „часне“ људе за упис у поротнички списак препоручити министру унутрашњих послова, ма да они и не би имали оне законске услове, које напред набројисмо.

Истина да би председник поротног суда, који после префекта има право поновог пречишћења поротничког списка, могао да покваре све те рачуне, избацујући које он хоће, па и те „часне“ и „одликоване“. Но по што се у списку не бележи, па по томе ни он не зна, који је уписан као поротник по закону, а ко опет само из почасти и по предлогу префекта, — то је председнику немогуће да сигурно и поуздано поправи утицај тајне полиције, који је неизбежан при онаквом произвољном попуњавању поротничких спискова и из људи, који су „почаствовани“ поротничком службом.

До сад смо говорили о личностима, које могу да буду поротници.

Сад да видимо, које се личности ослобађају те дужности.

По француском казненом поступку постоје две врсте личности, које се ослобађају те дужности. У једну од тих двеју врста долазе личности, које су са особених узрока искључене од те службе. Ту долазе: министри; начелници; срески начелници; судије; главни и државни прокуратори (тужиоци) и њихови помоћници; и најпосле свештеници ма које вероисповести (ministère d'un culte quelconque). У овоме се француски поступак основно разликује од енглеског права, јер ово та лица само не обвезује да морају бити поротници, а међу тим даје им право на то.

А у другу од горе поменутих врста долазе личности, које се од поротничке дужности ослобађају само ако за то моле. Ту долазе: они који су већ служили као поротници пре две године; државни саветници, ако су шефови каквог одељења у државном савету; државни комесари при каквом управном или финанцијском надлештву и старци преко 70 година.

Довде казасмо, које личности могу, које не могу и које не морају да буду поротници.

За добро разумевање предмета било је потребно, да то најпре изнесемо, па тек онда да пређемо на опис даљег рада при саставу поротног суда. Ово ћемо сад учинити.

Из оних личности, које по закону имају право да буду поротници, префекат (окружни начелник) прави окружни главни списак поротника. Тај главни списак не излаже се јавно, да би ко могао правити примедбе, као што смо видели да то постоји код Енглеза. Међу тим, то јавно обзнањивање поротничког главног списка било би и са свим излишно по француском казненом поступку, јер исти управни чиновник прави и службени списак, и то савршено по своме нахођењу. На тај начин он би могао, и после учињене примедбе на основни списак, са свим произвољно исте личности опет да упише, или да избрише. Шта више њему је било могуће, у тај списак да упише и људе, који по закону иначе не би ушли у тај списак, али које би он уписао као поротнике из почасти, као што смо напред показали. А нарочито рђава страна те установе поротника из почасти лежи у томе, што она природно доноси собом и тајност основног поротничког списка, како не би нико могао протестовати што су уписани у тај списак и неки из „почасти“.

II. Службени списак (liste de service).

У овај списак уписују се имена оних, који ће за текућу годину вршити поротничку дужност код дотичног суда. Овај

списак најпре саставља префекат, а после га прегледа и коначно утврђује председник поротног суда. У овоме постоји разлика између енглеског и француског права, јер код Енглеза главни списак прави примирни судија, а службени — шериф, дакле сваки од та два списка прави чиновник изборни; а код Француза то чине постављени чиновници.

Но да се опет вратимо на састав службеног поротничког списка у Француској.

Главни удео при саставу тога списка има префекат. А то се врши овако: Председник поротног суда, бар 14 дана пре сазива поротног суда, позива префекта да састави службени списак, и овај то чини узимајући из главног списка 60 лица, која он сматра као најспособнија за поротничку службу. Префекат ово врши са свим по своме слободном нахођењу. Па кад то уради, он онда тај списак шиље председнику поротног суда. И овај је онда дужан за 24 часа да смањи тај списак на 36 поротника. Тако исто и председник ово чини по своме нахођењу. Кад и то урађено буде, онда председник враћа тако састављени списак префекту с молбом, да избор саопшти поротницима и да их позове да на дан одређених седница дођу у поротну судницу.

Неће бити излишно да кажемо наше мишљење о овом саставу службеног списка.

Овде је пре свега врло неуместан онај утицај префекта на састав службеног поротничког списка. Али још већу сенку баца овакав састав службеног списка на председника поротног суда. Дајући ономе, који ће да председава у поротном суду, право да утиче на избор поротника, закон тиме доводи у сумњу његову непристрасност, јер се може да рече, да је он пробрао поротнике себи повољне. Сем тога, он је тиме постављен и у незгодан положај. Ако би он, као независнији чиновник, и хтео, бирањем непартајичних поротника, да паралише штетан префектов утицај, њему је то немогуће да по-

стигне. Он обично и не познаје поједине личности, а међу тим онако кратак рок од 24 часа не даје му могућности да то за времена сазна. У томе погледу префекат је у бољем положају; он познаје људе, а има и више времена, да се добро обавести о расположењу сваког од њих наспрам власти. А сем тога ценећи и по броју, из кога прави тај избор један, а из кога други од та два чиновника, префекат је и по томе у бољем положају, јер има већи избор. Врло је појмљиво да је велика разлика, кад когод има од 60 да изабере 30 — као што је случај са председником; — или кад когод из целог главног списка, који је велики неколико пута толико, има да изабере 60 лица, као што чини префекат.

III. Трећи је списак судних поротника (le tableau de jury). То је списак оне дванаесторице, који се на дан седнице поротског суда коцком извлаче из оног службеног списка 36 поротника, по што обе стране одбаце, ако хоће, неке од њих, чија имена најпре коцком изиђу. Ово извлачење поротничких имена и одбачај не бива, као у Енглеској, у јавној седници, већ у тајној. Само што се то врши у присуству обојих страна, то јест оптуженика и његовог браниоца с једне стране, и државног тужиоца или његова помоћника с друге стране. А све то свршује се под руковођењем председника поротног суда или једног судије, коме би председник ту дужност поверио.

Ако би од оних 36 поротника толико њих изостало (са извином или без ње) да би их било мање од тридесет, онда се потребан број поротника до 30 попуњује помоћним поротницима. А ови се узимају из попунитељског списка, који префекат саставља, у исто време са главним списком, из оних за поротничку службу способних личности, које бораве у месту поротног суда, дакле из једног ужег круга. Ово бива са тога, што је те поротнике најлакше добавити, у случају потребе. А при том њима не пада тако тешка по-

ротничка дужност, јер у месту боравећи немају никаквих трошкова око тога.

Према овоме број поротника, из кога се саставља списак оних, који ће да суде, различан је. Час је 36, а час мање од тога. Но само што не сме бити мање од 30, јер већ и овим најмањим бројем, ограничава се још јаче оптужениково право о одбачају поротника, које је и без тога скучено. Јер најпосле он мора из службеног списка да прими 12, или рачунећи и заменике, 13 или 14 поротника.

Овде ће бити место да напоменемо, како ови поротски помоћници нису једно исто што и поротнички заменици. Помоћници су они поротници, који се за седнице, о којима се претпоставља да ће дуже трајати, коцком извлаче преко оних 12 поротника. Ти помоћници тада присуствују седницама од почетка тако, да би, у случају потребе могли доцније да попуне неко међу њима упражњено поротничко место, на прилику ако би се разболео неки од главних поротника. Док на против заменици су они поротници, који одмах у почетку седнице дођу на место каквог спреченог или изосталог поротника.

Поступком није ближе опредељено, кад се могу узети они поротнички помоћници, па за то их председник може употребити само са одобрењем државног тужиоца, а нарочито и оптужениковим, чије се право одбачаја поротника тиме у неколико крњи.

Но да видимо, какво је то право одбачаја поротника по француском казненом поступку.

Оно је овако:

Обе стране, државни тужилац и оптуженик имају једнако право о одбачају неког броја поротника и то не дајући никакве разлоге за то. Француски казнени поступак не допушта одбачај поротника и са навођењем узрока, као што то има по енглеском праву.

Тај одбачај поротника мора свака страна да учини одмах, чим би се које име извукло из урне, а пре него што би се извукло име другог поротника. У томе је тај француски казнени поступак назаднији од првог француског закона о пороти од 16 септембра 1792 године, о коме смо говорили напред, јер је по оном закону оптуженик био у бољем положају, употребљавајући своје право одбачаја тек после државног тужиоца. После ове примедбе, да видимо даље како бива тај одбачај. Оптуженик је дужан први да каже, да ли одбаца каквог поротника. У то име, њему се 24 часа пре вучења саопштава службени списак поротника, што је, наравно, врло кратак рок. Ако оптуженик, по што се извуче име каквог поротника, против тог поротника не би употребио своје право о одбачају, онда настаје време, да државни тужилац о истом поротнику употреби своје право одбачаја. На овај начин оптуженик стоји горе него ли тужилац са тим правом одбачаја, јер овај дознавши да оптуженик неког поротника не одбаца, и по томе да га сматра као човека, у коме има поверења, може да га одбаци. За то би било боље учинити обрнуто, то јест да поротнике одбаца најпре државни тужилац, па онда оптуженик.

Но пођимо даље.

Колико поротника одбаци једна страна, толико има права да одбаци и противна страна. Али ово право одбачаја поротника престаје, кад би већ био одбачен толики број да би преостало само још 12 поротника на службеном списку. Тада оптуженик мора да прими за своје судије онај заостали број поротника.

Све ово, што важи о једном оптуженику, вреди и онда, кад би их било више. Кад има више саоптуженика, онда и сви скупа, не могу одбацити више поротника, него ли што би могао учинити и један оптуженик. Њима је дозвољено, да се између себе споразумеју о том одбачају поротника. А ако се

они између себе не би о томе споразумели, онда то чине редом, који им се за то коцком одредио буде. И сваки од њих тада своје право употребљава овако: Кад се извуче име једног поротника, онда онај оптуженик, који би по коцки био први на реду, изјављује, да ли га одбаца или не, на шта он казао буде, то вреди и за остале саоптуженике. И тако се то редом продужује све докле не остану 12 неодбачених поротника. Овакво исто одбацање поротника бива и у Енглеској, ако би било више саоптуженика. Напред смо већ напоменули, да сви одбачаји у Француској бивају без навођења узрока; а овде ћемо додати да француски закон (члан 399 одељак четврти казненог поступка) нарочито још и забрањује и оптуженику и државном тужиоцу да наводе какве узроке за одбачај поротника. Ово изгледа умесно. Али у истини са свим је противно. Јер у колико је већи утицај префекта на састав главних, а особито и службених спискова, у толико је опасније за оптуженика, кад може да одбаца поротнике само без навођења узрока, јер би он можда могао дати јаких разлога и већи број одбачаја, кад би му било дозвољено давати разлога за то. Мора се признати, да енглеско право, које поред тог одбачаја извесног броја поротника без навођења узрока, допушта још и одбачај са навођењем узрока. — тиме даје веће гарантије оптуженику за његову одбрану. Истина да се по француском казненом поступку може изјавити жалба касационом суду и због тога, ако би између оне дванаесторице, који су судили, био какав поротник по закону за то апсолутно или само односно неспособан. У прву врсту долазе они, који не би имали 30 година, или би били лишени политичних или грађанских права. А у другу врсту они, који би у истој ствари шта радили као органи судске полиције, као сведоци, тумачи или заклети вештаци једне стране([1]). Истина да се на тај начин у Француској околним

([1]) Види чланове: 381 и 383 француског казненог поступка.

путем постизава оно исто, што је у Енглеза резултат одбачаја са навођењем узрока. Али то, пре свега, није увек довољно, јер је тиме тешко поправити једну већ свршену ствар. А сем тога мора се признати, да енглеско право, допуштајући поред одбачаја без навођења узрока још и одбачај са навођењем истих, оптуженику не намеће, тако рећи, судије, према којима он нема поверења. Ово уређење у Енглеза постало је и развијало се са самим животом народним тако, да се може рећи, да је са њим и срасло. — За то је тешко да њега копира други народ, кад се та копија не подудара са осталим уређењима код тог другог народа. Тако је било и у Француској. Француска порота у почетку је била само једна неуспешна копија енглеске пороте, јер није била подесна према особинама француског народа. Ми ово нарочито напомињемо са тога, што ћемо доцније разложити, како је у сличну ману пало и наше законодавство, копирајући туђу установу као некакво поротно суђење и без великог старања о томе, да ли ће се та копија слагати са особинама нашег народа. Радећи тако, и француско и наше законодавство, заборављало је, да се правне установе не дају корисно створити самим увођењем каквог страног закона, већ да оне увек треба да израсту из народног живота.

Но пре него што бисмо прешли да говоримо о овом питању српске пороте, неће бити без поуке, ако још неколико речи проговоримо о разним уређењима пороте у Француској под разним владавинама.

Ми смо до сада говорили о пороти по Наполеоновом казненом поступку (Code d'instruction criminelle). Видели смо како је тај закон богат у штетним ограничењима пороте због лукаво прорачуњеног начина о избору поротника у корист оптужне власти. Јасни докази о овоме налазе се, пре свега, у аристократско-бирократској боји главног списка, па следствено и она друга два списка, који постају из оног првог.

Даље у оним поротницима „из почасти“, под којим изговором власт може у списак да уметне све, који су јој повољни, па ма да они и не би имали обичне законске услове за то. Сем тога велика је опасност за оптуженике и у томе, што је по том француском казненом поступку главни списак правио само један административни чиновник, који потпуно стоји под утицајем владе и кога ова увек може да отпусти по своме нахођењу. А још опасније је то, што тај исти чиновник прави и службени списак. На тај начин, утицај административне власти опажа се готово до самог образовања поротног суда, јер то, што је председник поротног суда могао да изостави неке поротнике, у самој ствари не значи много. Прво није вредно неке изостављати из службеног списка, кад се опет најпосле неки морају узети из истог списка, а овај сав може да буде састављен по наваличном утицају административне власти. А друго, то изостављање неких поротника из службеног списка, и ако с једне стране слабо може да користи оптуженику у интересу правде, опет, с друге стране, само шкоди непристрасности судиског звања, кад председник поротног суда има право да пробира поротнике, па оптуженик баш због тог пробирања мора да сумња о њима, као што смо и напред већ показали.

Најпосле велика је мана француског казненог поступка и у томе, што у праву одбачаја поротника равно стоје како оптуженици, тако и државни тужилац. Ова једнакост у том праву истина да је допадљива спољно и површно гледајући је. Али у ствари она је штетна за оптуженике нарочито са тога, што државни тужилац одбаца поротнике после оптуженика, као што смо такође напред показали. На овај начин државни тужилац може да одбаци баш оне поротнике, које би оптуженик, не одбацујући их, означио као људе, којима верује. Док на против оптуженик не може то исто да учини са поротницима, које би примио државни тужилац, јер гла-

сајући о томе пре државног тужиоца, он не може да зна у напред, у којима ће државни тужилац имати поверења.

Све ово јасни су знаци, какво се мишљење мора изрећи о том француском казненом поступку, у колико се тиче образовања поротног суда.

То је био узрок, што су се у Француској мало по мало и научници и нестручњаци, и теоретичари и практичари одлучили против таквог образовања поротног суда. Са покудом таквог састава пороте ишло се у Француској тако далеко, да су оних 12 поротника, који би имали да суде, Французи назвали: les douzes commissaires du gouvernement (12 владиних комесара); un vain simulacre (празна претворност); un fantôme trompeur (варљива појава). С тога се нарочито у политичним кривичним процесима готово још у напред знало: хоће ли порота ослободити или осудити.

Увиђајући сву опасност, која је природно морала да потиче из таквог образовања поротног суда, Французи су под рестаурацијом (повратак краљевине) покушали да, у смислу уставне монархије, одреде други начин о бирању поротника. У том правцу учинио је француски закон од 2 маја 1827 године више него што се и могло очекивати у оно доба. Међу тим мора се признати, да је то у многоме било већ припремљено промењеном системом о политичним изборима по уставу (charte constitutionelle) од 1814 године, и његовом допуном (acte additionelle) од 22 априла 1815, као и законом од 5 фебруара 1817 године. Само је још требало отклонити штетан утицај административних чиновника на избор поротника а то је учинио закон од 1827 године.

Ми ћемо покушати овде да дамо праву слику о овој ствари по том закону од 2 маја 1827 године, јер држимо да то неће бити без значаја.

Тако:

I. О главном или основном списку.

У главни списак, поред оних, који су имали оне опште услове за поротника (године и тако даље), долазили су још и ови:

1. Чланови изборних колегија — тела — (colléges electoraux), а то је: сви бирачи, који су тада плаћали годишње бар 300 динара непосредног данка.

Ови су сачињавали први део главног списка.

А други део истог списка састављале су ове личности:

2. Они бирачи (électeurs), који су у једном департаменту имали своје стално место борављења, а који би своје изборно право вршили у другом департаменту.

3. Они званичници, које би истина владалац постављао, али који би своју дужност вршили само као почасни званичници (exerçant des fonctions gratuites).

4. Пенсионовани официри у сухоземној и поморској војсци, ако би имали пенсије бар 1200 динара годишње и ако би пет година стално боравили у једном департаменту.

5. Доктори, ма ког факултета.

6. Лиценцијати једног од три факултета, (сем лекарског јер у овом нема лиценцијата, већ само доктора) само ако би били уписани у списак адвоката или бранилаца код неког вишег или првостепеног суда; или ако би држали предавања ма из ког научног предмета на коме факултету; или најпосле, и без тога двога, само ако би већ 10 година стално боравили у ком департаменту.

7. Дописни чланови француског института (ученог друштва) или других од државе признатих учених друштава; и најпосле

8. Нотари, ако би у том звању већ провели бар три године.

Но ако би се десило, да у коме департаменту ни први, ни други део главног списка скупа не би дао ни 800 способних поротника, онда је префекат био властан тај број да попуни са тако названим накнадним списком. А овај накнадни списак (liste supplémentaire) прављен је био из редова оних грађана, који су онима са порезом били најближи, па тако даље док се не би попунио број 800. Главни списак (најмање 800 лица) правио се сваке године из нова. Он је јавно обзнањиван, те да би се на њ могле правити примедбе, ако би ко хтео. У то име тај се списак прилепљивао на општинску кућу у свакој општини, на среску и окружну канцеларију. Но међу тим, законом од 2 јула 1828 године било је прописано, да се главни списак не прави сваке године из нова, већ да се само ревидира. Ову ревизију вршио је префекат. Али ако би поводом обзнане тог главног списка ко протестовао што не би био, или што би био уписан у тај списак, — онда је о томе решавао савет окружни, и против одлуке овог савета било је места жалби државноме савету. Па по што би списак после тога био исправљен, онда је опет био јавно прилепљиван по општинама и префектурама.

II. Годишњи списак (liste pour le service du jury de l'année suivante).

Овај списак и по закону од 1827 године, правио је префекат на основу свршених главних спискова. Али по овом закону он га је смео смањити само до једне четвртине, док на против пређе смео га је свести до 60. Овај списак није смео бити већи од 300, а у главној вароши од 1,500. Закон није прописивао никаква нарочита правила о тој редукцији, смањењу, већ је то остављао слободном нахођењу самог префекта. Истина да је распис тадашњег министра правде од 30 јуна 1827 године био одређивао префектима нека правила за то. Али сва та правила била су таква, по којима се сваки са-

вестан чиновник и без тога сам управљао, на прилику, да лица неморална не уписује у списак, и томе слично.

Но да видимо, како је даље било. Кад би свршио годишњи списак поротника, префекат је био дужан један његов примерак да пошље министру правде, један председнику дотичног апелационог суда и најпосле један државном тужиоцу код истог апелационог суда.

III. Службени списак (liste de service).

Овај списак био је прављен из годишњег списка, свагда десет дана пре него што ће се отпочети поротске седнице. У јавној седници првог одељења у дотичном суду, који ће радити са поротницима, председник истог суда коцком би извлачио имена оних, који ће ући у овај списак. Њих мора бити 36, и 4 заменика. Ови заменици бирају се из годишњег списка оних поротника, који бораве у месту суда, а узимају се да суде кад би у седницу дошло мање од 30 поротника.

Овим прописом да председник суда ради на саставу службеног списка, избегло се суделовање онога судије који ће председавати у поротном суду, а тиме уједно и сумња у његову непристрасност. Да би се боље разумела разлика овог наређења, морамо одмах додати, да у поротном суду не мора председавати председник, већ може то да врши и какав члан суда.

IV. Списак судних поротника.

Овај списак правио се на сам дан претреса у поротном суду. То бива овако: коцком се извлаче из службеног списка имена поротника, који ће да суде, а стране имају право да одбаце неке, па који преостану, они суде (12 њих).

У овом погледу закон од 2 маја 1827 године није ништа изменио од дотадањег закона. Само што је прописао, да је

председник поротног суда могао и сам по званичној дужности да нареди, да се поред редовних 12 поротника, коцком извуку имена још два поротника, који би, на случај потребе, могли да замене друге поротнике. А ти заменици узимани су по реду како су коцком били извучени.

Међу тим, ако би на претрес дошло само 30 поротника, а суд би према пословима, налазио да су му потребни 14 поротника, онда су обе стране могле одбацити само 16 поротника. На овај начин истина да је ограничавано право партија о одбачају поротника. Али Французи су и то поштовали, јер закон је тако прописивао, ма да је пре тога закона то могло бити тек само са пристанком оптужениковим.

Да би се све ово могло боље разумети, морамо додати да се у Енглеској и Француској поротници не бирају за суђење само о једном оптужењу (као што је у нас Срба) већ за читаву једну сесију поротног суда, у којој исти поротници суде вишини оптуженика у разним самосталним оптужењима.

После ове напомене да се опет вратимо на даље француске законе о томе.

По оним законским прописима, у вези са изборним законом од 19 априла 1831 године, састављана је била порота и под тако званом јулиском династијом. Но мора се признати, да су биле уклоњене многе велике погрешке у дотадањем праву.

Пре свега главни списак много је изгубио од своје аристократско-бирократске боје. При том, он је изношан на јавност не само један пут, већ два пут, све у цели могућих примедаба и контроле над префектом. Сем тога, ако би било жалбе против тог списка, решавала је о томе колегија народом изабрана (окружни савет). Даље је сузбијен утицај префектов на састав годишњег списка. И најпосле, у место што

је пре̑ре сам председник пречишћавао службени списак, од тада се то чинило јавно и коцком.

Но ма колико да се морају признати добре стране тог закона од 1827 године, опет се не смеју превиђати и његове рђаве стране.

Ако се и не би хтело много да замери том закону, што је онако јако ограничио број поротника по способности, опет се мора признати, да је било врло опасно, што је тај закон у исто време дозвољавао префекту, као једном врло зависном чиновнику, да може избрисати три четвртине из целог главног списка.

Осим тога право оптужениково о одбачају поротника ограничено је оним прописом, да стране могу да одбаце само 16 поротника.

Па и само увођење поротничких заменика није било баш најсветлија страна овог закона, јер је и то било на уштрб већ и онако скученог оптужениковог права о одбачају поротника. Ако би се хтело да се тиме не крњи оптужениково право, онда је требало да, поред оних заменика буду још 32 а не само 30 поротника. Таквим начином оптуженик би имао бар онолико право одбачаја, колико је био имао и по ранијем казненом поступку.

У оните узимајући, тешко да би се смело тврдити, да је Француска по том закону добила бољу, самосталнију и интелигентнију пороту. Па против, и после тог закона било је поротничких суђења, у политичним и неполитичним оптужењима, која су показивала да је француска порота била ударила страпутицом, а не правим путем.

Увиђајући колико је то било штетно и за саму установу пороте у оните, француски законодавац мислио је, да би се то могло избећи, ако би поротници гласали писмено. С тога је био и увео писмено гласање поротника, надајући се, да ће поротници на тај начин гласати самосталније. А сем

тога, да не би поротници, због строгости закона, били принуђени да и безразложно ослобађају оптуженике, било је узакоњено у Француској и то, да порота, поред изреке „крив“ може одлучити, да оптуженик има какве олакшајне околности (circonstances atténuantes). Тиме је с једне стране ублажена она свемоћ (omnipotence) пороте, са које су поротници често оптуженика ослобађали, само да би оптуженика спасли од строге казне, која би морала бити законско следство њихове изреке: „крив“. А опет, с друге стране, то је био узрок, те поротници нису имали изговора, да их закон тако рећи гони на „побожно“ кривоклество, кад би судили противно своме убеђењу и савести.

Но при свем том, закон од 2 маја 1827 године био је, у опште узимајући, доброг правца. Само је још неке поправке требало учинити, па би био врло добар. Али пре него што би се приступило томе, појавила се у Француској тако названа јулиска револуција са својим девизама: „слобода, једнакост и братство“, па је у оном општем вртлогу догађаја прво предузето, да се уведе нова система о саставу пороте. Главна девиза оног доба била је: да право ни политичних, ни поротних избора не треба да зависи од плаћања каквог пореза. „Ко може бити бирач, тај може бити и поротник“, тако говораше у француској народној скупштини тадашњи министар правде Кремије. Држећи се тог начела, он је предложио, да се из главног списка свију политичних бирача одмах, без икаква пречишћавања, непосредно и коцком састављају службени спискови поротника; а тако исто да се бирају и судни поротници. Сем тога, он је тада и то поставио као правило, да се у главни списак поротника упише сваки, који има право политичног бирања, а при том:

а., Знао би читати и писати:

б., Који не би био телесно или душевно неспособан;

в.. Који не би био слуга или најамник;

г., Који не би био лишен грађанских права због осуде за злочин (crimes) или бешчастан преступ (délits).

Ово су, као што се види, све сами обични услови, по којима би се поротничка служба морала сматрати више као вршење политичних права. С тога је одбор народне скупштине, при претресу овог предлога, нашао да тај законски предлог иде сувише далеко. Одбор је због тога предложио, да се за поротничку службу потражи већа гарантија о увиђавности и моралности поротника, и у то име задржао је пређашње начело, да се из главног списка избором саставља годишњи списак поротника. Но међу тим у питању, како да се састави овај годишњи списак поротника, одборници су били разних мишљења. Једни су предлагали непосредан начин тог избора; а други да би тај избор требало да се врши средством једне нарочите комисије, која би се одредила за тај посао. Ово друго мишљење усвојила је била и народна скупштина. На том основу било је прописано, да у ту комисију улазе као чланови: један члан среског савета; примирни судија и неколико чланова општинског савета, које би овај нарочито за то изабрао. А у Паризу ову комисију састављали су: за сваки кварт по три члана општинског савета; кмет сваког кварта са неколико придатих лица и примирни судија.

На овај начин учињено је, те у ствари није много значило оно узимање и нижег сталежа у главни списак. Овај је фигурисао само на хартији, а у истини он није улазио у годишњи списак, па по томе и слабо је вршио поротничку дужност.

Кад је овако учињено, ми управо и не разумемо на што би се изрицало једно начело, а овамо га одмах у практици не вршити, па шта више готово га са свим порицати, избацујући из годишњег поротног списка оне, који тек што су оглашени за способне да могу бити поротници!!

Но прелазећи преко те недоследности, ми ћемо сада мало изближе да се познамо са појединостима значајног закона од 7 августа 1848 године.

Тако је по том закону вредило ово за:

I. Главни списак поротника.

У овај су улазили сви Французи, који су имали 30 година, а уживали би грађанска и политична права.

Но искључени су били из права на поротничку службу:

а., Они, који не би знали читати и писати;

б., Слуге и надничари (domestiques, et serviteurs à gage).

А опет као неспособни за ту службу били су:

1., Они, који би са свим или у неколико били лишени политичних, грађанских или фамилијарних права;

2., Банкроти, којима не би било повраћено право трговања;

3., Они, који би због душевне болести или несмислености у радњама били проглашени за неспособне (interdits); или који би били под судским саветом (conseil judiciaire);

4., Они, који би били осуђени:

а., Због злочина (crimes); или

б., Због ових преступа (délits): крађе; преваре; утаје; зеленашког наплаћивања интереса; силовања; браколомства; тумарања и просјачења; или најпосле

в., Због каквог другог преступа, за који би казна била прописана преко године затвора, изузимајући политичне преступе, због којих неко не би могао ући у главни поротнички списак само онда, ако би то било нарочито исказано у судској пресуди.

Сем овога било је и неких положаја у држави, са којима се није слагало вршење поротничке службе. Ту су долазили:

а., Чланови народне скупштине;

б., Звања: министара; помоћника министарских; главних секретара у министарствима и начелника окружних и сресских.

в., Судије, главни државни тужиоци, и њихови помоћници;

г., Свећеници ма које вероисповести;

д., Чланови државног савета; главног порезног савета; државни чиновници у служби, као и старешине државних надлештава;

е., Војници стајаће сухоземне и поморске војске у служби; и најпосле

ж., Учитељи основних школа.

Поврх свега овога било је личности, које су се ослобађале ове дужности, ако би саме то тражиле. Такве личности биле су:

а., Људи преко 70 година; и

б., Сви они, који би живели од своје дневне зараде, па би могли доказати, да њихова зарада није толика, да би могли издржавати трошкове, скопчане са вршењем поротничке службе.

То су прописи, који су по закону од 7 августа 1848 године важили о главном списку поротника. Ови су, наравно били у основу различни од прописа Наполеоновог казненог поступка као и оног закона од 2 маја 1827 године, који су право на поротништво мерили по плаћању извесне порезе и способности.

Овде је прилика, да се упитамо, какав утицај чине на човека они прописи закона од 1848 године?

Мора се признати, да ни тај закон не чини баш најбољи утицај на хладног посматрача и оцениоца. Кад тај закон већ полази са тог гледишта, да је за поротника способан

сваки Француз, који би имао 30 година и уживао грађанска и политична права — онда се са тим начелом не слаже:

1. Искључење оних, који не би знали читати и писати, као и слугу и надничара.

Ма да се не сме порицати да већина ових не би имала оне способности, спреме и самосталности, која се замишља за тачно, способно и савесно вршење поротничке дужности, — опет је неправедно и строго због тога искључавати све неписмене и слуге, јер се и међу њима може наћи и знања, спреме и карактера за поротничку службу.

2. Кад се из поротничког списка искључују они, који не би уживали грађанска и политична права, онда како се слаже са општим начелом овог закона она остала врста „неспособних“, који би међу тим политично били способни. Ми разумемо, да се ту части ради хтело гледати и на моралну гарантију. Али ово се од чести не слаже са оном постављеном девизом: „ко може бити политични бирач, тај може бити и поротник“. А сем тога, од чести то би морало да буде повод да се списак „способних“ прави доста произвољно. А онда би се сваки, који не би дошао у једну од оних категорија, већ због самог тога морао сматрати као морално способан за поротничку дужност.

3. Погрешно је са гледишта законског за онако многе категорије лица сматрати, да се њихов грађански положај не слаже са вршењем поротничке дужности. Још се и може разумети, да би овакво начело могло поставити оно законодавство, које не би сматрало поротничку дужност као опште политично право. Али то никако не би смео изречи закон, који би се држао противног начела. Зар државни чиновници у служби и војници стајаће војске у служби нису такође један део народа, те да би било дозвољено њих искључити из уживања општих политичних права? Ово, наравно, вреди, кад

се вршење поротничке дужности хоће да сматра као неко политично право; и најпосле

4., не може се правдати ни оно ослобођење од поротничке службе због слабог материјалног стања. Јер;

а., За многе је врло тугаљиво, да доказују своје материјално стање бојећи се опасности, да тиме и самом свом политичном праву не принесу велике жртве.

б., Опасност је, да ће многи, који и могу да живе од своје дневне зараде, тежити да се ослободе тог политичног терета, те на тај начин да ће да се изиграва закон.

в., Држава је дужна старати се, да њени грађани буду у стању, без своје штете, да врше своје грађанске и државне дужности.

Но и при свем том, разуме се да би било погрешно поротницима давати дијурне. Довољно је да им се даде само накнада подвозних трошкова, ако се хоће да та служба у истини буде само почасна.

Међу тим ослобађајући од вршења поротничке службе оне, који би били слабог материјалног стања, закон је дошао у противречност сам са собом. Управо што је једном руком дао, другом је одузео. Изостављање оног услова о плаћању порезе у таквом случају само је привидност, или опсенарство са народним правима. Или ваљада није тако, кад закон најпре изриче, да сви Французи могу бити поротници; а одмах за тим изузима од вршења те дужности оне, који би били слабог материјалног стања?! Ако би се ово начело применило и на калфе и фабричне раднике, онда зар не би више од половине „равноправних“ грађана морало бити искључено од вршења поротничке службе?

Па не само ово, већ и остала садржина оног закона не слаже се са постављеним начелом у њему. У закон су ушле и такве одредбе, које с једне стране дају порoти више политичну боју; а међу тим, с друге стране, опет нису довољне,

ако се поротничка служба главно сматра као вршење судске дужности.

Но остављајући све то на страну, ми ћемо да продужимо наш говор о образовању основног поротничког списка по том закону.

Пре свега кметови су дужни за сваку општину да саставе поротнички списак из општег списка бирача према ономе, што смо напред споменули. Тај списак кметови су даље дужни прилепити: на црквена врата, на општинску кућу и још на какво подесно јавно место. Овај списак прави се један пут за свагда. Па после га кмет само исправља и допуњује сваке године 15 септембра, према промењеном стању ствари, то јест ако би ко међу тим умрьо или постао неспособан, или би ко у том времену постао способан за поротника. А и овај тим начином, поправљени списак, опет се обзнањује јавно као и пређе.

О жалбама против тих спискова решава, у првом степену, општински савет. А против решења тог савета имало је места жалби или окружном савету или грађанском првостепеном суду. Ова надлежност прве или друге од ових двеју власти зависила је од самих узрока жалбе. Ако би ко био искључен због неспособности, онда је против тог решења општинског савета било места жалби првостепеном грађанском суду. А због свију других узрока искључења, жалба се подносила окружном савету. Окружни суд решавао је ствар, по саслушању интересованих лица и државне власти, путем кратког суђења, а окружни савет по писменим актима, без усменог испитивања.

Ако би, према поднесеним жалбама било решено, да се спискови исправе, онда би се то одмах извршило. Тако исправљене спискове, или ако не би било жалбе, онда без исправке, првог новембра сваке године кметови шиљу сваки за своју

општину префекту (начелнику окружном). А овај би онда из њих правио општи списак целог округа по срезовима (кантонима) и азбучним редом. Списак сваког појединог среза шиљао се за тим примирном судији дотичног среза.

На овај начин био је префектима одузет утицај на састав главног поротног списка, а то је било поверено општини под јавном контролом. Ово наравно да је био велики напредак у духу веће гарантије за оптуженике. Као што се види из ранијег описа енглеског права о овоме, оно је морало служити за углед том француском закону, јер је овај француски закон био приближан енглеском.

II. Годишњи списак поротника.

И овај се по новом закону састављао другачије него ли пређе.

По члану деветом новог закона на сваки 200 становника бирао се по један поротник, но тако, да целокупан број поротника у главној вароши не би смео бити већи од 3000, а у окрузима већи од 1500. А поред тих поротника био је прављен из главног списка један засебан списак поротничких заменика из оне вароши, у којој ће порота радити. Ових заменика могло је највише бити: у Паризу 300, а у осталим окружним варошима 50.

Број поротника, који би већ ушли у годишњи списак, делио се у Паризу по варошким квартовима, а у окрузима на срезове и то по сразмери броја у главни списак уписаних поротника. Ову поделу вршио је префекат са окружним саветом. Закључак о томе, да се свакоме срезу одређује по известан број поротника, префекат је приопштавао примирном судији дотичног среза. Кад би се и то свршило, онда би се одредила једна комисија, која је за сваки срез бирала, који ће поротници да уђу у годишњи списак, а који, као прекобројни, да се изоставе. Ова комисија састојала се из:

а., Председника среског савета (conseiller général du canton) као председника;

б., Среског примирног судије, као потпредседника; и

в., Два члана за сваку општину, које је бирао општински савет из своје средине сваке године у првој половини месеца августа.

Ова комисија састајала се друге половине месеца новембра, у главном месту дотичног среза. Дан и време састанка одређивао је префекат. Та комисија бирала је поротнике за годишњи списак са свим по свом слободном нахођењу. При разним мишљењима решавала је већина гласова. Седнице ове комисије биле су тајне.

По што би на тај начин били састављени годишњи спискови за сваки срез, онда би се они достављали окружном начелнику, а овај би из тога правио о п ш т и г о д и ш њ и с п и с а к з а ц е о о к р у г, по азбучном реду за срезове, а са тим у исто време и списак поротничких заменика.

Оба та списка, поротника и заменика, морала су се пре 15 децембра сваке године предати секретару поротног суда.

Све ово наравно да је з а п л е т е н и ј е, него што је до тада било у Француској, и него што је у Енглеској. Јер к о л и к о управо има поротничких спискова по овоме? Најпре се праве поротнички спискови по општинама. После се пишу исправљени спискови, па из свега тога праве се основни спискови округа. После тога долази подела спискова по броју — проценту — становника, што извршују префекат и окружни савет. За овим се прави изборни списак за сваки срез, што врше општинске комисије под председништвом среског чиновника. Па тек по свршетку и свега тога, саставља се годишњи списак за сваки округ, што врши префекат.

Као што се види из овога праве се неких ш е с т спискова; па тек онда долази с е д м и, службени списак, и онда

тек осми списак оних поротника, који ће да суде баш у извесним, одређеним поротским седницама.

Овако састављање поротничких спискова истина је заметно; али бар је у главном опет у рукама народа.

Но ма колико да је умесно усвојити овај правац о саставу поротничких спискова, опет и то може да има своје опасности, кад закон не би одређивао никаква ближа правила о томе раду, као што је било у том француском закону. За Француску је ова незгода била још у толико већа, што се тада сматрала као нека дужност части, да се бар по неки поротник избере из сваке општине, па ма у њој и не било баш најспремнијих људи за то. Сем тога, често су и призрења пријатељства или друго што имала утицаја на састав тих спискова. А нарочито је у таквом случају, а при развијеном политичном животу, опасност, да ће ти избори поротника испадати партајично према томе, како би једна или друга политична партија добила превагу у општинском већу. На овај начин порота, и као чисто правна установа, морала би да постане лопта у рукама политичних партаја, као што би она иначе то исто била у рукама начелника, кад би они састављали поротничке спискове.

III. Службени списак.

Најмање десет дана пре него што би се отпочеле седнице поротног суда, састављао се службени списак, у који би улазила имена оних поротника, који ће судити у предстојним поротским седницама. Састав тог списка бивао је коцком у јавној седници; и вршио га председник апелационог суда, или, где овога не би било, председник првостепеног суда. Председник би извлачио 36 имена из годишњег списка поротника, и шест из годишњег списка поротничких заменика. Та 42 човека састављају службени списак поротника. Њих су позивали за суђење поротничких оптужења за лотањи период

седница. Заменици су употребљавани само онда, ако у поротску седницу не би дошло бар 30 поротника. Тада би се заменици позивали по оном реду, како су у списак уписани. Но ако и са њима не би било довољног броја за састав поротног суда, онда би председник поротног суда извлачио потребан број из списка осталих заменика. Па ако се и са тим не би постигао довољан број, онда би то исто чинио из помесног главног списка поротника, а у крајњем случају из оних 300 помесних поротника, који би били први уписани у основни списак.

IV. Списак поротника, који суде у предстојним седницама поротника.

Овај списак састављан је, и по закону од 1848 године, онако, као и пређе. Коцком су се извлачила имена поротника, и обе стране, оптуженик и државни тужилац, имале су право да их одбацују, ако хоће, дотле, докле не би остало 12 поротника, који ће да суде.

И по овом закону остало је на томе, да се службени списак прави на десет дана пре поротских седница. А ово има својих незгода. Пре свега, то унапредно састављање службеног списка може да излаже поротнике разном утицању, интригама, па можда и претњама од интересованих лица. А опет, с друге стране, то ограничава право одбачаја, које има оптуженик, јер се тиме смањује број поротника, између којих он мора да бира судије себи.

Енглеско је право у овоме много боље од француског. Но наравно да је у Енглеској и могуће да тако буде. Јер тамо шериф бира само 48—72 поротника; а тако мали број лако је сав позвати у седнице поротског суда, па тек ту коцком и одбацањем образовати поротни суд. Док на против у Француској ово је немогуће и према оном првом броју годишњег окружног списка (300 људи), а камо ли према овом

закону од 1848 године, по коме је број тога годишњег списка био за пет пута већи.

Говорећи о овим до сада споменутим законима француским, ми смо тиме показали две начелне разлике у начину о образовању поротног суда, па за то држимо да ће бити довољно да тим завршимо говор о овом специјалном предмету.

Међу тим додаћемо само још то, да је најбоље и најпрактичније састав пороте удесити на са свим прост и цели сходан начин. А то може да буде овако: Да се у главни списак упишу три класе грађана: интелигенција, сопственици некретног имања и трговци и занаџије. Кад би то било учињено, онда да се из овог списка, без икаквог пречишћавања, коцком извуку 40 поротника, који би сачињавали службени списак. А опет из овога могло би се новим извлачењем и одбацањем правити списак оних поротника, који ће да суде у предстојној поротничкој седници. Овај начин о саставу сва три поротничка списка тако је лак и подесан, да не прави никакве забуне и тешкоће. А у исто време, поред таквог начина о саставу поротничких спискова, не би се могло рећи, да би партајичност могла да има какву штетну улогу при образовању тих спискова. Док на против другим начинима о саставу поротничких спискова не би се могао избећи прекор, да би власт могла да буде партајична при њиховом саставу. Ма да то у истини и не би било, опет би се сваки оптуженик осећао колико-толико несигуран, кад би знао, да је његов тужилац (државна власт), имао ма и најмањег утицаја на избор људи, који ће да му суде, а овамо је њему немогуће да их све одбаци. Јер ако би власт доиста хтела да буде партајична у том раду, њу не би имало шта да спречи у њеној тежњи, која би се у крајњем случају окомила против оптуженика. Ма колико да би се оптуженик послужио

својим правом одбацања неких поротника, опет би и онај заостали број, био пробран од власти, а не од оптуженика([1])

Овим можемо да завршимо наш говор о том предмету француске пороте, па да пређемо на говор о српској пороти у томе.

IV. У Србији.

У данашњој Србији изишао је закон о „пороти“ 21 октобра 1871 године, који, са малим допунама, и данас важи.

Ми ћемо доцније казати наше мишљење о главној идеји тог закона.

А за сада ћемо, држећи се тог закона, изложити само оно, што долази у засебан круг ове наше расправе.

Тако пре свега да видимо: ко може бити поротник, по нашем поротном закону?

Наш поротни закон прописује, да поротник може бити сваки онај, који би имао ове услове:

1., Да је српски грађанин;

2., Да је навршио 30 година живота;

3., Да је пре избора за поротника стално боравио бар пет година у Србији; и

4., Да плаћа годишње бар шест талира редовног државног данка.

Само онај, код кога би се стекли сви ови услови, може да буде поротник у Србији; а ако би коме оскудевао ма и један од тих услова тај не би могао бити поротником.

Но и ти услови опет нису једино меродавни за право, да би ко могао бити поротником. На против ма и да би код кога постојали горе поменути услови, опет он не би имао права да буде поротник, ако би код њега постојао ма и један од ових узрока:

([1]) О свем овом у Француза види Hélie, књига наведена, део осми, стр. 205—434.

а., Ако би служио код другога, било за плату, било за издржање. Ту долазе: слуге, калфе и томе слично;

б., Ако не би уживао грађанска права. А сем тога ако би ма кад судом био осуђен за кажњива дела из користољубља; или би за таква дела био ослобођен само из недостатка доказа, дакле би остао под сумњом; или најпосле ако би ко био под полициским надзором;

в., Који не би могао вршити судску дужност због какве телесне мане. Ту долазе: слепи, глухи и неми;

г., Ако не би знао српски језик; и најпосле

д., Онај који би био под старатељством или стечајем, или би радио под туђом фирмом.

Они услови од 1—4, у вези са овима од а. до д., дају нам дакле слику оних, који по нашем поротном закону имају права да буду поротници у Србији.

Али и то још није потпуна слика оних, који у нас могу да буду поротници. Има личности, које, и поред законских услова о способности за поротника, то не могу да буду због свог службеног положаја. Ту долазе:

1., Министри;

2., Чиновници судски и полициски;

3., Правозаступници;

4., Свећеници свију вероисповести; и

5., Војници стајаће војске.

Тек све ове три групе о условима за поротничку дужност укупно узимајући, може дакле да се добије потпуни појам о томе: ко по нашем поротном закону може да буде поротник.

Међу тим има личности, које и ако имају право да буду поротници, могу да се не приме те дужности само ако би хтеле да се послуже својим изузетним положајем. То су:

1., Они, који су навршили 60 година живота;

2., Остали (сем оних наведених напред под 1 и 2), државни и општински званичници;

3., Учитељи свију јавних школа.

4., Лекари;

5., Апотекари, ако не би имали помоћника;

6., Посланици народне скупштине за време свога периода;

7., Батаљонски командири и четовође народне војске;

8., Они, који би слабошћу или дугом болешћу били спречени да врше ту дужност; и најпосле

9., Не би се морали те дужности за идућу годину примити они, који су у течају једне прошле године заседавали најмање 12 дана као поротници.

Довде смо говорили о томе: ко може да буде поротник.

Сад да видимо: ко бира поротнике; кад и колико??

Поротнике у нас бирају општински одбори сваке године у новембру месецу. Тај њихов избор важи до идућег новембра, када се опет приступа избору за идућу год.

На сто пореских глава свака општина бира 6 поротника; на 200 бира их 8, а где је више од 300 пореских глава, 10 поротника. Свака окружна варош бира по 12, а Београд 24 поротника.

По свршетку тих избора, општински суд сваке године прави списак, у који уписује име и презиме поротника, њихово занимање, место борављења и дан избора. Тај списак одмах се излаже јавно на углед у општинском суду.

Сваки, који би мислио да по закону не би морао бити поротник; као и онај који би налазио, да је избором поротника повређен закон о пороти, има право да се против тога жали општинском одбору, и то за 6 дана, рачунећи од свршеног избора.

Колико је с једне стране умесно, што општински одбор бира поротнике, а не какав чиновник админи-

стративни, као што смо показали да је то у Француској, — толико је, с друге стране, неумесно оно наређење нашег поротног закона о поротничком списку. Пре свега неумесно је, што закон само каже, да ће се списак „одмах“ јавно изложити, а овамо не одређује јасно, када је то „одмах“, да ли првог или другог и тако даље дана по избору. А ово је било нужно јасно казати у толико пре, што је даље наш поротни закон наредио, да се жалба против тог списка изјављује за 6 дана по свршеном избору. Да се тај рок жалбе рачуна од дана, када је списак предан јавности, онда би, наравно, било без значаја оно „одмах“. Али овако, оно је од велике важности, нарочито помишљајући још и на то, да је рок за жалбу и иначе кратак.

Сем овога, мана је нашег поротног закона и у томе, што се жалба против овог списка поротничког, изјављује општинском одбору, а овамо је исти општински одбор и саставио тај списак. На тај начин једна иста власт и саставља тај поротнички списак и решава о жалби против тог списка. Ово је са свим неприродно, јер тешко да ће ко да мења своју радњу, као што би се овде захтевало од општинског одбора.

Но ма и да је то неприродно, опет кад већ наш закон о пороти наређује тако, — ми ћемо да пођемо да видимо шта даље бива са тим поротничким списком. Кад одбор прими жалбу, он је дужан о њој да реши. Ако је уважи, он одмах према томе исправља списак. А ако је не би уважио, он би то саопштио жалиоцу. Но решење одбора тада није још коначно. На против, ко би са њим био незадовољан, тај би имао права, за шест дана од саопштења, да се против тог одборског решења жали председнику окружног суда, а у Београду суда вароши Београда. Па како тај председник решио буде, онако би остало стално. Против његовог решења о томе, нема места жалби никаквој већој власти.

Кад се и то све сврши, онда општински суд саставља други списак свију поротника, који би били коначно изабрани. У том списку општински суд назначује, поред имена и презимена, занимања и места борављења о сваком појединoм поротнику, — још и име општине, за коју је поротник изабран.

То је списак, који се у Француској зове „службени“, а који у нас нема нарочитог имена.

Тај „службени“ списак, општински суд шиље председнику окружног суда или суда вароши Београда.

Имајући тај „службени“ списак, председник првостепеног суда узима из њега по осам поротника, и то четири из оне општине, у којој би боравио оптуженик, а четири из оне, у којој би било учињено кажњиво дело. Но на случај да би оптуженик учинио дело у својој општини, и да би ова била тако малена, да не би имала осам поротника; или да би поротници били у изузећу, — онда би председник узимао потребан број поротника из друге оближње општине. Закон не одређује јасно шта разуме под изразом „оближње“, на за то је председнику слободно узети ма из које од оближњих општина.

Но ако би оптуженик учинио више кажњивих дела на разним местима; или ако би било више оптуженика за више кажњивих дела опет у разним местима учињених; и ако би се при том за све то судило у другом округу, — онда би председник узимао оне поротнике, који бораве у месту суда или су из оближњих општина.

Најпосле ако би оптуженик учинио кажњива дела у своме округу, а само у разним општинама, онда се узимају четири поротника из његове општине; а по два из других општина, како председник суда буде нашао за подесно.

То је опште правило о одабирању оних поротника, који ће бити позвани да суде о каквом оптужењу.

Но има случајева, кад је председнику поротног суда дозвољено и да одступи од тог општег правила. То бива у овим случајима:

а., Кад би председник знао, да је ко од редовних поротника спречен, те не би могао доћи на суђење;

б., Кад би позвани поротник изостао од суђења; и најпосле

в., У хитним случајима, где не би било времена, да се добаве редовни поротници.

У свима овим случајима, председник је властан потребан број поротника узети или из помесне општине или које оближње.

Кад би на тај начин председник суда изабрао осам поротника за суђење о каквом оптужењу, онда би он, осам дана пре претреса, саопштавао имена тих поротника државном тужиоцу и оптуженику. И државни тужилац, и оптуженик имају право да одбаце по два поротника, и не дајући разлоге за то. А са разлозима, обе стране, могу тражити одбачај свих осам поротника, о чему се тада решава по прописима казненог поступка о искључењу судија у опште. Но сва та изузећа мора свака страна учинити у течају 24 часа по саопштењу поротничких имена. Доцнија изузећа не примају се.

Ако би било више саоптуженика, онда сви могу само двојицу одбацити без навођења разлога. Закон ћути савршено о томе, који ће оптуженик ово право употребити за све, ако се не би они између себе у томе сложили. Па са те законске празнине, ово се практикује у сваком суду онако, како његов председник наредио буде.

Кад би се десило, да ни једна страна не би одбацила ни једног поротника, онда би сам председник изостављао четири поротника, које би он хтео, а осталу четворицу позвао би да суде о оптужењу. Она четворица, који би били позвани да суде, било после употребљеног одбачаја од др-

жавног тужиоца и оптуженика, било без овога по изостављању друге четворице од стране самог председника, — то су судни поротници.

Но поред њих председник може позвати на претрес ради суђења још једног или двојицу поротника као заменике да, на случај потребе, замене кога од судних поротника, ако би било изгледа да ће претрес трајати дуже, па би који од судних поротника изненадно био спречен да даље учествује у извиђању или суђењу. Ти поротнички заменици морају бити у седници за све време извиђања. А њихова имена председник мора саопштити државном тужиоцу и оптуженику при самом отпочетку претреса.

И о овим поротничким заменицима наш је закон нејасан. Он ништа не говори о томе: да ли ће стране моћи и за ове заменике употребити право одбачаја. Закон то не вели, не само за случај, кад се не би навео узрок одбачаја, већ шта више не зна се и у опште ни то: да ли се заменик може одбацити бар са навођењем законских узрока. Ово је једна очигледна мана нашег поротног закона; а то може врло много да утиче на само праведно суђење, па за то није требало остављати тако опасну празнину у закону. Међу тим, ми држимо да се право одбачаја и тих заменика никако не би смело закратити.

То је тачан нацрт наших законских прописа о томе: како се код нас бирају и узимају они, који ће као поротници да суде о каквом кажњивом оптужењу.

Но ко би мислио, да у тој четворици поротника или још и оном једном заменику или двојици ових, има потпуну слику српског „поротног“ суда, тај би се љуто преварио.

У састав нашег „поротног“ суда долазе, поред четворице поротника (грађана), још и три државне судије првостепеног суда, који тада суде као и остали поротници

по слободном схватању и убеђењу, а не по каквим положним законским прописима.

Четири поротника (грађана) и три поротника (државне судије), — то су дакле они, који састављају наш „поротни“ суд, и у њему пуноважно суде заједнички о фактичном питању.

Да овакав састав „поротног“ суда, није оно, што се зове „поротни“ суд у Енглеској и Француској, и што у истини и треба да буде „поротни“ суд, — то је врло лако појмљиво. Главна идеја поротног суда та је: да оптуженику суде људи народом изабрани, а не судије државом постављене. С тога је ова смеса наших „поротника“ из људи народом изабраних, и судија државних, узрок да морамо признати, да ми данас немамо пороте у оном смислу, како је имају други народи, и каква она и треба да буде. Ово, што ми зовемо „поротни судови“ и „поротно суђење“, само је копија некадашњих немачких „Schöffengerichte“, у којима су судили неколико људи из народа, и неколико државних судија.

Ми овим нећемо да покудимо човека, који је први у нашој новој држави завео „поротно“ суђење. На против ми томе човеку [1] одајемо потпуно признање на заслузи, коју је стекао увођењем, ма и овог непотпуног, поротног суђења у нас, јер нас је тиме свакако примакао бар један корак ближе осталим образованим народима.

Али и при свем том, ми држимо да је дужност садањег нараштаја, да у овоме пође још један корак напред. А то би се учинило, ако би се узаконило, да и у нашој пороти питање дела, то јест: да ли је оптуженик крив или није, решавају само људи народом изабрани, поротници у правом смислу тог израза; а државне судије да решавају само питање права или примену закона. Кад и у нас, као и у других народа,

[1]) То је био г. Стојан Вељковић, бивши министар правде 1871 године

државне судије у поротном суду буду решавале само таконазвано правно питање, примену материјалног закона према изреци поротника, — онда тек моћи ћемо рећи, да имамо пороту онакву, какву доноси сама природа те установе, и какву имају други народи.

А кад, поред тога, српски законодавац буде узаконио, да наша порота суди о свима злочинима; и да ни у каквом случају не може какав други суд, вапредно, судити, о злочинима, већ да о овима свагда и у свим могућим државним приликама и околностима, мора да суди порота, — онда, и само онда моћи ћемо бити сигурни, да нам слобода, част, имовина, па можда и живот неће бити у опасности да их неправедно изгубимо под видом каквог суда, састављеног према каквим вапредним приликама или вољи појединаца. Само такво поротно суђење може бити идеал казненог суђења, коме треба да тежи свако српско патриотско срце, колико у интересу појединаца, толико и још више у интересу правде и отаџбине, јер се само под тим сигурним заклоном правде, могу развијати истинске слободе и грађанске врлине, без којих не може бити напретка ни у једној држави.

Но остављајући будућности, да она учини у нашем поротном суђењу сувремену исправку, овде је прилика, да се познамо са поротом у наше старо доба.

Наша стара држава стајала је, у колико се тиче поротног суђења, много боље од данашње Србије.

Шта више, она је са својом поротом тада надмашала друге народе свога доба.

Ми ћемо се потрудити да ово докажемо нашим старим, историским податцима.

Као што видимо из Душанова закона, у нашој старој држави порота је судила све, што год би спадало у надлежност суда. Ми смо тада имали пороту као над-

лежни суд не само о кажњивим делима, већ и о грађанским споровима.

За утврђење овог навода, а нарочито да је наша тадашња порота судила и о грађанским споровима, ми имамо више података у нашим заосталим старинама.

Ово се јасно види из ових података:

а., „**Ѡть сьда напрѣда, да ѥсть порота и ѕа много и ѕа мало. Ѕа велико дѣло ѥсть 24 поротници, а ѕа помьньі дльгъ 12 поротникь, а ѕа мало дѣло 6**(1).

б., Из „Monumenta Serbica (српских споменика) од Миклошића, а нарочито страна 101, 146, 205, 207, 269, 270, 353 и 434(2). Сва ова места наших старих споменика, више или мање једнаким изразима, показују: да је код Срба још у прастаро доба постојала порота не само за казнене, већ и за грађанске предмете. Ови наши стари историски податци доказ су о томе за разна времена, и за разне српске покрајине.

Тако страна 101 то показује за годину 1332 и то за Босну.

Страна 146 за годину 1349, и то за српску царевину под Душаном. Страна 205 за годину 1387 под царем Лазарем. Страна 207 за годину 1387 под Вуком Бранковићем. Страна 269—270 за 1405 годину под Гргуром и Ђурђем Бранковићима. Страна 353 за годину 1428 под деспотом Ђурђем. Страна 434 за годину 1445 под деспотом Ђурђем.

Но не само то, већ ти податци дају нам доказа још и о томе: да је у нашој старој држави порота постојала и пре времена, о коме говоре ти податци.

Сви ти податци за нас су драгоцени доказ, да смо ми имали пороту за казнене и грађанске тербе и много раније. То се види из оних места у тим споменицима, у ко-

(1) Душанов законик, од Стојана Новаковића, стр. 6.
(2) Monumenta Serbica, de. Miklosich. 1858 године.

јима се изреком вели, да је тако било и пре оног доба, о коме се говори у тим споменицима. За потврду овога довољно је да наведемо само онај споменик од 1349 о нашој старој пороти из доба Душанова. У овоме се, између осталог, изреком каже и ово: „**како сѣ имали ѹ родителѣ и прародителѣ царьства ми**“.

Држећи се ових података у праву смо тврдити, да је у нас Срба постојала порота још пре Душанова доба; и да је она судила и грађанске и кривичне предмете. То раније доба јесте, према овом цитату, време владавине краља Милутина, деде Душанова (1275—1321 године), ако није у нас било пороте још и пре.

Ово је врло важно знати, јер као што нам тврде историски податци пороте у грађанским споровима, те установе нити је кад год било, нити и сада има код других народа Европе сем код Енглеза.

Само у Енглеској дакле и у старој српској краљевини и царевини било је пороте и о грађанским споровима.

Научници су подељени у мишљењима о томе: да ли би требало да буде пороте и у грађанским споровима; или би било боље и сигурније да о овима суде сталне државне судије. Има више разлога и за једно, и за друго мишљење([1]).

Но ми се овде нећемо упуштати у доказивање: које је од та два мишљења правилније, јер то би нас одвело далеко од нашег засебног предмета у овој расправи. Само ћемо овде констатовати тај факат: да грађанска порота постоји у целој Европи само у Енглеској, и да је и у нашој старој краљевини и царевини било пороте, која је судила и о грађанским споровима.

Ово је врло важно нарочито констатовати, јер то служи као доказ о томе: којој се држави може приписати колевка те установе пороте.

([1]) Biener, у истој књизи, делу првом, стр. 327—343.

Научници су доказали, да је установа пороте у Енглеској најпре јавила се у облику пороте о грађанским споровима, па да се из ње тек после развила и порота за казнене предмете. По најстаријим историским податцима грађанска је порота у Енглеској постала у 12-ом веку; а кривична у 13-ом веку([1]).

Интересантно је, да се у нас Срба и грађанска и кривична порота налазе такође још онда, кад су те установе постојале и у Енглеској, која се држава сматра као колевка поротске установе. То показују они податци, које смо цитирали о нашој старој пороти. Они тврде, да је у нас било пороте још под краљем Милутином „прародитељем“ Душановим.

Као доказ о томе, да смо ми имали пороту још под краљем Милутином наводимо још и расправу у Гласнику 7-ом на страни 38 од г. Николе Крстића. А да наша стара порота није постала тек под Душаном, види се поред пређашњих доказа, још и из историје словенског права од Мађејовског([2]).

Та современост о постанку пороте код Срба и Енглеза види се нарочито из оних речи у нашим старим споменицима тринаестог века: „како су имали у родитеља и прародитеља ми“.

То показује, да је наша стара установа пороте била оригинална, а не туђа копија.

Но сем овога интересантно је за нас Србе још и то, што само још у Енглеза постоји и што је само у нас Срба, у старо доба, постојала тако названа смешана порота, или као што веле Енглези: per medietatem linguæ (измешани језик). То је порота, састављена пола из домородаца, а пола из сународника оптуженикових.

([1]) Biener, Geschwornengericht, део први, страна 327 и 328.
([2]) Део I. стр. 232—236. Превод г. Н. Крстића.

Ово је за нас Србе врло важно и то са више узрока. Тако прво, што се тиче времена о постанку те смешане пороте. Смешана је порота код нас постојала раније, него код Енглеза. Јер, докле се установа те смешане пороте у Енглеској први пут јавља тек под Едуардом III године 1355 (¹), дотле је ми у нашој старој држави видимо још у Душановом закону од 1349 године и осталим нашим историским споменицима оног доба, па још са напоменом, да је то постојало у српској држави још и раније. А сем тога та установа смешане пороте, коју научници особито хвале као израз човечности, хуманитета, у Енглеза, код ових је била ограниченија, него ли у нашој старој држави. Енглези своју установу смешане пороте практикују тако, да страни оптуженик може само захтевати да му као поротници суде половина Енглеза, а половина његових сународника. А на против, старо српско казнено право заповедајући одређује, да у таквом случају половина поротника морају бити сународници оптуженика странца.

Ово се јасно види из ових речи, које се налазе не само у нашем Душановом закону, већ и у многим старим споменицима: „**Иновѣрьцѣмь и трьговьцемь поротьци половина Србль, а половина ныхь дроужинѣ, по законꙋ свѣтаго краля**“ (²).

Ови наши стари историски споменици о смешаној пороти јасан су доказ за ово двоје:

а., Да је смешана порота у нас Срба постојала пре него ли у Енглеза; и

б., Да је у нас Срба, она била оличење и већег хуманитета, него ли у Енглеза. Јер Енглези су само допу-

(¹) Biener, Beiträge zur Geschichte des Inquisitionsprocesses стр. 298 Biener Geschwornengericht, стр. 74.

(²) Душанов законик, од Стојана Новаковића, стр. 7; и Monumenta Serbica, од Миклошића.

штали могућност те смешане пороте, ако би странац (оптуженик) то тражио; а старо српско казнено право на против наређивало је, да у таквом случају половина поротника морају бити сународници оптуженикови.

Нама је, као Србину, особито мило, што можемо нарочито да ударимо гласом на ову старину и оригиналност смешане пороте у Срба, јер је то са свим јасан доказ, да је установа пороте у опште била дело оригинално у нашој старој држави, а не пресад или накаламак из Енглеске, која је до скора једино у Европи имала пороту и која се по општем мишљењу научника сматрала као извор те установе.

Французима је требало издржати тешке ударе прве револуције при крају прошлог столећа. А Немци су требали да искусе револуционе потресе од 1848 године, па тек после свега тога да заведу поротно суђење. А ми Срби имали смо још пре пет до шест стотина година пороту не само онако, као и у Енглеској, већ и у племенитијем, савршенијем облику и правцу.

Помишљајући на овако светлу појаву из нашег старог доба у државном животу, — мора се особито жалити, што је у току светских догађаја баш нама Србима пало у део, да бранимо Европу од азијске навале, а међу тим, што баш са те одбране сами морадосмо вековима чамити под тешким притиском азијске суровости и необузданости, те тим узроком морадосмо у напретку заостати од осталих европских народа. Но за то сада морамо у толико више тежити, да наше државне установе у опште, па наравно и пороту, доведемо у склад са тим установама код осталих цивилизованих народа. Кад смо некада у томе били не само на једној висини са осталим европским народима; већ и више тога, — разуме се да и сада зависи само од наше добре и искрене воље за напретком, правдом и слободом, па да и данас не заостанемо иза европских народа. Та племенита улога пала

је у део данашњем српском нараштају. А хоће ли је он извршити са оном ревношћу и заузетошћу, коју захтева важност саме ствари, то ћемо видети.

У тврдој нади, да Српство ни данас неће заостати иза осталих образованих народа, ми ћемо да пређемо на даљи говор о: енглеској, француској и српској пороти.

(НАСТАВИЋЕ СЕ).

РАМОНДИЈЕ У СРБИЈИ

и

ФАМИЛИЈА ЦИРТАНДРАЦЕЈЕ

Намера ми је овде да опишем Рамондије, које у Србији расту и од којих је једну нашао г. саветник и професор Панчић још пре 30 година, најпре на Ртњу, а после и на другим местима; а другу сам нашао ја 1879 године, најпре на стенама у Јелашници, а доцније и на Сувој Планини.[1]

Овај опис учинићу нарочито због тога, што су наше Рамондије слабо познате научном свету и ако је скоро изишла на свет једна монографија целе фамилије, у коју спада и Рамондија. Ту је описана само Ramondia Serbica Pančić, али и она, по мом мишљењу, доста не потпуно. Друга Рамондија, коју смо, г. Панчић и ја, назвали Ramondia Nathaliae P. P., није ни споменута, за то што је писац те монографије није имао у рукама, а и биљка та није до сад потпуно описана, а нарочито није описана оним језиком, који је научном свету приступан.

Но да би се боље сазнало сродство Рамондије са осталим биљкама, описаћу и фамилију Cyrtandraceae у коју

---

[1] Приликом читања овог списа у ученом друштву споменуте су три Рамондије у Србији. Трећа је R. permixta n. sp. Но како ова биљка од неколико година није нађена, а требало би неке карактере на свежој биљци оверити, то сам ју доцнијој студији оставио; а она се разликуја од R. Serbica: точкастом круницом с режњевима крунице зупчастим и лишћем правилније ровашеним.

спада Рамондија и изложићу и све остале родове, који долазе у ту фамилију.

За ово последње послужићу се напред поменутом монографијом, коју је написао енглески ботаниста г. Clarke*)

Осим тога показаћу све што треба да се Рамондија добро сазна.

На овај посао побудио ме је г. саветник и професор Панчић, који ми је ставио на расположење хербар, потребне књиге, своје прибелешке а и фотографске слике од R. Serbica и R. Nathaliae.

Постанак имена Рамондије и њена синонимија.

Рамондија што расте на Пиренејима, између Шпаније и Француске, позната је била ботанистима још одавна, али је друкчије називана.

Кад је славни шветски ботаниста Лине свој систем биљака у науку увео, ставио је ову биљку у своју пету класу и у њен први ред а уврстио је у род дивизме (Verbascum) под именом Verbascum Myconi L.

Под тим се именом у науци одржала, док ју није 1805 год. француски ботаниста Ришар (L. C. Richard) од рода Verbascum одвојио и начинио засебан род под именом Ramondia, назвавши је тако по имену француског ботаниста Ramond-a, који је при крају прошлог века написао флору Пиренеја.

Доцније јој је опет ботаниста француски Picat-Lepeyrouse, који је такође списао флору Пиренеја, године 1813 дао име Myconia (M. borraginea), а по том (1818) Chaixia (Ch. Myconi).

*) Monographiae Phanerogamarum Prodromi editoribus et pro parte auctoribus, Alphonso et Casimir Decandole, volumen quintum pars prima, cum tabulis XXXII, Cyrtandrae. Auctore C. B. Clarke Parisiis 1883.

Осим тих имена добила је била и име Lobirota (L. Pyrenaica) од француског ботанисте Dulac-а.

Ни једно од ових последњих имена није се у науци одржало. Ramondia је примљена као научно име и сад се само то име и употребљава.

Осим Рамондије што расте на Пиренејима, коју је Ришар назвао Ramondia Pyrenaica Rich., и од које је у најновије време професор Jordan начинио четири разне врсте, и осим српских Рамондија, има још једна, која је нађена у Тесалији. Од те Рамондије начинио је чувени ботаниста швајцарски г. Boissier особени род под именом Jancaea, а по том Jankaea; које је име посветио мађарском ботаниста г. Јанке-у. И ово име није примљено од свих ботаниста те је тесалијска Рамондија остала је у науци и даље као Рамондија и то Ramondia Heldreichii Janka. Ово је име дато тесалијској биљци по имену грчког ботанисте дра Хелдрајха, који је ову биљку први нашао.

Географска и геолошка места, где Рамондије расту.

У фамилији Cyrtandraceae, где спада и род Ramondia, има више од четири стотине и педесет разних специја, а само се Haberlea Rodopensis и врсте рамондије налазе у Европи. До сад ван Европе ни једна рамондија није нађена и зато се ове биљке сматрају као чисто европске биљке.

Оне се налазе између 39° и 44° степена северне ширине; а по географској дужини, пиринејска се налази између 1° источне и 3° западне дужине по париском меридијану; српска и тесалијска налазе се од прилике на једној истој географској дужини и то између 19° и 20° источне дужине по истом меридијану.

Најближе северу расту српске Рамондије, па онда пиринејске, а најближе је југу тесалијска Рамондија.

Кад се погледа на степене географске дужине под којима се Рамондије налазе, види се грдан скок између пиринејске и осталих Рамондија. И заиста у целој средњој Европи: у Швајцарској, Немачкој, Италији, Аустрији, поред толиких планина и толиких разноликих стена, нигде Рамондије нема. Њена је отачбина крајњи запад и скоро крајњи исток средњо-јужне Европе.

Све рамондије налазе се на доста великој висини над морском површином и у Србији допиру до близу 2000 метара висине; а пиренејска иде и до веће висине. У Србији има их истина и много ниже, али се и поред тог изузетка Рамондије морају сматрати као планинске каменарске биљке.

По правилу се Рамондије налазе на оним странама брда, које су што мање изложене сунчаној препеци, дакле најрадије расту на северној, северо-источној или северозападној страни. У опште избегавају јаку светлост и врућину а волу ладовину, па на којој страни била ова изложена. У узаним теснацима, где сунце тешко допире, или у ширим пукотинама стена налазе се на обе против положене стране.

Њихова је подлога у природи свакад стена, где корен хоризонтално у стену улази, тако да изгледа да је биљка за стену прилепљена; а ако није на неким местима осовина биљке хоризонтално положена, а оно је бар биљка више или мање косо утврђена; ретко је да се нађе, као у других биљака, да корен вертикално доле, а стабљика са цвећем горе иде.

И ако је стена подлога свима Рамондијама, та стена није једног истог састава за све Рамондије. Пиренејска и

тесалијска расту по силикатним стенама, а обе српске по кречним стенама.

У Србији до сад Рамондија није нађена на силикатној подлози.

Гајење Рамондије по баштама.

Рамондије у природи изгледају као залепљене за стене и кад се расцветавају, милина је видети стене, како се шарене од цвећа Рамондије. Но поред лепоте свог цвећа, Рамондије немају никаквог мириса, те се ваљда због тога и по баштама слабо гаје; а и није лако гајити биљку која је у дивљини и на стенама одрасла и која на великој врућини за час може да угине.

У природи је Рамондија врло често у гомиле скупљена и прави читаво бусење по стенама. У том бусењу има много младих изданака, који се најбоље могу по баштама расађивати, а и цео бусен лако се у башти прима, кад се косо усади између камења на каквом оцедном месту и заклони од велике врућине. На тај је начин г. професор Панчић пренео у ботаничку башту у Београду српске Рамондије, које су се, као што ми се чини још и намножиле, те сваке године лепо цветају и добро успевају.

Осим овог начина, Рамондије се могу произвести и из семења, кад се ово у шумској црној земљи и на површини посеје и тако остави, или се исецканом маовином покрије. Још је боље кад се са земљом измеша ситно камење и много песка, да би се вода брже цедила. У јесен посејано семе обично ниче идућег пролећа, али се млада биљка тек друге године сме расађивати и то на онај начин, као што се чини и са изданцима узетим из природе.

Расад се мора често заливати, али треба што више избегавати да се лишће не кваси, но да само корен воду добије.

У башти усађене Рамондије треба зими покрити танким слојем лишћа, или маовином, или лаком асуром.

У лонцима се тако исто могу гајити као и у земљи кад се на исти начин и у истој земљи усаде. Лети је добро лонце с Рамондијама у ладовини у земљу укопати, а зими унети у собу или стаклену башту, где ће бити сачуване од мраза.

Опис фамилије где спада Рамондија.

Као што је напред већ речено Рамондија спада у фамилију, где долази много страно биље и која је фамилија, по једној групи страног биља (Cyntandrea) названа Cyrtandraceae Jacq.

Знаке, по којима се ова фамилија може да распозна, описаћу пошто покажем како се звала и друкчије, фамилија, у коју долази Рамондија, као и то у које су друге фамилије стављали неки ботанисте ту биљку.

Неки ботанисте звали су ту фамилију **Didymocarpeae** Don, по роду Didymocarpus; неки су начинили за европске биљке особену фамилију **Ramondiaceae** G. G. неки су је стављали у фамилију **Gesneriaceae** R. Br. а неки су начинили један одељак (племе) од Gesneriaceae под именом Cyrtandreae Clarke, неки су је опет метали у блиску другу фамилију **Bignoniaceae** Blum.

Карактеристични знаци фамилије ови су: Зељасто биље или шибље, ређе дрвеће. Лишће наспрамно, расуто или у розету скупљено; цело или зупчасто или ровашено; глатко или длакаво, што свиласто, а што и руновито, а без залистака. Стабљика граната, лисната, ређа је да стабљике са свим нема, или готово нема. Цвеће потплодно разне величине и боје, но ретко жуте боје; поређано у гроње, гроздове, главице или усамљено у пазуху лишћа, а без приперака или подбочено већим или

мањим приперцима. Чаша потплодна, једноперна и подељена на 4 до 5 крижака, ређе мање или више. Круница једноперна, неправилна или симетрична; точкаста, левкаста, звонаста, ређе дволисната; круничина цев кратка или дугачка, кашто при дну грбава или у мамузу издуљена; круничин окрајак подељен на четири до пет режњева или зубаца, или на две усне: и то са дводелом или целом горњом усном, а са троделом доњом усном. Прашници једнаки или неједнаки и тад двомоћни и обично четир до пет, ређе само два са неколико закржљалих, или и без ових. Прашнични конци линеарни или при дну раширени и утврђени за круничину цев или у грлу крунице. Прашнице двооке или једнооке и обично врховима нешто примакнуте, и ту често у једно спојене, ређе паралелне; а кашто продужене у једар или шупаљ израштај. Плодник натцветан, једноок, ређе при дну двоок и састављен од две карпедије, окружен окоплодним колутом, или без овога и са плацентама утврђеним за саму његову ограду. Стубић један. Жиг један, цео или на двоје расечен. Заметци ситни, многи и пресамићени. Плод кашто меснат, кашто сув али се не отвара, но обичније чаура, која се отвара на два, ређе четири капка и то: или кроз шав карпедије, или кроз саму карпедију, још ређе се отвара у наоколо (поклопцем); био меснат, био сув, плод је облика округластог, дугуљастог или линеарног, врло ретко ћошкастог. Семке многе, ситне, дугуљасте или јајасте, без израштаја или са израштајем од длака, без беланцета или ретко са једва приметном количином беланцета. Клица ситна, права, а коренак поред пупка.

Најважнији знаци ове фамилије: Круница једноперна и обично неправилна, ређе симетрична; цвеће потплодно; прашника мало; плодник састављен од две или више карпедија, са једним окцем, са плацентом утврђе-

ном за ограду (дувар) плодника и са много ситних семака без беланцета.

Сродне фамилије. По сродству ботаничком најближе су овој фамилији **Gesneriaceae** R. Br., која се фамилија разликује тиме, што је у њој плодник потцветан, и што семке имају беланце; даље **Bignoniaceae** која се фамилија разликује двооким плодником и крупним семкама са беланцетом; за овим **Orobancheae,** које се одликују што немају лишћа, што је сва биљка разно бојена, (само не зелена), и што је биље ове фамилије паразитско на корену другог биља; такође и **Scrophularineae,** које се лако разликују двооким плодником и семкама са беланцетом; а најзад и **Myoporaceae** које се разликују поглавито тиме, што имају мало семака и то са беланцетом.

Родови у фамилији Cyrtandraceae

У својој монографији о циртандреама разликује г. Clarke*) 47 родова; од тих су 42 добро позната, а осталих пет родова још нису добро проучени. Ови су последњи сви американски.

Те родове поделио је на три племена или управо потплемена (subtribus): **Trichospireae** Clarke, у којих семке имају израштај од длака; **Didymocarpeae** Clark. у којих су семке без израштаја од длака, а плод чаура; **Eucyrtandreae** Clark. у којих су семке без длакавог израштаја а плод се не отвара, није дакле чаура.

Разлика родова по поменутој монографији ова је:

*) l. cit.

I. Племе **Trichosporeae** Clarke.

* Семке утврђене за плаценту без врвце.

1. **Aeschinanthus.** Лишће цело. Петељке једноцветне или двоцветне, ретко многоцветне. Прашника 4. — У Индији, Малајским земљама и Филипинским островима.
2. **Dichrotrichum.** Лишће зупчасто или ровашено. Цвеће збивено у рачвасте гроње. Прашника 4. У Малајским и Филипинским островима.
3. **Agalmyla.** Гроње у пазуху лишћа скоро главичасте. Прашника 2. У Малајским земљама.

** Семке за кончасту врвцу обешене.

4. **Lysionotus.** Цвеће румено или плавкасто. Прашника 2. У Индији, Кини, Јапану.
5. **Loxostigma.** Цвеће жућкасто. Прашника 4. У Индији.

II. Племе **Didymocarpeae** Clarke.

1. Серија: Чаура се отвара између окаца.

* Чаура линеарна или ланцетаста са неусуканим капцима.

6. **Conandron.** Прашника 5. Прашнице спојене у ваљак, завршен кљуном. У Јапану.
7. **Oreocharis.** Прашника 4. Прашнице дугуљасте растављене, са окцима на врху одвојеним. У Кини, Јапану, Филипинским островима.
8. **Didissandra.** Прашника 4. Прашнице по пар спојене, са окцима на врху не одвојеним. Чаура линеарна или линеарно ланцетаста. У Индији и Малезији.
9. **Didymocarpus.** Прашника 2. Жиг неприметно тродео. Чаура линеарна. У Азији.

10. **Chirita.** Прашника 2. Жиг тродео. Чаура линеарна. У Азији и Мадагаскару.
11. **Trachistygma.** Прашника 2. Жига 2. ваљкаста и рапава. Чаура линеарна. У Африци.
12. **Platystemma.** Прашника 4. Прашнице врхом примакнуте и уједне спојена. Чаура јајасто дугуљаста, зашиљаста. У Индији.
13. **Championia.** Прашника 4. Чаша петодела. Круница подељена на 4 готово равна дела. У Зеландији.
14. **Bœica.** Прашника 4. Чаура ланцетаста са четири капка. У Индији и Бирманској.
15. **Tetraphyllum.** Прашника 2. Чаура ланцетаста, са четири капка. У Бенгалији.
16. **Trisepalum.** Прашника 2 са сраслим прашницама. Чаша тродела. Чаура дугуљаста са 4 видна капка. У Бирманији.

** Чаура линеарна или ланцетаста са усуканим капцима.

17. **Phyllocœa.** Прашника два. Чаша тродела, приперци црепасти. У Бирманији.
18. **Bœa.** Прашника два. Круница са пет скоро једнаких делова и кратком цеви. У Азији и Аустралији.
19. **Ornithobœa.** Прашника два. Круница двоусната са много дужом доњом усном. У Бирманији.
20. **Streptocarpus.** Прашника два. Круничина цев ваљкаста. У Африци.

*** Чаура јајаста или елипсовидна са неусуканим капцима.

21. **Acanthonema.** Прашника два или 4. Круничина цев ваљкаста. Биљка без стабљике. У Западној Африци.

22. **Loxonia**. Прашника 4. Круничина цев врло кратка, а усне мало што неједнаке. У Малезији.

23. **Klugia.** Прашника 4. Горња круничина цев врло кратка. У Индији и Мексики.

24. **Rhyncoglossum.** Прашника два. Горња круничина цев врло кратка. У Индији, Малезији и филипинским острвима.

25. **Jedonia.** Прашника 4. Круница цеваста, биљка скоро без стабљика. У Мадрасу.

26. **Neapanthus**, американске слабо познате биљке.

2. Серија: Чаура се отвара кроз сред окца.

27. **Leptobœa**. Шибље. Чаура линеарна. У Индији.

28. **Rhabdothamus.** Шибље. Лишће крупно зупчасто. Чаура јајаста. Нова Зеландија.

29. **Ramondia** Rich. Скоро без стабљике. Круничина цев кратка. Чаура дугуљаста. У Европи.

30. **Haberlea.** Скоро без стабљике. Круничина цев ваљкаста. Чаура ланцетаста. У Европи.

31. **Coronanthera.** Ситно дрвеће или шибље. Круница цеваста и скоро бокаласта са кратким режњевима. У Новој Каледонији.

32. **Negria.** Шибље. Лишће посебно. Круница крупна, звонаста. У Аустралији.

33. **Anetanthus.** Американске још непознате биљке.

3. Серија: Чаура се у наокруг отвара.

34. **Epithema.** Нежне биљке са два прашника и врло ситном круницом. У Азији и Африци.

III. Племе **Eucyrtandreae.**

* Биљке изван Америке.

+ Прашника 4.

35. **Monophillea.** Биљка са једним листом. Чаша црепаста. Круница врло ситна. У Малезији.

36. **Cyrtandromœa.** Чаша бокаласта, опнаста и израшћује више плода. У Индији и Малезији.

37. **Slackia.** Скоро без стабљике. Лишће срцасто јајасто. Круница ситна, звонаста. У Бирманији.

38. **Stauranthera.** Сочне биљке. Лишће (привидно) засебно. Круница округласто звонаста, при дну грбава или са мамузом. У Индији и Малезији.

39. **Isanthera.** Ситно шибље. Све лишће засебно. Круница ситна, звонаста. Плод ситан, јајаст. У Индији, Малезији и Филипинским островима.

40. **Hexathera.** Две двооке, две једнооке прашнице, остало као у Isanthera. На Борнеу.

41. **Rhyncotechum.** Лишће бар горње наспрамно. Остало као у Isanthera. У Индији, Малезији и Филипинским островима.

42. **Fieldia.** Шиб што се високо пење. Лишће наспрамно, крупно зупчасто. У Аустралији.

+ + Прашника два.

43. **Cyrtandrea.** Зеље или шибље. Лишће наспрамно или засебно. У Малезији и Филип. островима.

Родови американски Besleria, Chitraria, Sarmierta, Cantheranthera слабо су познати.

Опис рода Рамондије.

Синонимија Рамондије показана је раније, за то ћу овде изложити само знаке, по којим се Рамондија од осталих родова разликује.

Ramondia Rich.

Цвеће хермафродитно и правилно или скоро правилно, боје љубичасте или ружасте, ређе беле. Чаша једноперна са 4 до 5, ретко 3 или 6 јајастих или дугуљастих крижака. Круница са краћом или дужом цеви, точкаста или звоноаста; режњеви скоро једнаки, затубасти, растављени један од другог или један на другог насели. Прашници савршени, прави, 4 до 5 на броју и утврђени у дну крунице, а стоје наизменце са режњевима крунице. Прашнице усправљене, дугуљасте, двооке, на врху у једно спојене, а отварају се унутра и уздуж. Плодник коничан без стапке и без оплодног колута, а са плацентама унутра савијеним. Стубић кончаст са ситним, целим жигом. Чаура дугуљасто-конична зашиљаста, кожаста и отвара се са два цела и унутра увраћена капка. Семке ситне и рапаве. Дуговечне зељасте биљке, са једном или више стабљика, а са мало цветова. Све лишће докорено и скупљено у розету и длакаво или руновито.

Најближи род рамондији и разлика између њих. Најближа је рамондији по ботаничком сродству биљка нађена до сад само у Бугарској и коју је 1835 год. мађарски ботаниста Frivaldsky назвао:

Haberlea Friv.

Чаша левкаста, скоро двоусната, са пет ланцетастих крижака. Круница левкаста, двоусната, са горњом усном подељеном на два, а доњом на три режња. Прашника 4, двомоћна, мало искривљена и сакривена; пети прашник пометен, но који пут и плодан. Прашнице по пар слепљене, двооке са раскреченим окцима. Плодник јајасто коничан без стапке, а окружен прстеном; са плацентама дубоко унутра ушлим, тако да плодник изгледа двоок. Стубић ли-

неаран са ситним главичастим жигом. Чаура широко ланцетаста и мало дужа од чаше, кожаста и отвара се на два, по ободу увраћена капка. Семке ситне, дугуљасте и глатке.

Дуговечна, зељаста биљка, са мало цветака на стабљици, која ниче из средине докореног, у розету скупљеног и длакавог лишћа. Цвеће љубичасто са приперцима. Нађена на Балкану и Родопској планини, по којој је и име Haberlea Rodopensis Friv., добила.

Разлика између Haberlea и Ramondia ова је:

Haberlea	Ramondia
Чаша цеваста	Чаша није цеваста
Круница двоусната	Круница точкаста или левкасто-звонаста
Прашници двомоћни и нешто мало искривљени	Прашници не једнаки и са свим прави
Прашнице по пар слепљене	Прашнице слободне
Плодник због унутра увраћених плацената привидно двоок	Плодник једноок
Чаура чашине дужине	Чаура дужа од чаше
Семке глатке	Семке рапаве
Лишће длакаво	Лишће оздо руновито

Специје у роду Рамондије.

По монографији г. Clarke-а има свега три Рамондије и то: R. Pyrenaica Rich. R. Heldreichii Janka, R. Serbica Panc. Г. Clarke по својој прилици није познавао R. Nathaliae P. et P. која је у околини Ниша нађена 1879 год. те је ваљда за то није у своме делу напоменуо.

Но од R. Pyrenaica Rich. професор Jordan у француској начинио је четири разне специје, које је овако назвао:

R. lobulosa Jord.

R. chloropoda Jord.

R. floribunda Jord.

R. crenulata Jord.

Те специје од врло великог дела садањих ботаниста нису примљене и зато их и ја овде нећу више ни спомињати.

Четири старије специје могу се једна од друге овако разликовати:

1. Круничина цев дужа од круничиних режњева, круница у грлу нага — — — — — — R. Heldreichii.

Круничина цев краћа од круничних режњева круница у грлу длакава — — — — — — — — — — 2.

2. Прашнице без израштаја на врху — — — 3.

Прашнице са израштајем на врху — R. Pyrenaica.

3. Круница скоро звонаста; круничина цев два пут или највише три пут краћа од круничиних режњева; лишће рехаво длакаво а кашто и квржичаво, R. Serbica.

Круница точкаста; круничина цев врло кратка (4—6 пута краћа од режњева); круничини режњеви један на другог насели; лишће озго рехаво длакаво. — R. Nathaliae.

Секције у Рамондији.

Кад један род има више специја, ботанисте имају обичај да специје, које имају неке опште карактере скупе у групе, ради лакшег прегледа и изучавања тих специја. Те групе назване су секцијама. Тако је учињено и у Рамондији. Њене специје подељене су у две секције:

Прва секција **Jankaea** Clarke. Круница звонаста и изнутра нага. Круничина цев дужа од окрајка; ту долази R. Heldreichii Janka.

Друга секција **Euramondia** Clarke. Ту долазе остале Рамондије; а ова се секција одликује, што је круничина цев краћа од окрајка и што је круница у грлу длакава.

Опис појединих специја Рамондије

I секција Jankaea Clarke

R. Heldreichii Janka. Haberlea Heldreichii Bois. Diagnos. plantar. Jancaea Heldreichii Bois. Plant. orient. novae. Jankaea Heldreichii Bois. Flora orientalis Vol. IV.

Ризом на врху обрасто рђим длакама. Лишће доста дебело, јајасто или елиптично, при дну у дршку сужено, озго бело свиласто, оздо рђо руновито, по ободу цело, скупљено при дну цветних стабљика у розету. Цветне стабљике (управо петељке) жљездичаво длакаве, два пут дуже од листне розете и носе по један до два цвета утврђена на петељке, дуже од чаше, а без цветних приперака. Чаша жљездичаво длакава и од основе исечена на пет јајастих, затубастих крижака. Круница звонаста љубичаста, са цеви дужом од окрајка, подељеног на четири затубаста и изврнуто јајаста режња. Прашници прави, од дужине прашнице или нешто краћи, сакривени у круничиној цеви и има их четири, Плодник маљав са глатким стубићем. Чаура зашиљаста, скоро глатка и дужа од чаше. Ч. Расте по стенама на Олимпу у Тесалији и то на висини од 4000—8000 стопа.

II секција Euramondia Clarke.

R. Serbica Panč. Флора кнежевине Србије; Benth. et Hoock. Genera plantarum; Clarke Monogr. Cyrtandr. in D. C. Prodrom.; Nymann Conspectus flor. Europ.; Petrovic Флора околине Ниша ex parte; Haberlea Rhodopensis Panč. Verzeichniss der in Serb. wild. wachs. Phang.

Ризом кратак са ваљкастим, црним жилама и завршен рђим длакама и розетом лишћа. Лишће лопатичасто и доста дебело, листни окрајак дугуљаст, по ободу неправилно зупчаст или усечен и зупчаст, са зупцима обраслим белим длакама бар на врху окрајка; озго наборит, зелен и у ретко обрасто полеглим белим и рђастим длакама, а често и кржљицама; оздо рђим руном обрасто; на врху затубаст, а при основи сужен у широку, по ободу рђо длакаву дршку. Обична дужина листа 40 до 60 милиметара. Цветних длакаво-жљездичавих, при дну ижљебљених и без листа стабљика обично 3—5, ређе више или само једна; са 1—3 цвета, утврђена на петељке дуже од чаше и без приперака. Цвеће по правилу сложено од 5 делова, изузетно само од 4; боје бледо љубичасте или ружасте. Чашине кришке дугуљасте, затубасте, длакаве и исте дужине са круничином цеви или и краће. Круница скоро звонаста и дугачка 17—20 м. м. а подељена на 5, ретко на 4 изврнуто јајаста, затубаста, ситно трепљава и обично размакнута режња; у грлу обрасла наранџасто длакавим жљездицама; круничина цев доста дугачка и обично саставља трећину круничине дужине. Круничини режњеви дугачки 12 —15м. м. а цев готово свакад 5 м. м. Прашника неједнаких обично 5, ретко 4, са концима глатким и дужим од прашница; ове затубасте и без израштаја на врху. Прашници дугачки 5—6 м. м; прашнични конци 3—3,5 м. м. а прашнице 2—3 м. м. Плодник жљездичаво-длакав, са длакаво жљездичавим стубићем најзад дужим од прашника, на врху нешто искривљеним и са скоро главичастим жигом. Чаура јајасто конична, жљездичаво маљава и завршена остатком стубића Семке многобројне, ситне и рапаве. ♃. Цвета од Маја до краја Јуна. Расте по кречним стенама на Ртњу, Плешу, близу

Злота, Душмана, по вису близу Манастира Св. Богородице и по стенама близу Јелашнице.

Слика I.

R. Nathaliae Panč. et Petr. Петровић Флора околине Ниша; Панчић Додатак Флори кнежевине Србије R. Nyssana Petr. in litt. olim.

Ризом кратак са црним, цилиндричним жилама; на врху риђо длакав и розетом лишћа завршен. Лишће доста дебело, лопатичасто; лисни окрајак широко изврнуто-јајаст или објајасто-округласт; по ободу скоро подједнако ровашев и ту обрасто, бар на врху листа, белим длакама; озго наборит, зелен и рехаво обрасто полеглим риђастим длакама; оздо риђо руновит; на врху јако заокружен, при дну клинаст, цео и сужен у широку, по ободу риђо длакаву дршку. Цветне стабљике 2—5, ређе више или мање жљездичаво маљаве, без лишћа, при дну пжљебљене и скоро два пут дуже од розете лишћа. Цветне петељке жљездичаво маљаве, једноцветне, дуже од чаше и без приперака. Цвеће затворено љубичасто, ређе рунасто, а још ређе бело, већином сложено од 4 дела, ретко од 5, 6 или 3. Чашине кришке дугуљасте или изврнуто јајасте, затубасте или право пресечене, жљездичаво трепљаве, од дужине круничине цеви или дуже. Круница точкаста са цеви 4—6 пута краћом од круничиних режњева; у грлу на 4 спљоштене и наранџасто длакаве жљездице, наизменце положене са режњевима; режњеви објајасто-округласти, трепљави, ободом један на другог насели и често шири но што су дугачки. Прашници неједнаки, на броју 4, са концима глатким и краћим од прашница; ове на врху затубасте и шуте Плодник јајасто дугуљаст, жљездичав, са жљездичавим стубићем и скоро главичастим жигом. Чаура дугуљасто конична, жљездичаво длакава, зашиљена и завршена основом стубића. Семке врло ситне, рапаве. Ђ.

Цвета од Априла до краја Јуна. Расте по кречним стенама у Јелашници и по Сувој Планини.

Ову сам биљку нашао 1879 у Јелашници и онда сам ју назвао R. Nyssana; после сам то име оставио и у друштву са г. професором Панчићем назвао ју R. Nathaliae, у почаст Њеног Величанства Краљице Наталије.

Слика II.

R. Pyrenaica A. Rich. Ramondia Pyrenaica D. C. Fl. fr. VerbascumMyconi L. Myconia borr aginea Lapeyr. Chaixia Myconi Lapeyr. Lobirota Pyrenaica Dulac.

Ризом кратак и мрким жилама обрасто, на врху рђодлакав и розетом лишћа завршен. Лишће лопатичасто, доста дебело; листни окрајак јајасто дугуљаст, по ободу дубоко ровашен и ту завршен рђим длакама; озго јако наборит и доста густо обрасто белим длакама; на врху затубаст, а при дну сужен у широку, рђо длакаву дршку. Цветне стабљике жљездичаво маљаве, мрке и има их 2—5. Цветне петељке жљездичаво маљаве, једно цветне, дуже од чаше и без приперака. Цвеће љубичасто или ружасто и сложено од 5 делова. Чашине кришке дугуљасте, затубасте, жљездичаве. Круница точкаста, у грлу са 5 наранџасто-длакавих жљездица и са извнуто јајастим, затубастим, трепљавим режњевима, 5 до 6 пута дужим од круничине цеви. Прашника 5, са концима краћим од прашнице, завршених са доста дугачким израштајем. Плодник јајасто дугуљаст, жљездичав, завршеним стубићем и скоро главичастим жигом. Семке ситне многе, рапаве. ♃. Цвета од Маја до Јуна. Расте на Пиренејима.

Др. С. Петровић.

RAMONDIAE IN SERBIA CRESCENTES.

In Serbia duae species Ramondiae crescunt et his characteribus distinguuntur:

Antherae filamentis breviores vel aequilongae. flores pro majore parte pentameri; corollae tubus lobis duplo vel triplo brevior; corolla subcampanulata; — R. Serbica.

Antherae filamentis longiores. flores pro majore parte tetrameri; corollae tubus lobis quater — sexies brevior; corolla rotata lobis incumbentibus; — R. Nathaliae.

Corolla subcumpanulata: filamenta antheris longiora.

R. Serbica Panc. Flora principatus Serbiae; Benth. et Hoock. Genera plantarum; Clarke Cyrtandreae in De Candolle Monograph. phanegor. prodrome Volum. V; Nymann Conspectus florae Europaeae; Petrovic Flora agri Nyssani.

Rhizoma breve, fibris nigris cilindricis ornatum, collo dense rufo lanato. Folia rosulata. crassiuscula, spathulata; limbo oblongo, inaequaliter dentato vel incise dentato, dentibus saltem superioribus albo lanatis; supra rugoso. viridi, pilis albis et rufis adpressis et saepe tuberculis parce obrito; subtus dense rufo lanato; apice obtuso; basi in petiolum latiusculum margine rufo lanatum attenuato. rarius in centro rosulae sessili. Scapi 1—10, soepius 2—5, axillares, 1—3 flori, glanduloso pubescentes rosula saepius duplo longiores. Pedicelli uniflori, glanduloso pubescentes. ebracteati calyce longiores. Flores pallide violacei vel rosacei,

saepius pentameri rarius tetrameri. Calyx pilosus laciniis oblongis, glanduloso ciliatis, obtusis, corolae tubo aequilongis vel brevioribus. Corolla subcampanulata,*) tubo lobis duplo vel rarius triplo breviore; ore glandulis 5, depressis, aurantiaco velutinis ornato; lobis 5 vel rarius 4, subaequalibus, obovatis, obtusis, saepius sejunctis, integris, glabris, margine ciliolatis. Stamina 5 vel rarius 4, filamentis glabris, rectis, inaequalibus, antheris longioribus vel rarius aequilongis. Antherae ovatae, obtusiculae, muticae, saepius cum filamentis violaceae. Ovarium glanduloso pubescens; stylo demum staminibus longiore, apice curvato, glanduloso pubescente; stigmate subcapitato. Capsula ovato conica, glanduloso pubescens, parte inferiore styli producta. Semina minutissima, rugosa. ♃.

Folia saepius 30—60 mm. longa; 15—20 mm. lata.

Scapi 50—100 mm. longi.

Corolla 15—20 mm. longa; tubus corollae 5 mm.; lobi 11—15 mm. longi.

Stamina 5—6 mm.; filamenta 3—3½ mm. antherae 2—3 mm.

Capsula submatura 12—15 mm.

Floret Majo et Junio, in montibus, Julio.

Habitat in rupibus calcareis regionis montanae Serbiae Orientalis: Jelašnica, Hrtan, Zlot, Pleš, Dušman, Vis.

Tab. I.

II Corolla rotata; antherae filamentis longiores.

R. Nathaliae Pančić et Petrović; Petr. flora agri Nyssani; Panc. additamenta ad floram princip. Serbiae, R. Nyssana Petr. in litt. olim.

---

*) Propter hunc characterem clarissimus Pančić in suo: Verzeichniss der in Serbien wild wachsenden Phanerogamen plantam pro Haberlea declaravit.

Rhizoma breve, fibris nigris, cylindricis ornatum; collo rufo lanato. Folia rosulata, crassiuscula; limbo late obovato vel obovato orbiculato, margine subaequaliter crenulato; crenulis lana alba saltem in parte superiore limbi obsitis: supra rugoso, viridi, pilis rufescentibus adpressis, sparsis ornato; subtus dense rufo lanato; apice orbiculato; basi cuneato et in petiolum latiusculum, rufo lanatum attenuato. Scapi 2—5. rarius plus vel minus, glanduloso pubescentes, 1—3 flori, rosula subduplo longiores. Pedicelli 1—flori, ebracteati, glanduloso pubescentes, calyce longiores. Flores intensius violacei, rarius lilacini, rarissime albi, pro majore parte tetrameri, rarius 5 — 6 — 3 meri. Calyx pilosus, laciniis oblongis vel obovatis, apice obtusis vel truncatis, margine glanduloso-ciliatis, tubo corollae longioribus. Corolla rotata: tubo brevi, lobis quinquies vel sexies breviore; ore glandulis 4, aurantiaco velutinis ornato; lobis subaequalibus, obovato orbiculatis, saepius latioribus quam longioribus, margine incumbentibus et ciliolatis. Stamina 4, inaequalia; filamentis glabris, antheris obtusis, muticis, brevioribus. Ovarium glanduloso pubescens; stylo staminibus demum longiore; stigmate subcapitato. Capsula glanduloso pubescens, ovato-oblonga, acuta, styli basi producta, calyce subduplo longior. Semina minutissima, rugosa. ♃.

Folia 25—50 m. m. longa; 19—30 m. m. lata. Scapi 50—100 m. m. Calyx 4—5 m. m; corollae tubus 2—4 m. m; lobi 10—16 m. m. longi et 10—17 m. m. lati. Antherae saepius 3 m. m; filamenta 1—2 m. m. Capsula matura 7—10 m. m. longa.

Floret Majo, Junio et julio.

Habitat in rupibus calcareis prope pagum Jelašnica et ubique in monte Suva Planina.

Anno 1879 hanc plantam prope pagum Jelašnica detexi et R. Nyssanam nominavi; postea cum clarissimo professore Pančić reginae Nathaliae dicavi et R. Nathaliae nominavi.

Tab. II.

Dr. Sava Petrović.

КО ЈЕ НАСЛЕДНИК СРПСКЕ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

И КОМЕ ЗА ДАНАС ПО ПРАВУ ПРИПАДА ВРХОВНО ПРАВО НАД САРАЈЕВСКОМ ПРАВОСЛАВНОМ МИТРОПОЛИЈОМ?

Исторично-критична црта.

Од како је Аустро-Угарска држава на основу XXV чланка берлинског уговора од 13 јула 1878 посела (окупирала) Босну и Херцеговину: не једном су се са српске стране чули гласови, који говорише и писаше: „да по што је архијепископ карловачки, митрополит и патријарх српски у Карловцима, наследник пећке српске патријаршије, то би требало да под њега потпадне сарајевска православна митрополија, као што је она и до укинућа пећке српске патријаршије, под пећку српску патријаршију потпадала“.

Оваки гласови чуше се не само од стране српске народне либералне странке у Угарској, него и од клерикалне. Од прве навешћемо њих двојицу и то др. Михаила Полита и др. Пају Јанковића, а тако исто и од друге и то др. Емилијана пл. Радића и др. Никодима Милаша, који то јавно тврдише.

Др. Михаило Полит, који је велику улогу играо на политичном пољу у Угарској за ових 20 последњих година, и то како на српским народно-црквеним саборима у Карловцима, тако исто и на земаљским саборима у Пешти и у Загребу, и чије су беседе о источним стварима на земаљском сабору у Пешти „побудиле свагда нажњу стра-

ног света, а српски народ гледао је у њима право тумачење свога гледишта“, говорио је 10 новембра 1879 на земаљском сабору у Пешти беседу, приликом претресања питања: о царинарском савезу Босне и Херцеговине са аустро-угарском државом, у којој између осталог рече и ово: „Што се тиче уређења источно-православне цркве у Босни и Херцеговини, то Аустро-Угарска баш ништа учинила није.

„Позната је ствар, да је тамошњи православни народ много страдао од грчких фанариотских владика, те да се надао да ће се њих једаред опростити. Ови грчки епископи, из цариградског фанара, добивали су своје епархије средством симоније од грчког патријарха цариградског, те онда да се одштете, народ су сисали и гулили тако, да су народу као и Турци додијали. Надало се, да кад једном Аустро-Угарска поседне Босну и Херцеговину, да ће знати употребити средство, које је имала у рукама да тамошњи народ к себи привеже, а то је средство била патријаршија српска у Карловцима. Позната је ствар, да је српски патријарх у Карловцима наследник српског патријархата пећког, који је имао црквену јурисдикцију над Босном и Херцеговином, све дотле, док цариградски патријарх није ту јурисдикцију узурповао. Било је дакле наравно мислити, да ће Аустро-Угарска чим поседне Босну и Херцеговину успоставити јурисдикцију патријарха српског у Карловцима над Босном и Херцеговином.

„Патријарх српски са српским епископатом управио је споменицу у ствари источне цркве у Босни и Херцеговини на угарску владу, наиме на г. министра председника. Но заједничка влада није за цели сходно нашла у ствари источне цркве никакву промену учинити. Међу тим се ситуација битно променила. Гроф Андраши нашао је за добро суверенитет Порте над Босном и Херцеговином признати. Тиме је јурисдикција цариградског патријарха

над Босном и Херцеговином на ново оживила". („Све досадање беседе др. М. Полита-Десанчића," стр. 438).

Г. др. Паја Јанковић, који је такође познат у српству као један од бољих млађих политичара, и који је доста писао по политичним листовима „Застави" и „Српском Колу", написао је три чланка под насловом: „Босна-Херцеговина и наше привилегије", у 30—33 броју „Српског Кола" од 1882 године, у којима између осталог рече и ово: „Турски је јарам у Босни-Херцеговини сломљен, и оне су потпале под управу аустро-угарске монархије; у смислу привилегија дакле припадају српском народу у тим земљама оне исте повластице, које смо ми Срби у Угарској до сад уживали, које сад уживамо, и које би требало да уживамо. Међу те повластице спада у првом реду црквено-народна автономија наша и јединство српске православне цркве под руковођењем карловачког митрополита, као правног наследника пећке патријаршије", и даље: „исто тако би се сада без препреке могао присајединити српски народ у Босни и Херцеговини српској карловачкој митрополији, која осим јасног наређења привилегијалног, има и као правна последица пећке патријаршије, исторично право на православну цркву и народ у Босни и Херцеговини".

Г. др. Емилијан пл. Радић издао је 1879 у Прагу на немачком језику броширу под насловом: „Ein Kampf um's Recht. Beitrag zur Lösung der orthodoxen Kirchenfrage in Bosnien-Herzegovina", у којој између осталог и ово рече: „Im Sinne des von der österreichischen landesfürstlichen Gewalt geschaffenen, in dieser Beziehung auch für Ungarn giltigen privilegialen Rechtsverhältnisses, ist die bosnisch-herzegovinische Kirche ein untrennbarer Bestandtheil der karlovitzer Kirche, als der Bewahrerin des ipeker Depositums", и даље: „Würde demnach die bos.-

herz. Kirche in ihrer gegenwärtigen, von Constantinopel abhängigen Stellung belassen, würde sich die Regierung versündigen nicht nur gegen ein praktisch bewährtes kirchliches, sondern auch praktisch erprobtes staatliches Recht". (28 и 43 страна).

Г. др. Никодим Милаш, издао је у Задру броширу, под насловом: „Канонично начело православне цркве при разређењу црквених власти. К питању о јерархичком положају сарајевске митрополије", у којој између осталог и ово рече: „Врховно право на Босанско-Херцеговачку област припада српском патријарху у Карловцима; а) и с т о р и ч к и, јер је он наслеђник пећкога патријарха, и сва права, која је онај уживао, ужива данас српски патријарх у Ср. Карловцима. Онај је између осталога имао врховно право над областима **Дьбрьскомъ** и **Хльмскомъ**, дакле над истим областима врховно право припада и његовоме наслеђнику; б) по п о з и т и в н о м е п р а в у. Кад је Арсеније III прешао у земље Хабсбуршке круне, цар Леополд I. у односној привилегији дарива му врховно право над свима црквама, које су му прије подручне биле, а између истих изријеком и над Б о с н о м и Х е р ц е г о в и н о м. Ово је право над споменутим двјема провинцијама имало тада наравно само виртуални значај, али данас већ оно може и мора имати значај реални; в) Што је најважније, зајамчено је над поменутим областима српскоме патријарху у Ср. Карловцима врховно право и к а н о н и ч к и.

„По смислу 17 правила IV васељенског сабора, разређење црквених области мора бити упоређено по политичком областном разређењу. Допуштајући, да је цариградски патријарх имао не узурпирано, него канонички оправдано право над Босном и Херцеговином; тога права он би се данас ipso facto лишавао у силу споменутога правила, особито кад је Његово Величанство на основу свога

προνομίου βασιλικοῦ, самолично установио данашњу сарајевску митрополију. Поступати противно овоме, или бранити права цариградскога патријарха над Босанско-Херцеговачком црквом данас, кад не Турској, него Хабсбуршкој монархији иста црква припада, јер није Турска, ни цариградски патријарх сарајевску митрополију основао, него највиша воља Његова Ц. К. Апост. Величанства, поступати тако, значило би хтјети нарочито стајати на противканоничкоме становишту и рушити једно од кардиналних начела каноничкога права православне цркве. А по што је у Хабсбуршкој монархији, први представник православне цркве српски патријарх у Ср. Карловцима, то и са стране каноничке њему припада врховно право над Босанско-Херцеговачком црквом". (Страна 14).

Но што су напоменута четири доктора и то два права а два богословије, писали и говорили да сарајевска православна митрополија треба да потпадне под архијепископа карловачког и митрополита и патријарха српског у Карловцима: то нас толико и не боли, јер прва двојица говорише и писаше о томе тако, што нису ни сами знали како је у ствари, и ето се баш на њима показа, како је нужно за политичара познавање повеснице свога народа, јер без тога, поред најбоље воље и највећег патриотизма, може да се тера ненародна политика, а друга двојица писаше о томе тако, што је тај њихов посао „наруџбина", а ми знамо како се наруџбине извршују. А исти је њихов посао имао и да служи као препорука за „получење митре".

Боли нас пак то, што је у пролеће 1879 и српски архијерејски синод под председништвом митрополита-патријарха П. Ивачковића поднео влади угарској представку, у којој разлагаше, као што су у то време тврдили мађарски политички листови, и као што је и сам др. Полит

тврдио у својој напред наведеној беседи, да би сарајевска православна митрополија требала да потпадне под архијепископа карловачког, митрополита и патријарха српског у Карловцима због тога, што је он наследник пећке српске патријаршије.

За то, да се не би и даље држало и грешило, да је архијепископ карловачки, митрополит и патријарх српски у Карловцима у истини непосредни наследник пећке српске патријаршије, намерни смо да овде докажемо, да он то никако није, и да бисмо то доказали као што треба, мораћемо мало из даље почети, и држимо, да нам се то неће замерити, јер ако нам је и шта као народу у данашње време нужно знати, то нам је пре свега нужно знати повест нашег народа, и то како политичку, тако исто и црквену, по што је црквена повест са политичком код њега тако тамо скопчана, као што је мало код ког другог народа скопчана, и то онаку, каква је у истини, без и каке предрасуде, извртања и ласкања, јер кад је као такову знамо, тек онда се можемо сачувати, да и ми не паднемо у погрешке, у које су наши стари због непознавања праве повеснице нашег народа падали, а и данашњим даном и ми падамо, и да удесимо наш јаван рад онако, како се њим нећемо огрешити о „српску државну мисао“.

I. Ко је утврдио у српској држави православну веру и зашто?

Велики жупан Стеван Немања, потоњи св. Симеун, „**разѣгнавшоу же и расѣкавшоу тогда врагы своѥ по странамь иноплеменьнымь за грѣхы безаконих ихь**“, т. ј. ратовав са својом браћом, сродницима, баћима и жупанима и освоив њихове земље, изгна их из њихових земаља, а они да би повратили освојене њиме своје земље, „**ѥдина уесть ихь сьбраниѥ сьтворшиѥ вь царьствѣ грьчьскыѥ зе-**

мле, надѣюште се помошти полоучити царьствомь грьчьскыимь, и наисмьше и сьбраше множьство ѥзикь, Грькы, Фроугы, Тоуркы, и многоу силоу нѣхь ѥзыкь, и оулѣзоше оу отьчьствие ѥго до мѣста рекомаго Паньтина“, и упустив се с њиме у битку близу града Звечана **„побѣди врагы своѥ и инопламеньные ѥзыкы“** и **„приѥмь вьсе своѥ отьчьство и славе бога вьзврати се на прѣстоль свои“**: намисли, да у својој новој уједињеној српској држави и једну веру и то православну утврди, те после саветовања на сабору са архијерејем Јевтимијем и осталим калуђерима, игуманима, јерејима, старцима и велможама, како да се искорене разне јереси, којих је било много у новоустановљеној њиме српској држави и многобоштво, на ком је сабору дошло и до велике распре, пошто је баш међу властелом и било понајвише јеретика, па на препоруку већине, да уништи силом јереси и многобоштво **„посьла на ниѥ, вьвороуживь оть славныихь своихь, и на бестоудьниѥ нѥреѥ вьставь и обличи безьбожьствие ихь, и овыихь иждеже, и дроугыихь казьми различныими показа, и иныихь оземльствии оть владычьствия своѥго; и домове ихь и имѣниа ихь вьсе сьвькоупивь, раздра и прокаженьныимь и ничтиимь. Оучителю же и начельникоу ихь ѥзыкь оурѣза оу грьтани ѥго, не исповѣдаюште Христа сына божиа, и книгы ѥго неучьстивыѥ иждегь и тако ѥретичьскоу и многобожьноу льсть искорени по вьсемь своѥмь отьчьствѣ, и вьсечьстьноую вѣроу Христовоу оустави и вьсе своѥ отьчьствие наоучи: ясьно и велегласьно славити и покланяти се трьсветѣи и животворештеи троици, и по вьсемь отьчьствѣ ѥго зарѥ благовѣрниа явише се, и капишта раздроушише се, и црькьвы Христовы поставише се, и идоли ськроушише се, и иконы светыихь явише се, бѣси пребѣгоше, и вьсечьстьныи крьсть Христовь вьсоу землю освети, и пастоуси словесьныихь овьць**

стада Христова, јепископи и свештенци, попове и дјакони ихвише се“. (Житија краља србљскыихъ. I. део, у Београду 1877. Уредио Иван Павловић стр. 7—13).

Из овог се дакле види, а још јасније из речи: „и кад се угасила прва проповед у српској земљи и различне се јереси у њој умножише, владајући ни мало нису се бринули да их искорене до онога доба, док се није појавио велики жупан Стеван Немања“ (Животопис српских владалаца нађен Хилфердингом у Пећи и напечатан први пут у „Руској беседи“ за 1860, а по том у Летопису у 100 књизи): да је тек велики жупан Стеван Немања потоњи св. Симеун, утврдио код српског народа православну веру.

И тако дакле велики жупан Стеван Немања не само да је као што знамо из повеснице ослободитељ неких српских земаља од Грка и савакупитељ српских земаља, које су се састајале из многих малих државица, у једну државу, него је он као што видесмо и утемељитељ православне вере код српског народа.

Узрок пак прави, зашто је велики жупан Стеван Немања радио на томе, да се у уједињеној њиме српској држави, утврди православна вера, јест ово. Стеван Немања, који је био највећи државник од свију Немањића, па и од самог Душана, знао је добро, да ће словенском службом и зидањем православних цркава, понајпре моћи задобити српски народ из земаља своје браће, сродника и осталих својих противника, чије је државе одузео, и који су мање више нагињали рим-папи, а гдекоји и исповедали римску веру, и што је тиме имао наслонца код једноверних грчких царева, како против својих непријатеља, тако исто и против навале римског папе, а даваньем жупа и села појединим црквама, које су жупе и села била сво-

јина његових противника, да ће понајпре успети, да их некадањи власници неће моћи повратити, као што се у свом рачуну и није преварио.

II. Ко је установио у српској држави српску архијепископију и зашто?

По што смо видели, ко је утемељитељ православне вере код српског народа, дај да видимо, ко је установитељ српске јерархије.

Велики жупан Стеван Немања имао је више синова, а међу њима и Растка, који је седамнаестогодишњи младић побегао у св. Гору, и то услед тога, што „**родителѧ ѥго поочѹаста се бракоу законьномоу причетати се**“, тамо се закалуђерио под именом „Сава“, те постав архимандритом-игуманом свете студеничке лавре, отиде поново у св. Гору у свој манастир Хиландар „**и богомь наставлѧѥмь. богоразоумьныи сьвѣть приѥмь вь срьдци си. и подвигь се иде на вьстокь къ сватоу си царградьскомоу царю Кирѣ Теодороу, рекомомоу Ласкароу. и пристоупль къ цароу, глаголѥть: ѩко вьсѣмь и намь богь сьпасению хоте, оть земле людии нашихь зьловѣрних ѥресь отьцемь моимь и нами отьгнана бысть, и православних вѣра вьзрастаѥть и множить се. ѥдиниѣмь же недостатьчьствоуѥмь, иньже своѥго архиѥпископа не имамы. вь земли нашеи ѥже освештати и оучити о господи. паче же и земле многие соуть окрьсть отьчьства ми вь области дрьжавы нашеѥ. но не достигноути соуть исправлениѥмь божьствьнымь. Сего ради паче молимь благооутробие вашеѥ кротости, ѥже о сихь полоучити прошение. ѩко да светомоу отьцоу вьселеньскомоу патриархоу царьство ти повелить. ѥдиного оть братии моихь** (т. ј. калуђере с којима је он дошао у Никеју цару) **осветити земли нашеи архиѥпископа, вь оскештение наше и похвалоу вашего благоуь-**

стиих“, те по што му цар и патријарх ову молбу испунише, буде „бывшоу дьни нароунтоу. и облькьшоу се патриархоу по чиноу великыие вьселиенскыие црькьве сь многыими митрополиты и иепископы и сь поповы и диаконы, и приведень бысть и сии прѣподобныи кирь Сава на освештениие, и поставлиень бысть архиепископомь роукою вьсеосвештеннаго патриарха вьселиеньскаго Гиерьмана и повелѣниием царградьскаго цара кирь Теодора Ласкара“, и патријарх „написавь иемоу повелѣниие вь вьсоу вселиеноую сиие: преосвештеныи патриархь вьсе вселиеныие Герьмань поставихь сего кирь Савоу архиепископа вьсѣмь срьбьскыимь землиамь и поморскыимь. и иако сына своего вьзлюбленаго посылаю его вь вьсоу вселиеноую что иесть область моего светительства правовѣрныие вѣры Христианьскыие. да имать область по моиемоу образоу надь вьсеми грады же и землиами. надь митрополиты же и иепископы и попы и диаконы. по правилами божьствьныими. когождо по достоинию. и вьсе оучити вь имие отьца и сына и светаго доуха. и иако и мене того вьси да послоушаете, иже иесте о Христѣ правовѣрьныи Христиане“ (Ж. К. С. стр. 97—101.)

Постав св. Сава архијепископом „вьсѣмь срьбьскыимь землиамь и поморскыимь“, оде поново цару и рече му: „аште богомь оувѣдимь. сьвршеноую и милостивьноую любовь благоизволивь намь сьтворити помысливь иеси. повелѣниием твоиего царьства оть блаженаго и вьсесветаго отьца вьселиенскаго патриарьха благословениие и повелѣниие оусты и роукою и писмиием да приимоу, иако по сихь не приходити сѣмо на освештениие нашемоу архиепископоу. но тамо своими иепископи освештати се“ и „светыи патриархьь оумолисшиемь цара написоуиеть благословениие. иако вь томоу не приходити оть срьбьскыие землие вьнегда осветити себѣ архиепископа вь Констань-

тинь градь, (онда је Теодор у Никеји седео, а Цариградом су Французи владали), **но томоу самомоу арьхиепископоу сь сьборомь сконхь епископь или пакы самѣмь епископомь сьбравшимь се и оскештати себѣ арьхиепископа. Роукою же и оусты патриарьхь сь всѣми арьхиепископи. митрополити же и епископи светаго благословише, и по нѣмь боудоуштихь благословише, и повелѣнїа благословенїа бьждо роукою своєю подьписавше вѣдають светомоу**". (Ж. К. С. стр. 100—101.)

И тако је св. Сава, син великога жупана Стевана Немање, као што видимо установитељ српске архијепископије и јерархије, које се потчињеност спрам цариградског патријарха у том састојала, да се њему морало достављати, кад је ко постао српским архијепископом, да су српски архијепископи кад служе морали спомињати цариградског патријарха, и да се цариградски патријарх сматрао као начелна глава православне цркве код српског народа.

Узрок пак прави, зашто је св. Сава и то не само он, него и његов брат потоњи првовенчани краљ српски Стеван, који је и сам упућивао св. Саву да тражи установљење српске архијепископије и да српски архијепископ не мора ићи цариградском патријарху, јест ово.

Свети Сава, као син државника великог жупана Стевана Немање, кога је отац понајвећма волео од све деце, и за чије се васпитање понајвећма бринуо, за кога се у животопису српских краљева вели, да су велможе Немањине још као дечаку говорили: „**ако сь хоштеть быти изѣштьнѣиши вь братии своеи**" (стр. 15.), а у Троношком летопису: „**да велми любимь бѣше оцемь и материю ако намерении свое имѣахоу Радка 3-го сына по себѣ наслѣдника оставити**" (Гласник V. стр. 32). — видећи, да је православна вера у српској земљи ухватила

доста јаког корена, увидео је уједно, да треба у том погледу корак даље поћи, те због тога је са својим братом потоњим првовенчаним краљем српским Стеваном и настојао, да се у српској држави успостави српска јерархија са српским свештенством, по што су дотле у њојзи већином Грци били епископи и свештеници, које српски народ није радо гледао једно због незнања језика, а друго што их се бојао због њиховог нагињања грчкој царевини.

А они су то чинили и из политичних разлога, јер установљењем српске јерархије у српској држави, могла се понајбоље учврстити владавина породице Немањине и њен углед, како у самој земљи, тако исто и ван ње.

Свети Сава дошав у Србију као први српски архијепископ „**иде на нарєчєнїи ѥмоу оть бога прѣстоль прьвосвєтитєльства, вь цркви Христа спаса и бога нашєго иже вь Житьуи**“ (Ж. К. С. стр. 106), коју је његов брат првовенчани краљ српски Стеван не само саградио и богато обдарио, давши јој врло много села и жупе, него је наредио да „**вь сємь же храмѣ спаса нашєго ѕдѣ да постаѩмоть сє вьси кралє, хотєщє быти дрьжавѣ сєи, и арьхиєпископиє, и пискоупиє и игоумєниє ѕдѣ да поставлѧть сє**“ (Monumenta Serbica од Миклошића стр. 13), и сместив у Жичи српску архијепископију, подели Србију на осам епископија и постави у њојзи епископе, протопопе и попове.

У Жичи, коју све наше староставне књиге од установљења српског архијепископата, па све до установљења српског патријархата, називају „**великомь архиєпископиомь**“, а за време прва два српска патријарха „**домь спасовь православиа патриархиа отьчьствиа нашєго**“ (Mon. Serb. стр. 139.), и то и за оно време, кад у њојзи нису седели српски архијепископи и патријарси, јер на жалост у њојзи нису седели за дуго српски архијепископи, по што

за време архијепископа Арсенија, кога је свети Сава још за свога живота поставио архијепископом „**нашьствиѥмь бѣзкожьнаго ѥзыка коуманьска**“ буде „**огнѥмь зажьжена**“ (Житија Архијепископа српских од Ђ. Даничића, стр. 371), и исти Арсеније пресели се у манастир св. апостола, који је он сам и основао и који је из почетка називан „**домь светыихь апостоль**“, а после „**Пеки вь градѣ рекомѣмь Жрѣло**“ (Mon. Serb. стр. 84.). а доцније Пећ, као што се и дан данас назива.

Жича је доцније за време владе краља Уроша и архијепископа Јевстатија II „**поновлена бысть, но не сьвршено, ꙗкоже бѣ испьрва**“ и архијепископ Данило II обнови је са свим и поново је украси „**ѥлико вьноутрьоудоу и извань**“ (Ж. а. с. стр. 372—3.)

После ове оправке, задржавали су се подуже време у Жичи и патријарси Јаникије (Јанићије) и Сава, и тек од избора патријарха Јеврема, за време кнеза (цара) Лазара, налази се овај назив за Пећ „**и вьсемоу сьбороу сьбравьшоу се вь великоую црьковь патриꙗрхию рекомоу Пећь**“ (Ж. а. с. стр. 384), и у Пећи се од то доба почеше бирати српски патријарси.

III. Ко је установио у српској држави српску патријаршију и зашто?

Стеван Душан „**приѥмшоу многыѥ земѥ и градове грьькыѥ. и вѣнча се на царство вь градоу Скопию, и архиѥпископа кирь Иоаникиꙗ постави патриꙗрьхомь**“ (Ж. а. с. стр. 381.), но како то установљење не само није одобрено било благословом васељенског цариградског патријарха, као што је било установљење српског архијепископата св. Савом, него цариградски патријарх баци анатему на Душана, српску цркву и државу: то је тек под кнезом Лазарем одобрена од цариградског патријарха

српска патријаршија и анатема скинута са српске цркве и државе, као што се види из овога: „**того ради дароуєть** (т. ј. цариградски патријарх) **не кьтомоу имѣти архиєпископа сраємь, но патриарха самовласьна и никыльже обладаема**“ (Ж. а. с. стр. 383), и „**увѣдши сватѣишіи патріархь Филотеи пришествіє уестнагѡ старца Їсаію Їеромонаха и пр.** (ког је кнез Лазар послао у Цариград ради одобрења српског патријархата и скинућа анатеме са српске цркве и државе) **и пріать ихь патріархь с великою уестію и весь свашєнноуески соборь. И пріать патріархь посланіє посланое ѿ кнеза Лазара и собора сербскагѡ. И потомь патріархь сь царемь Їѡаномь и сборомь, ако духовнаго, тако и мирскагѡ лика совокупившимса и вса елика славуналаса бивша, во дни великагѡ царя Стефана Душана Неманића сербскоѥ и фтораго Їѡаникія Архіепископа сербскаго, тогда бывши.**

И патріархь ѡуита има молитвѹ разрѣшителиѹ: и благословише и простише вса первіа бившіи и по нихь живіа, цареи, патриархе, архиєпископе, єпископе и весь свашєнноуески и монашески чинь и всѣ православие Христіане ѡбоєго пола: усопшихъ и живѹщихъ.

Благословеніє пріаша, како ѿ патріарха, тако и ѿ царя, и ѿ целоѥ собора православии Христіань. И не токмо полѹчивше само прощеніє, но испросише патриарха бити в народѣ сербскомь, якоже и проуих патріарсихь вселенски. Єще и рисовали писменими тако утвердише — бити непоколебимо“ (Гласник XXI. стр. 255) и „**бываєть патриархиа коньстаньтина града сь сьрбьскомь патриарьхиомь вь любьви и сьмѣрении и вь єдинствѣ, якоже заповѣдь Христова пишеть**“ (Ж. а. с. стр. 386.).

Из овог се дакле види, да је цар Душан уздигао српског архијепископа за српског патријарха и ако не с благословом и одобрењем цариградског патријарха, и да

је кнез Лазар израдио, те је и цариградски патријарх пристао на установљење српског патријархата и дао на то и свој благослов.

Узрок пак прави, зашто је српски краљ Стеван Душан, потоњи први српски цар подигао полузависну српску архијепископију на са свим независну српску патријаршију, јест ово.

Познато је, да је велики жупан Стеван Немања, потоњи св. Симеун, по наговору свога сина св. Саве сазидао у св. Гори манастир Хиландар, тако звани „Српска лавра“, који су богато обдарили како он сам и његов син св. Сава, тако исто и доцнији српски краљеви од првовенчаног Стевана па све до Душана, који га је понајвећма обдарио.

По што је Хиландар лежао у Македонији, која је потпадала под власт грчких царева, то су српски краљеви чинећи милостиње Хиландару, увек од њих испрошавали „покровитељствене хрисовуље“, и тек кад је Душан 1345, освојив велеленни и јаки град Серез, прогласио себе за цара српског и грчког, постао је господар од целе Македоније, осим Солуна, који није могао освојити, а тиме је уједно постао и господар и ктитор од св. Горе, где је лежао и Хиландар.

Постав Душан господар и ктитор св. Горе, да би за своје даље планове задобио грчко духовништво у св. Гори, он је грчким манастирима по св. Гори не само потврдио дотадања њихова притежања и повластице, него им је још и нове дао и богато их обдарио.

Хиландар у средини грчких манастира, био је за време српских краљева средиште српске књижевности и науке, и у њему су се већина српских архијепископа учили, а међу њима у њему се учио и Данило II, писац „Цароставника“. Српско више духовништво, а особито архијепископ за време српских краљева, било је у врло великом уважењу и имало је великог утицаја на државне послове.

За време владе Душанове, а још и пре њега, доста је Грка седело како на српским епископским столицама, тако исто и по знатнијим српским манастирима и парохијама, а то због тога, што је у то време грчка образованост била на вишем ступњу од српске, и што је српски архијепископ у неколико био зависан од цариградског патријарха, и Душан по освојењу Сереза прогласив себе за цара српског и грчког у Серезу 1345, метнув на се по византиском обичају царско одело и круну, знао је добро, да по духу ондашњег времена, то његово зацарење може само тако постати законито и припознато од свију, ако га освешта авторитет вишег духовништва и да с помоћу српског вишег духовништва са српским архијепископом, који је у неколико зависно од цариградског патријарха, не би могао ту своју цел постићи, све да сабор српских архијереја и изрече независност српске цркве од цариградског патријарха, јер и тада би га независна српска црквена поглавица, архијепископ или патријарх могао венчати само као српског цара, а никако и као грчког.

Но Душану, — који је имао план у глави да замени византиског цара у Цариграду — није било довољно, да се само венча као српски него и као грчки цар, како би као такав имао веће право на византиско царство, те знајући с једне стране, да се само с приволом и благословом грчког вишег духовништва, може венчати и као грчки цар, а с друге стране да га цариградски патријарх, као највиши представник грчког вишег духовништва неће венчати и као грчког цара; то је настајао око грчког вишег духовништва, које је било по Македонији, Тесалији, Епиру, Етолији, и грчких калуђера по св. Гори, да они са српским вишим духовништвом и сабором узаконе и освештају свршени чин васпостављења његовог за српског

и грчког цара и да установе српски патријархат, како би само његово зацарење имало што веће силе.

Душану испадне за руком, да склони више грчко духовништво, игумане и старце св. горске на смишљен њиме план и 16 априла 1346 лицем на Ускрс састане се у Скопљу сабор, на коме је била сва српска властела, све више српско духовништво са архијепископом Јоаникијем (Јанићијем), трновски бугарски патријарх и бугарске владике, архијепископ охридски, грчко више духовништво из освојених грчких провинција проте, игумани и старци из св. Горе.

Задатак овом сабору био је, да узакони и освешта свршени Душаном политички преврат, оснивање новог царства, а први посао био му је установљење српског патријархата.

Душан по што је себе прогласио царем, ишао је за тим да и српску цркву учини са свим независном од цариградског патријарха. По духу ондашњег времена, за царство био је нуждан не само цар, но и патријарх. „Царь безъ патріярха былъ немыслимъ“ вели учени Рус Тимотије Флорински у својој изврсној књизи: „Южные Славяне и Византія во второй четверти XIV вѣка. Выпускъ вторый“. (С. Петерсбургъ 1882. стр. 127.), којом смо се књигом и користили при писању овог поглавља.

Душан је морао тежити и због тога да установи српски патријархат, што су и Бугари, имајући цара, имали и свог патријарха, па како би он, примивши наслов не само српског него и грчког цара, могао допустити, да поглавица српске цркве буде архијепископ? А њему је патријарх био нуждан и због тога, да га он венча на царски престо царским венцем, и за тај акт требао је да има титулу равну бугарској и цариградској духовној глави,

„ибо изъ самой идеи царства какъ высшей формы государственнаго быта, предполагающей полную безусловную политическую независимость, вытекаетъ что лицо поставляющее, благословяющее царя должно быть облечено высшею духовною юрисдикціею, а таковая въ восточной церкви принадлежала патріарху“, вели исти Флорински.

Речени сабор изабере за српског патријарха архијепископа Јоаникија (Јанићија), љубимца Душановог и негдањег његовог секретара. Избор је овај био „безчино“ и „не по закону“ т. ј. без учешћа и сагласности цариградског патријарха, који је имао вишу духовну власт над српском црквом.

Непристајање цариградског патријарха, да се установи српски патријархат, „соборъ греческихъ епископовъ и святогорскіе старцы должны были замѣнитъ высшаго предстателя цариградской церкви“ вели исти Флорински.

Цариградски патријарх као што рекосмо, не само да није признао и одобрио установљење српског патријархата, него које због тога, а које с тога, што је доцније цар Душан истерао све Грке епископе из српске царевине, баци још и анатему на српску цркву и државу. И тек је за време кнеза Лазара на његову молбу одобрио и признао српску патријаршију као „**самовласьноу и никынмь же обладаемоу**“, а то је кнез Лазар чинио због тога, што су „после смрти цара Уроша и Вукашинове, после несрећног боја на Марици, у време кад је српска држава била раскомадана, кад се међусобним отимањем великаша о државну власт домаћим ратовима кидала и цепала, поникла у српском народу малодушна тумачења од празноверних људи, који су свету говорили, како је сва несрећа земљу постигла за то, што је на њу легла клетва патријараха цариградских, јер се од матере цркве без благослова основањем нове

патријаршије оцепила и што се почело говорити, да је за то и изумрла породица Немањића, да се за то растурила Србија, да за то земљу несрећа гони. Стадоше се истицати греси Немањића и нарочито греси Душанови, за које тек сада клетва стиже. Друга половина XIV века била је право време религиозних празноверица, веровање у судбину, очекивање клетве и политике продухнуте празноверјем и фатумом. Некакав старац кир Исаија, долази ка кнезу Лазару и износи преда њ ондашње јавно мњење, једва измоливши од тадањег српског патријарха Саве допуст, да нарочито посланство пође у Цариград к патријарху, те да за опроштај од анатеме пада на колена пред њим". (Народне традиције и критичка историја, од Стојана Новаковића, 18 свеска Отаџбине).

Српска се патријаршија од патријарха Јеврема (3. патријарха) називала „пећком патријаршијом", и у Пећи се предузимао избор српских патријараха.

У Пећи су и после косовске битке седели српски патријарси, и тек после смрти патријарха Арсенија II. († око 1460—5), није било за читаво столеће у Пећи српског патријарха, него је пећка патријаршија за читаво столеће потпадала под архијепископију охридску (прве Јустинијане) (Гласник XLVII, стр. 271).

Неки Павао око 1531 покушавао је био да обнови и успостави пећку српску патријаршију, што му пак није за руком испало, и тек је 1557 Макарије обновио престо св. Саве, као што се види из овога: „**вь лѣто 7006, а оть рождьства Христова 1557 месеца новемврїа 4 дьнь, тогда же обновльшоу и прѣдрьжещоу престоль светаго Савы прьваго архїепископа и ѹчителя срьбскаго, преѡсвештеномоу архиепископоу вьсе срьбскые ѕемле и поморскые и северьнымь странамь и проѵїнїь кнрь Макарїю**"

и „**прьви патріархь по второ обновленіи чьстномоу и светомоу прѣстолоу**“, те се због тог Макарије у летопису једном и назива „**обновителємь прѣстола срьбскаго**“. (Гласник XLVII, стр. 272—3.).

Од 1557 постојала је у Пећи све до 11 септембра 1766 српска патријаршија, ма да је 1690 патријарх Арсеније III Чарнојевић, а 1737 патријарх Арсеније IV Шакабента прешао у Угарску, као што се између осталог може видети и из овога „Nach seinem Tode (т. ј. Чарнојевића) wurden aber nicht in Österreich, sondern in Ipek Nachfolger im Patriarchate gewählt. (У Пећи је још за време живота Чарнојевићевог био изабрат за патријарха Калиник). Aber auch nach dem Tode des Arsenius IV. blieb die Patriarchenwürde nicht mit der Carlovitzer Metropole verbunden. („Actenmässige Darstellung der Verhältnisse der gr. n. u. Hierarchie in Österreich. Wien 1861.).

1766 11 септембра укинута је пећка српска патријаршија бератом султана Мустафе III, и то на следећу молбу: „Цариградско-грчки патријарх, са синодом митрополита станујућих овде у мојој царској престоници, представили су моме дивану потврђену печатима молбу, оваког садржаја:

„Како је већ нестало патријарха над митрополитима, налазећима се у (патријаршији) области пећкој, то неки у течају последњих двеју година — сваки својим средствима — назначавајући кандидате на престо споменуте патријаршије, учинише од ње извор грамзивих прихода; а они, који су постајали патријарсима, стараху се само о својим интересима, скупљајући новце од подвласног ми народа (раје) преко одређене им у бератима таксе. Други опет, узимали су у зајам од разних лица, колико су год више могли, дајући зајмодавцима признанице у име патријаршије

и никоме не дајући ни једне акче, доводили су исту до сиротовања и пропасти. Неки опет туђинци, направише се патријарсима без икаква на то права, тек с помоћу изјаве од понеког округа, па из користољубивих намера, чинили су такође од своје стране насиље народу, и увећавајући дугове патријаршије, уваљивали су ову последњу у највећу сиротињу и немогућност плаћати натоварене јој дугове. Преко свега тога, такви људи, дочепавши се звања патријарха, будући међу тим из простог, неизображеног сталежа, дакле ни најмање спремни за тај високи чин, и при том не припадајући монашком реду, постали су предвесници латинства међу рајом (православним хришћанима), код које се заиста већ и очитовао покушај напустити православну веру. Па ако не буду од сад предузете све потребне мере, за одомаћивање сталног мира и поретка међу тамошњим хришћанима, то ће још жалоснији постати њихов положај, који им и онако прети коначном пропашћу, као што се то јасно види као божји дан.

Па за то, да се махом спречи тако неповољно стање ствари т. ј. да се предостави закриље и заштита (обрана) Хришћанима и да се утемељи добар поредак међу њима, пећки патријарх Калиник, нишки митрополит бивши пређе пећким патријархом Гаврило, скопљански митрополит Константин, босански митрополит Серафим, ужички митрополит Митрофан, београдски митрополит Јеремија, самоковски митрополит Неофит и ћустендилски митрополит Гаврило — сви осам поименованих митрополита, дошавши сад овамо у моју царску престоницу, лично су поднели и отврђену печатима молбу, да се пећка патријаршија, заједно са својим митрополитима, присаједини к цариградско-грчкој патријаршији, те да у будуће непосредно цариградски патријарх заједно са својим синодом из митрополита мени представља о пословима и особитим потребама њиховим

(митрополитским), о назначењима и оставкама њиховим, по уставу монашком (црквено-јерархијском). Уз то, да се у епископски бележник (протокол) упише овај услов: „никад никоме више да се не даје (засебно) та патријаршија, ни на какву и ни на чију молбу“. (Податци за Историју српске цркве, од И. С. Јастребова, Београд 1879. стр. 2—5.)

И на ову молбу султан Мустафа III, бератом својим од 11 септембра 1766, укиде и уништи пећку српску патријаршију и присаједини је цариградско-грчкој патријаршији.

На основу овог берата учинио је цариградски патријарх са кнезом Милошем Обреновићем у јануару 1832 уговор, по ком од тог дана и кнез и народ имају право избирати митрополита и епископе у Србији из српског свештенства, и то тако, да од цариградског патријарха не може бити никаквих противних примедаба, како о начину избора, тако исто и о месту рођења и о лицу, које се избира; архијепископ да се назива митрополит целе Србије и да се у Србији посвети; српски епископи да се у Србији посвећују и т. д. (Сион, 1875, стр. 693).

На основу овог берата цариградски патријарх са св. синодом прогласио је, граматом од октобра 1879, православну цркву у тада независној кнежевини, а сада краљевини Србији, на молбу „богом утврђеног и премилостивог кнеза и господара Милана Обреновића IV и преосвећеног Архијепископа Београдског и митрополита Србије господина Михаила, поднесену у име честитога клира и благочастивога народа — за канонично самосталну, независну и самоуправну“. (Независност српске цркве у Београду 1880, стр. 31).

На основу овог берата ступила је аустро-угарска држава у договор са цариградским патријархом због са-

рајевске православне митрополије, и учинила с њим погодбу у марту 1880, по којој је цариградског патријарха авторитет над Босном и Херцеговином остао недирнут. („Застава“ 1880, бр. 40).

Из до сад реченог у овом поглављу види се дакле, да је пећка српска патријаршија, коју је Душан основао, бератом султанским од 11 септембра 1766 укинута и присаједињена цариградској патријаршији, и од то доба па све до данас имали су и имају цариградски патријарси ону власт над српском црквом у Турском царству, коју су дотле над њом имали пећки српски патријарси, и цариградски патријарх сматран је и од српске и од аустро-угарске владе за наследника пећке српске патријаршије.

И чим дакле није наследник пећке српске патријаршије, данашњи архијепископ карловачки, митрополит и патријарх српски у Карловцима, него цариградски патријарх, онда над Босном и Херцеговином и не може имати он врховно право, по што на основу XXV чланка берлинског уговора, по ком Аустро-Угарска има само управу над Босном и Херцеговином, над њима може имати врховно право само онај, који је дотле имао, а то је цариградски патријарх, као наследник пећке српске патријаршије.

О овоме би требали нарочито Срби у краљевини Србији добро да промисле, а особито у данашње време, где се из неких „нечистих“ побуда сваки час потрза питање о томе, да је архијепископ карловачки, митрополит и патријарх српски у Карловцима, наследник пећке српске патријаршије, те да га бар они не сматрају за таковог, нити да се њему обраћају, да им он буде у црквеним споровима неки суђаја.

Та и сам данашњи патријарх г. Герман, у свом гласилу „Србском Народу“ (бр. 19, 1883), приликом спора

између српске владе и епископата краљевине Србије рече и ово: „За то би српска влада добро учинила, и најпреће до своје цели дошла, ако се већ не може да споразуме са својим епископима, да се у овом смотрењу обрати својој матери цркви за помоћ, а мати јој је црква она, која јој је даровала у последњи мах автокефалност, а то је црква цариградска. Ова и по самом каноничном погледу, једина има право пасти цркву „србијанску“, кад је ова од својих архијереја напуштена“.

IV. Како је постала данашња архијепископија карловачка и српска митрополија и зашто?

„Турци нису пречили, да се по владању њиховом у Угарској (1526 овладаше Сремом, а следећих година доњом Славонијом, Бачком, Банатом и Угарском на једној страни до Ђура, а на другој до Јегре) за православне Србе поставе епископи, и патријарх пећки Макарије није пропустио епископе наименовати по Банату, Бачкој, у Подунављу и Пожези. У записима, натписима и поменицима манастирским помињу се српски епископи у Вршцу, Темишвару, Липову и Чанаду, у Јенови и Ђули (Ђулинско поље), у Бачкој, Будиму и у Пожези, а било их је по свој прилици и у Печују и Мохачу, у великом Вараду и у Јегри, а што се тиче Срема, то је митрополит београдски био уједно и митрополит у Срему“. (Шематизам Архидијецезе карловачке, 1884, стр. 5).

Но кад је Аустрија 1690 поново изгубила Качаник, Приштину, Ниш и Београд, патријарх пећки Арсеније III Чарнојевић, — који је „успехом победног оружја Нашег (т. ј. Леополдовог) побуђен, и јасним примером божјег благослова, који је Наше снаге крепио, нагоњен заједно са српским народом, који одавно стењаше у варварском сужањству, предузео да стресе јарам отоманског

тиранства, и на ту цел изјавио, не само, да су они и потомци њихови Нашем као законога краља праву, милости и благонаклоности потчињени, него и то, да су — оставивши своје куће у Турској, и напустивши своје имање и сермију, из своје домовине прогнани и у пределе Наше краљевине Угарске премештени, да би се најгрозничем непријатељу и даље светили за његову сверепост и њу поразили — под сенком Наше заштите непрестано готови живети и умрети“ — (Привилегија цара-краља Леополда I. од 4 марта 1695) —, видећи да цар и краљ Леополд I. није у стању испунити обећање своје дато како њему тако исто и српском народу, који је 1690 пребегао у његову државу, у привилегији од 20 августа 1691, које је обећање гласило овако: „употребићемо такође по могућству сав труд, да победним нашим оружјем, с божјом помоћу, споменути српски народ што пре у област или станишта, која пре тога имаћаше, наново уведемо и непријатеље оданде узбијемо“, поднесе 1694 у име своје и пребеглог српског народа цару и краљу Леополду I. молбу „да би Ми (т. ј. Леополд) за боље одушевљење њихове службе, њихова пређашња права милостиво одржати, достојанство архијепископа и његово уважење, да може постављати епископе својега обреда, потврдити“, на коју је молбу исти цар и краљ закључио: „да споменутоме архијепископу старо достојанство и власт епископе својега обреда постављати неповређено остане, а епископи, које је он поставио, да могу своја духовна звања без препреке отправљати“, и „да њих све скупа т. ј. архијепископа, епископе и српски народ у Нашу краљевску обрану и заштиту и покровитељство примамо“ (привилегија од 4 марта 1695), а другом привилегијом од истог дана и године, одобрено је истом Арсенију III, да може своју резиденцију установити или у Ораховици или у Врднику, „но он није се

нити у манастиру Врднику нити у Ораховици стално наместно, нити је имао праве резиденције своје за труднога живота свога у Угарској, већ је пребивао краће или дуже време у св. Андреји, и у Сечују у Барањи, а понајвише проводио је на путу, обилазећи своје верне по многим крајевима расејане, или тражећи помоћи и заштите цркви и народу своме у Бечу". (Шем. Арх. Кар. 1884, стр. 9.)

По одласку Чарнојевићевом из Пећи, буде у Пећи још за живота његовог постављен за српског патријарха Калиник, и као што рекосмо, седели су у Пећи све до укинућа српске патријаршије и сједињења њеног са царградском патријаршијом (11 сент. 1766) српски патријарси.

По смрти (Чарнојевићевој († 27 октобра 1706) на народном сабору држаном у почетку јануара 1708 у манастиру Крушедолу, српски народ пребегав 1690 у Угарску, није на његово место изабрао патријарха, нити је катедру архијепископску назвао патријаршијом, него је једнодушно 6 јануара 1708 изабрао и именовао („**произ-брахом бити и имѣновахом**") Исаију Ђаковића за „**прьвѣйшаго и наѵелнѣйшаго митрополита**", а манастир Крушедол именовао „**Єже бити каѳедра митрополитскаѧ всємꙋ словѣно-срьбскомꙋ народꙋ, подь властію свѣтлаго римскаго ѣесара бываємомꙋ**", (Беседа, 1869, стр. 155), те и ако је царски комесар на истом сабору Христифор Игнац пл. од Гаријана и Рала, по упутству добивеном од цара Јосифа I. имао на том настојати „да се зависност од патријаршије пећке и од свију у турском царству потчињених патријаршија избегне и откаже" (Беседа 1869, стр. 141—2): то се ипак новоизбрани митрополит Исаија Ђаковић морао јавно у сабору народу заклети, да ће „**свєтѣйшаго и блаженѣйшаго архіепископа Їпєкскаго**

и патріархаа словѣно-срьбскаго познавати да имѣю старѣйша по прьвопрѣстолствію и его вь духовномь налѣженію неѿлучати се кѣуне. ([1]) (Беседа, 1869, стр. 156).

А и српски народ по прелазу свом у Угарску, сматрао је патријарха пећког српског са свог врховног духовног старешину, као што се види из грамате Калиникове, коју ћемо даље у целости навести.

Доцније је ова потчињеност патријарху пећком српском из заклетве новоизабраног архијепископа и митрополита, по заповести и налогу државне власти изостала.

Установљење митрополије српске у Угарској, коју је цар и краљ Леополд I. привилегијом својом од 4 марта 1695, а земаљски угарски сабор XXVII законским чланком од 1790–91 потврдио, и која је 1708 смештена била у Крушедолу, потврдио је 18 марта 1710 и пећки српски патријарх Калиник, као што се види из ове врло важне његове грамате, на коју се до сад нико јавно не осврну, и коју препоручујемо особитој пажњи српских државника и књижевника, коју овде у целости наводимо, по што мало ко за њу и зна, јер је изашла у „Беседи“, коју су само неки свештеници држали.

Иста грамата гласи овако: „**Калиникъ милостію Божіею Архіепископ пекскы и всего Іллірика Патріархь.**

Ѹмѣреніе наше пишет еже ѡбрѣтающимсе под властію дрьжави цесарскіе, прѣвѣ ѡбрѣтающимсе Архіерѣемь, и прѣподобнѣнишим игѹменѡм и проигѹменѡм монастирским, и благовѣнимым свещѣнникѡм, протопопѡм и поповѡм і діаконѡм, всеѹьстим ѡбрщѣром и капѣтанѡм,

---

([1]) „Beatissimum Archi-Episkopum Ippekiensem et Patriarcham Rascianorum agnoscere volo pro majori me, et pro Primo Cathedrali, et in negotiis Spiritualibus ab ipso semper dependere“.

и хадиаѣом, хажіамже и трговцѣм, кнѣзом и кметовом, и боляром, и остали Христіаном великим же и средним и малим, како духовнаго и црковнаго чина, тако и светскаго поглаварства, кои ка православнѣи вѣре живете, и кои се покинуете Божіем закону и нашем умерению, мир и радость да имате о Христа бога и покров пречистіе его Богоматерѣ и помощь светых просветитель србских, а о нашего умерениа молитва и благословеніе боуди са васеми вами православними.

По сих вѣсто боуди православно вашему, мои благословенниа чеда, како проси о нашеѣ мѣрности, иже ви дусе светом брат и саслужитель нашего умерениа всеосвященни митрополіт кир Софроніе (Подгоричанин) благословеніе називати се Старѣнии Митрополит, наше же умерение произведе, да неможеть бити вашѣ христолюбіе без єдиаго наставитѣлнаго Архіереа, того ради дасмо ему власть и благословисмо ему називатисе и бити прьви Митрополит, и да имают ему покинование остали Архіереи, такожде і игумени монастирски и остали священически сами, такожде и светски, и да имат поставлати епископе, идеже и кого изберутъ саборне и инніе црковніе устави да имат строити, по уставу светых апостоль и предаиию светых отаць, тимже и ви васи ему покинуйте се и чест ему подобающую творитѣ, ащели се противит сему нашему писанию и вишерсученному Митрополиту такови неуспеет ви благих, на вишерсученному Митрополиту покинуйтесе како благословенние наследитѣ а не клетву тако да вѣсте, и прочее мир Христов са васеми вами. Месеца Марта 18 оу Нишѣту 1710.“ (Беседа, 1869 стр. 238—9).

За време архијепископа митрополита Викентија Поповића (1713—1725), буде столица архијепископска-митрополитска пренесена из Крушедола у Карловце, где се и дан данас налази.

Неко је време, за време окупације Србије Аустријом пожаревачким миром (1718) и то од 1726—1737, архијепископија-митрополија карловачка била сједињена са београдском митрополијом, и митрополити имали су резиденцију своју и у Карловцима и у Београду, но више су седели у Београду и за то се време она називала и београдском митрополијом.

Кад је патријарх пећки Арсеније IV Шакабента 1737 пребегао у Угарску, понео је са собом и неке ствари и одјејанија припадајућа пећкој патријаршији, и пећки патријарх 1750 пошље владику црногорског Василија Петровића у Карловце митрополиту Ненадовићу, да му исти пошље оне ствари и одјејанија што је Шакабента са собом понео, које овај и учини.

Царским решењем од 30 септембра и 7 октобра 1783 потпадне под архијепископа карловачког и митрополита српског и румунска сибињска и буковинска, а 1829 српска задарска дијецеза, и то само „in dogmaticis et pure spiritualibus“, но прва је 24 децембра 1864 подигнута на самосталну румунску сибињску митрополију, а друга заједно са задарском и боко-которском 23 јануара 1873 на српско-румунску митрополију буковинску.

Године 1848 1 маја искупи се у Ср. Карловце српска народна скупштина, тако звана „Мајска скупштина“, на којој се из разлога „што је достојанство патријарха српског у аустријским државама против учињених с домом аустријским као владатељем Угарске и здружених краљевина уговора укинута, и осећајући да је право, да се митрополиту старо достојанство патријарха поврати“, прогласи архијепископа карловачког и митрополита српског Јосифа Рајачића за патријарха српског, и царским патентом од 3 децембра 1848 буде овај закључак потврђен, који овако гласи: „Признајући ове заслуге и за дока-

затељство особите Наше царске милости и старања за обстојање и срећу српског народа, Ми смо закључили достојанство патријарха, као највише власти цркве, опет установити онако, као што је у пређашња времена постојало, и са столицом митрополита карловачког скопчано било. Титулу и достојанство патријарха дајемо Ми верном Нашем и љубазном митрополиту карловачком Јосифу Рајачићу". (Радња благовештенског сабора 1861. У Н. Саду, од Јована Ђорђевића, стр. 222 и 228.)

Српски народни сабор држан у Карловцима 1861, закључио је у XI тачци својих закључака, да је „достојанство патријарха српског скопчано неразлучно са митрополијом карловачком, и не може се више укидати".

Но по смрти патријарха Рајачића, царским решењем од 2 јула 1864 буде наређено „да се избор грчко-несједињеног архијепископа и митрополита на место умрлог патријарха, архијепископа и митрополита Јосифа Рајачића, по уобичајеном начину од народног сабора предузме", и „епископи имаће под председништвом новопостављеног митрополита, којег произведење у достојанство српског патријарха Ђ. Величанство у смислу прев. манифеста од 3 децембра 1848 себи задржава", те царском дипломом од 1 августа 1864 на молбу народног сабора „да потврђенога Архијепископа-митрополита Ђ. Величанство патријаршким достојанством одликује", буде Самуило Маширевић новоизбрани Архијепископ и митрополит, достојанством патријарха српског одликован. (Народни сабор, 1864. У Н. Саду, од Павла Николића), и тек § 5 IX законског чланка угарског сабора од 1868, који гласи „у тој цели се поверава министарству, да путем карловачког митрополита и српског патријарха и т. д." (Расправа угарског сабора 1868 о законском предлогу у ствари источно-православне цркве, издао Ђорђе Звекић, 1868, стр.

37), буде достојанство српског патријарха потврђено, и од то доба назива се Архијепископ карловачки и митрополит српски, живећег православног српског народа у земљама круне св. Стевана, и српским патријархом.

Но катедра архијепископско-митрополитска у Карловцима, није се никад називала, нити се данас назива патријаршијом, него само митрополијом, као што се између осталог види из XI тачке закључака народног сабора од 1861, у којој се она назива „митрополијом карловачком“; из §§ 1 и 18 устројства српског народног сабора од 14 маја 1875, где се назива „српском митрополијом“, из §§ 2, 3 и 4, IX законског чланка угарског сабора од 1868, где се свугде назива „српском митрополијом“; из IV одељка кр. рескрипта од 10 авг. 1868, који говори о „митрополитско-црквеном и школском савету“; из списа позната два српска канонисте и доктора богословије, др. Е. пл. Радића и др. Н. Милаша, у којима је свугде називају „митрополијом“, а тако је назива и сам архијерејски синод, назвав свој рад у синоду 1882 „предлогом за устројство српске митрополије карловачке“.

Из до сад реченог у овом поглављу види се дакле, да је привилегијом цара и краља Леополда I. од 4 марта 1695 установљена, а граматом пећког српског патријарха Калиника од 18 марта 1710 потврђена у Угарској српска архијепископија и митрополија, која и дан данас постоји, а установљена је због тога, што је патријарх српски Чарнојевић по наговору Аустрије дигао српски народ против Турака, те кад су Аустријанци били истерани из Србије, мораде из ње и сам Чарнојевић а поред њега до 40.000 српских породица и арбанаских (арнаутских) у Угарску пребеђи, и у њојзи на основу XVII правила IV васељенског сабора, нову митрополију основати, коју доцније и сам пећки српски патријарх потврди.

Назив Архијепископа карловачког и митрополита српског и „патријархом српским“, видесмо да је само почастан, дат од државне власти, и да је сам српски народ 1708 закључио, да се архијепископ српски у Угарској назива митрополитом, а не да је аустријска влада укинула достојанство српског патријарха, као што је између осталих и сама „Мајска скупштина“ погрешно тврдила.

V. Да ли по привилегијама цара и краља Леополда I. од 1690. данашњи архијепископ карловачки. митрополит и патријарх српски у Карловцима, треба да има врховно право над Босном и Херцеговином?

Освојивши Аустријанци септембра 1688 Београд од Турака, маркграф баденски Лудвик, септембра 1689 освоји Ниш, а генерал Николомини с помоћу Срба и Арбанаса допре до Приштине, Качаника, Скопља и Штипа у Старој Србији. У овом рату од велике су помоћи били аустријској војсци Срби и Арнаути (Арбанаси) а особито пећки српски патријарх Арсеније III Чарнојевић, чинио је аустријској војсци велике услуге.

Видећи то тадањи аустријски државници „wurde im Rathe des Kaisers der Beschluss gefasst, den nächsten Feldzug gegen die Türkei mit Zuhilfnahme der christlichen Rajah zu unternehmen. Die beiden österreichischen Staatsmänner, die Grafen Ulrich Kinsky und Stadtmann, waren die besonderen Fürsprecher dieses Gedankes, der schliesslich auch den Beifall des Monarchen erhielt“ (Politische Geschichte der Serben in Ungarn, von Dr. J. H. Schwiker, Budapest 1880, стр. 6), изда 6 априла 1690 аустријски цар и угарски краљ Леополд I. „Literas invitatorias“, тако прозвану после „привилегију“, на све народе, који по свој Албанији, Србији, Мизији,

Бугарској, Силистрији, Илирији, Македонији, Расији станују, и на све друге народе, који под јармом турским стењу, и у којој их је благо опомињао: „да побожној и отачкој његовој жељи одговарајући, у овој тако повољној прилици, кад су турске снаге у толиким погибијама победним његовим оружјем сатрвене, за своје спасење и ослобођење и закон хришћански, сви на његову страну пређу, против Турака устану на оружје, његовој војсци по угодности и потреби, на заповест његових војвода и генерала, који ће се наскоро са довољном и многобројном војском на бојишту појавити, придруже се, и њој по могућству храну и што јој друго за издржавање устреба, дају, и у свакој прилици против општег непријатеља на помоћ готови буду — и да се његовом законом господству својевољно поврате“, те обећав им за то разне слободе и повластице, рече: „Радите дакле Бога ради, да повратите вероисповест, спасење, слободу, безбедност вашу, без страха пређите на Нашу страну, куће ваше и пољску радњу не остављајте, ваше другове позовите да вашим стопама следују, и прилику ову од Бога и Нас вама дану, која се више никад повратити неће, употребите, ако ћете за себе, ако за синове ваше, ако најпосле за мило отачаство и спасење да се састарате, у осталом вама свима и појединце јасно нудећи Нашу царску и краљевску милост“.

Под истим даном било је издато патријарху пећком српском Арсенију III Чарнојевићу писмо, у ком му између осталог цар и краљ Леополд I. рече: „Више пута Нам је достављано, колико Вам на срцу лежи безбедност и напредак ствари хришћанске; са задовољством смо разумели, да сте о овоме изврсне доказе дали, идући на руку верноме покојноме генералу Пиколомину, док се тамо бавио. То исто себи и у напредак од особите верности и ревности а особито од богоштовања вашег обричемо, не сумњајући се,

да ћете ви по оном уважењу, које код тамошњег народа, а особито Арбанаса и Срба имате, прилежно настојати, да овом тако удесном од Бога даном приликом турски јарам, под којим су до сад на плачевни начин стењали, збаце, и придруживши се Нашему оружју сваким начином потпомогну, да се варварско отоманско тиранство понизи и угаси“.

На овај позив и обећање Леополдово, како Срби, тако исто и Арбанаси (Арнаути) устану на Турке, и не само да су аустријској војсци давали храну и остале потребе, него су и сами учествовали у рату, и патријарх Чарнојевић знајући добро, како је прошао српски војвода гроф Ђорђе Бранковић, кога је „mit guten Worten“, маркграф баденски Лудвик дозвао к себи у војни стан у Кладово, те по налогу самог цара и краља Леополда I. „Fleissanwenden (zu wollen) solchen (Branković) mit gutter manier und einigen suechenden prätext zu sich zu ruffen, sodann auf denselben guth acht zu halten, und so es nöttig, sich wohl gar seiner Person zu versichern“ (Швикер стр. 6.), ни крива ни дужна под стражу ставио и прво у Оршаву, а за тим у Сибињ отправио: пошље јенопољског владику Исанју Ђаковића с писмом у Беч Леополду I., у коме му у име српског народа благодари, што их је избавио из турског ропства, и изјављујући да им од сад под сенком његове заштите живети и умрети ваља (он се спромах није надао, да ће Леополдова војска на скоро морати напустити заузете крајеве у Турској, а и он с њоме своју отаџбину), те га замоли, да им извесне слобоштине потврди, на што му исти Леополд, требајући српске помоћи, а особито његове, који је био не само у великом уважењу код свог и арбанашког народа, него који је као имућан човек, давао и новаца аустријским генералима, издаде 21 августа 1690 привилегију, у којој му између осталог и ово обећа: „и

нека вам слободно буде, између себе, сопственом влашћу, из српског народа и језика постављати себи архијепископа, кога ће црквени и световни сталеж између себе бирати. И овај архијепископ нека има слободну власт располагати са свима источним црквама грчкога обреда, епископе посвећивати, свештенике по манастирима разређивати, једном речју, како и до сада, да буде поглавар над црквама грчкога обреда и над општинством исте вероисповести, и да има власт њима располагати, сопственом влашћу црквеном по свој Грчкој, Расији, Бугарској, Далмацији, Босни, Јеленопољу и Херцеговини, као и у Угарској и Хрватској", и на основу ове привилегије г. г. Радић, Милаш, Јанковић изводе, да данашњем архијепископу карловачком, митрополиту и патријарху српском у Карловцима, кога они називају наследником пећке српске патријаршије, припада врховно право над православном црквом у Босни и Херцеговини.

По што су и други, не само ову, него и ону од 6 априла 1690 привилегију рђаво разумели и тумачили, а и данашњим даном оне се већином рђаво разумевају и тумаче, а међу њима на жалост и више народних сабора, а на име држани 1790, 1848 и 1861, и због којег је рђавог тумачења и схватања хиљадама Срба платило главом на пољима скоро свију европских држава: то ћемо о њима овде коју више рећи, и ако смо уверени, да ће нам многи замерити за овако наше схватање и разлагање. Но по што је нама пре свега до истине стало, и по што је већ крајње време, да се не чинимо смешнима, ми се ничије замерке не бојимо, и ко држи, да наше овако разлагање није основано на истини, нека нас разлозима побије. Ми смо приправни са сваким упустити се у полемику због овог питања.

Пре свега треба добро и хладно промотрити, кад су и у које време издате исте привилегије. Прва је као што сам датум показује издата 6 априла, а друга 21 августа 1690. Из повеснице пак знамо, да је Ниш у почетку септембра, а Београд у почетку октобра те исте године у турске руке пао, дакле Аустријанци су још а и српски народ још је у Србији био, кад су исте привилегије издате.

Кад ово знамо, да пођемо корак даље. Прочитајмо са свим хладнокрвно, без икаквих предрасуда привилегију од 6 априла 1690, па ћемо доћи до тог закључка, да то није никакав међународни уговор (internationaler Act — pactum conventum), као што се на жалост још 1861 на српском народном сабору у Карловцима тумачило, него прост позив, или боље рећи „мамац“, да српски народ живећи у Турској (Србији) устане на Турке, и да потпадне под Леополда, и да ће му се у том случају дати она права и правице у оним земљама, где је тада живео, које се у истој привилегији обећавају.

Шта више, у истој се привилегији изреком рекло: „куће ваше и пољску радњу не остављајте, (lares vestros culturamque agrorum non deserite) него пређите на Нашу страну (т. ј. признајте Леополдово господство, потпадните под Леополдову власт)“, и овако јасан смисао исте привилегије већином се све до данас од српске стране криво тумачио и схватао, а аустријска влада из свог интереса показивала се у згодним по њу тренутцима, као да и она исту привилегију онако схвата, као што ју је схватао наш српски народ, т. ј. да је она међународан уговор између Леополда I. и српског народа, и да је српски народ на позив Леополдов прешао у Угарску.

Да је пак у истини привилегијом од 6 априла 1690 Леополд I. позвао српски народ, да куће и земље своје

у Турској остави, и да пређе у Угарску, и да је иста привилегија међународан уговор између Леополда I. и српског народа живећег дотле у Турској: питамо, откуд би исти Леополд I. у својој привилегији од 20 августа 1691 могао рећи: „употребићемо такође по могућству сав труд, да победним Нашим оружјем, с божјом помоћу, споменути народ српски што пре у области или станишта, која пре тога имађаше, наново уведемо, и непријатеље оданде узбијемо“, а у отпису ц. к. дворског војног савета од 31 маја 1694: „Његово Величанство милостиво склоњено, да ће, ако се божјом милошћу у земљи, где су исти Срби пре тога пребивали, мир и безбедност успостави, о том бригу водити, да им се пређашња кућишта поврате, у тој неварљивој нади, да ће се често споменути Срби и у напредак као верни поданици показати, и прилежно и ревносно настајавати, да јавна служба успе и да се насртања непријатеља одбију“?

Зар су наши стари били тако лакоумни, да би оставили своје куће и земље, без икакве нужде и невоље, јер као што рекосмо, кад је иста привилегија издата, онда они нису ни помишљали на то, да ће аустријска војска из Турске односно Србије изићи, и да ће и они морати напустити своја тадања седишта, и откуд им је прво после годину, а за тим после четири године исти Леополд I. могао обећавати, да ће их у њихова стара станишта наново увести, да су они добровољно оставили своју домовину и прешли у Угарску, с намером да се у њој стално настане? Зар је то тако лако једном народу иселити се и то у зимње доба из своје отаџбине, у којој је више од хиљаду година живео, у туђу пусту земљу и то чинити такав корак без невоље? Зар је наш српски народ такав народ, који радо мења своју отаџбину? Зар је наш народ у том погледу

раван немачком народу, ком је девиза: ubi bene, ibi patria?

Не, није 1690 наш српски народ напустио своју стару отаџбину за љубав и на основу привилегије од 6 априла 1690 цара и краља Леополда I., и прешао у Угарску: него ју је он тада напустио и прешао овамо због тога, што се он на обећање аустријско, да ће га она ослободити, дигао био против Турака, те када септембра 1690 освојише Турци од Аустријанаца Ниш, а за тим Смедерево а октобра и сам Београд, мораде и он за њима бежати, да спасе свој живот, јер Турци озлојеђени на Хришћане, своје поданике, што су и они са Аустријанцима против њих војевали и Аустријанцима у свему помагали, секоше их где кога стигоше, и каква је њихова мржња и освета на Србе и Арбанасе (Арнауте) морала бити, може се најбоље видети из тога, што по својевољној предаји Качаника, налазеће се у њему Немце и Мађаре пропустише, а Србе и Арбанасе (Арнауте) све до једног посекоше (Geschichte des türkischen Reiches von J. v. Hammer, VI. Band), за коју се предају и у једном српском летопису ово вели: „**тогда Турци не тражећи ни права ни крива, но све сабљи предаша, и многе Немце ѿпустише их веру, а Христіани многи погибоше и подраше се и многи народ Христіански зароби́ше.**“ (Гласник LIII.).

А да 1690 наш српски народ није својевољно и за љубав и на основу привилегије од 6 априла 1690 у Угарску прешао, види се и из привилегије истог Леополда од 4 марта 1695, у којој се вели: „него да су (т. ј. Срби) оставивши своје куће у Турској, и напустивши своје имање и сермију, из своје домовине прогнани и у пределе Наше краљевине Угарске премештени“; а то се види и из овог српског летописа: „1690. **Догье везиръ съ ономъ силномъ войскомъ, и паде под Белиградъ. А Христіани, што бѣху**

по оной крајни, дадоше се бѣгству мађарском ѕемли до Будима, а Турци освоише Белградь“, и даље „**Патріархь Арсеніе Чарноевићь из Пећи даде се бегу уз Дунавь за Немцемь, с неколико владика ѕемлѣ сербскее, и иноци многи ѿ сеа предели и народь сербски мног, мужески поль и женски дадоше са бегу с патріархом уз Дунав за Немцемь**“ (Гласник LIII.)

Да су српски народни сабори од 1790, 1848 и 1861, овако схватили привилегију од 6 априла и 21 августа 1690, друкчије би данашњим даном наш српски народ у Угарској стајао.

Но наш је народ био као дете, покажи му само привилегију и обећај му „војводину“, па га слободно води куд хоћеш, те за то је као што рече тадањи архимандрит а садањи владика Никанор Грујић на сабору од 1861: „колико је год било битака у крвавим домаћим и спољашњим ратовима од 1690, бојева, окршаја, и ограшја, ни једно то није могло доћи ни проћи и без наше беде и невоље, и без наше муке и жртве.... и нема ваљада ни једне стопе, ни једног педља земље, на коју је кад стала или пала војујућа сила државна, а да она није наквашена и крвљу, није нагојена и костима наше браће и наших народних јунака“ (Радња нар. сабора 1861, стр. 12), и то све за љубав „привилегија и војводине!“

Ма да је још на српском народном сабору држаном у Темишвару 1790, на ком је наш народ на основу „привилегија“ искао засебну територију и то тамишки Банат, познати српски родољуб Сава Текелија, који је своје родољубље и делом показао, предлагао, да се не пише екскорпорација тамишког Баната, него да се пише инартикулисање српских привилегија, држав том приликом дивну беседу, у којој између осталог рече и ово: „што се тиче оних, који желе екскорпорацију тамишког Баната због

тога, да наш народ добије сопствену са останком својим у најтешњој свези и то тако сајужену територију, да не буде принуђен захвалан бити на својој срећи или другом ком народу, или туђој земљи, њихово мњење — сам драговољно и без ичијег упутка признајем — не оснива се на слабом темељу; и с тога с њиховим гласом и мњењем слаже се у главном са свим моје мњење: но при свем том — искрено кажем — не видим ни ти налазим и какве могућности, да се може извршити, и с тога јако држим, да целу ствар треба међу скромне жеље бројити. Јер што год с правом не може да буде, или што би се год против права морало добити, да то морално противусловље у себи садржава и немогућност, држим да никога од вас неће бити, коме би то непознато било. И с тога се не би могло никад надати дуготрајности и сталности речене екскорпорације, ма се и постигла (као и војводина од 1848). Заиста је лепо, врло корисно, и за сам народ са свим присгало сопствену имати територију. Шта више, било би за наш народ, који је за краља и краљевину толике заслуге стекао, славно и корисно, да у сопственој и домаћој провинцији живи, у којој би могао „биће своје“ учврстити. Јер заиста осим суседне Србије, због постојећих тегоба, не налазим ни једне провинције, која би нам ову срећу обећавала, нити и коју другу одобравам. И заиста осим ове неће народ наш ни једну другу с правом и по заслузи искати, ни једна ни друга не припада му по праву, ни једна ни друга није његова. Из Србије се већи део народа нашег иселио, у Србији су наши стари имали своја седишта, Србија је сама у реченим привилегијама била обећана, а не друга каква провинција. С каквим ће се правом дакле моћи сопственост друге територије, која је краљевини Угарској утеловљена, и овога један део сачињава, или искати или очекивати?

„Тамишки је Банат и сада, а и некад је био краљевству угарском утеловљен, и његова је екскорпорација законима краљевства и заклетви краљева са свим противна, шта више, не одговара ни најмање нашим привилегијама. А и закони краљевства забрањују свако оцепљење ма које територије од Угарске. Сваки краљ при крунисању полаже заклетву, да ће провинције, које краљевству припадају, утеловити; а овамо баш су привилегије наше (т. ј. оне, које су издате по што се наш српски народ већ стално настанио у Угарској) с овим уметцима дане: „у колико нису противне законима краљевине, и да се не крњи туђе право“. Ако дакле екскорпорацију тамишког Баната самим основним законима Угарске, заклетви краљевског величанства и краљевској речи противуслови, ако и са самим уметцима, што су привилегији нашој додани, са свим у сукоб долази, шта остаје, чему бисмо се с поуздањем могли надати? Очекујете ли ви, да краљ светињу учињене заклетве презре, да законе краљевства ногом погази, и да ван наших привилегија, које су иначе врло праведним уметцима описане, још веће концесије даде? Безбожно је ово само и у главу своју уселити, и не слаже се ни мало са поштењем срца, на што је народ наш славу своју свагда полагао. Постидно је заиста, и против Бога се греши на ове и помислити само“ — (беседа ова налази се у целости у 105 књизи Летописа, коју је г. др. Јован Туроман, још као ђаком са латинског језика превео, и коју би требало да је посебице изда, јер из ње би се наш народ могао доста чему научити); ма да је још 5 марта 1791 земаљски угарски сабор у својој представци о питању екскорпорације тамишког Баната, између осталог рекао и ово: „1) Народ, који се у једну земљу усели, и своје насеобине не извојује, него их измоли, добива или мања грађанска права или тек толика, као што их имају и старији становници. 2) Народ,

који се тако досели, не може никако на такав начин примљен бити у земљу, да састави овде посебну државу, јер то се не би звало један народ примити, већ откинувши од себе један комад земље, основати нову државу — дакле 3) Леополд I. који је сталежима, по примеру својих предака, заклетвом и инаугуралном дипломом ујемчио, да покрајине државне неће упустити и да ће оне што је од њих откинуто опет повратити: није могао од Угарске и скопчаних јој чести ништа уступити за прелазеће Србе, није могао ни погодити се с њима, да они посебним правима државу за себе стварају, јер територија Угарске и њој сајужених земаља није никакво патримонијално право угарских краљева. 4) Леополд I., нити је могао сам собом, нити по уговору племенима који се онда доселише таке привилегије подарити, којима би се остварила држава у држави; он им је само таке олакшице могао уступити, које нису противне државном устројству" (Летопис књига 105 стр. 87): то је поред свег тога, не само као што рекосмо привилегије од 1690 и доцније, рђаво схватио и тумачио српски народни сабор од 1790, него су њих рђаво схватили и тумачили и мајска скупштина 1848 и народни сабор 1861. Особито се мора замерити овом последњем сабору, на ком главну улогу играше: патријарх Рајачић, архимандрит Грујић, посланици: Стојаковић, Стојачковић, др. Суботић, др. Милетић, Јоца Живковић, Мила Манојловић и др. и који сабор такође на основу привилегија искаше „војводину".

Прочитајмо сад хладнокрвно и привилегију од 21 августа 1690, па ћемо доћи до тог закључка, да по што је и она, као што рекосмо, издата патријарху Чарнојевићу у оно време, кад је он седео још у Пећи, и кад није ни помишљао, да ће морати из ње бежати, да је она за њега имала важности само за оно време, док је он још био у

Пећи, јер је он као пећки српски патријарх и до доласка Аустријанаца у Турску (Србију), имао право располагати са православним црквама у Србији, Босни и Херцеговини, Угарској и Хрватској, па том привилегијом обећао му је Леополд I., да ће и даље над њима имати то право; но чим је он прешао у Угарску, она је изгубила за њега важност; а то се види 1) из тога, што као што рекосмо у III поглављу, по његовом одласку из Пећи, седели су у њојзи не само још за време његовог живота, него и доцније све до 1766 српски патријарси, који су имали право располагати православним црквама у Србији, Босни и Херцеговини, а по укинућу пећке српске патријаршије прешло је то право на цариградског патријарха, који и дан данас као такови има врховно право над православном црквом у Босни и Херцеговини; а 2) по привилегији од 4 марта 1695, по којој је он био потврђен за архијепископа и митрополита српског народа живећег у Угарској, дато му је врховно право само над овим дијецезама: темишварском и јенопољском, горњокарловачком — зринопољском, сегединском, будимском и столнобеоградском, мохачком и сигетском, вршачком, великоварадском и јегарском, а о дијецезама у Србији, Босни и Херцеговини нема ни спомена.

Из до сад реченог у овом поглављу види се дакле, да привилегије цара и краља Леополда I. од 6 априла и 21 августа 1690 нису никакво позитивно право, нити међународан уговор, него прости позиви, или боље рећи „мамац“, јер кад их је он издао, онда наш српски народ и није био у његовој него у туђој држави, и у то време пећки српски патријарх имао је и без истих привилегија врховно право над Босном и Херцеговином, и то његово право није било тада само виртуално, као што г. Милаш рече, него реално, а архијепископи карловачки и митро-

целити српски и патријарси у Карловцима нису никад имали ни виртуалног ни реалног права над Босном и Херцеговином, те га ни данас и по самом XXV чланку берлинскога уговора нема и не може имати.

VI. Да ли за данас архијепископу карловачком, митрополиту и патријарху српском у Карловцима на основу XVII правила IV васељенског сабора може припадати врховно право над Босном и Херцеговином?

„Аустро-Угарска заузеће и управљаће Босну и Херцеговину“, вели XXV чланак берлинског уговора од 13 јула 1878, те изводити отуда, да по XVII правилу IV васељенског сабора, које по преводу г. Милаша гласи овако: „. . . Ако је царском влашћу основан нов град, или се у напријед оснује, у такоме случају разређење црквених парохија нека слиједи разређењу државном и грађанском“. (Зборник правила 1884, стр. 42.), треба да има архијепископ карловачки, митрополит и патријарх српски у Карловцима, као први представник православне цркве у Аустро-Угарској, врховно право над Босном и Херцеговином, као што г. Милаш тврди, то је мало сувише смело тврђење.

XXV чланком берлинског уговора није аустријском цару без сваког ограничења поверена управа над Босном и Херцеговином, као што г. Милаш тврди, него је она поверена Аустро-Угарској, а да јој није поверена без сваког ограничења, види се најбоље из тога, што је у Цариграду 9 (21) априла 1879 Аустро-Угарска учинила конвенцију са Турском ради Босне и Херцеговине, у којој се одмах у уводу рекло: „Аустро-Угарска и турска влада придржали су себи, да се споразумеју о потанкостима окупације, установљене XXV чланком берлинског уговора, не зади-

руђи у суверенска права Њ. царског величанства Султана на поменуте две покрајине“, и на основу 2 тачке ове конвенције, која гласи: „Слобода и вршење свих у Босни и Херцеговини постојећих вероисповести зајамчује се онде живећим или пролазно боравећим становником (Narodne novine 1879),“ учинила је марта 1880 аустро - угарска влада погодбу са цариградским патријархом у погледу сарајевске православне митрополије.

Ову погодбу брка г. Милаш са конвенцијом од 9 (21) априла 1879, а то због тога, што му није ни једно ни друго познато било.

Да пак XXV чланком берлинског уговора није Аустро-Угарској, без сваког ограничења поверена управа над Босном и Херцеговином, може се видети и из једног чланка полузваничне бечке „Пресе“ од марта 1880, у ком се између осталог и ово рекло: „Резервисана суверенска права Султанова (априлском конвенцијом) не даду, да се православни кратким путем, оцепе од православног патријарха цариградског“. (Die Presse 1880).

По XXV чланку берлинског уговора није дакле Босна и Херцеговина постала аустро-угарском провинцијом, него у њима аустро-угарска држава има само управу, те тако баш и по XVII правилу IV васељенског сабора припада цариградском патријарху, као православном патријарху свију православних Хришћана у Турској, врховно право над Босном и Херцеговином.

Да је пак Босна и Херцеговина постала аустро-угарском провинцијом, тада би тек могло бити говора, куда би сарајевска православна митрополија припала, како на основу XVII правила IV васељенског сабора, тако исто и на основу државног устројства од 1867, по ком је бивша Аустрија подељена на Аустро-Угарску државу т. ј. да ли би потпала под српско-румунску митрополију буко-

винску, или под српску карловачку, или би остала као самостална српска сарајевска митрополија.

У Аустро-Угарској има три православне митрополије, које су између себе равноправне (egyenjogú), те старешинство митрополита равна се по добу посвећења, а не по катедри, као што г. Милаш погрешно назива архијепископа карловачког, митрополита и патријарха српског у Карловцима, као првог представника православне цркве у Аустро-Угарској. Данашњи митрополит сибињски г. Мирон Роман, по што је пре посвећен од г. Германа Анђелића, има првенство како на угарском сабору, тако исто и приликом разних представљања.

Из до сад реченог у овом поглављу, види се дакле, да и по XVII правилу IV васељенског сабора за данас, не може над сарајевском православном митрополијом имати врховно право, архијепископ карловачки, митрополит и патријарх српски у Карловцима, него цариградски патријарх.

VII. Предлог.

По што смо из другог поглавља увидели, да је свети Сава установитељ српске архијепископије и јерархије, исту сместио у Жичи; по што је првовенчани краљ Стеван наредио, да се у Жичи постављају српски архијепископи; по што се Жича за цело време све до установљења српске патријаршије, и ако у њојзи нису непрестано седели архијепископи, називала „великом архијепископијом“, а по установљењу патријархата „дом Спасов (т. ј. Жича) православна патријаршија отачаства нашего“ (т. ј. српског), и тек од кнеза Лазара, кад је српска држава почела опадати, назвала се српска патријаршија „пећком патријаршијом“: то предлажемо, да се у краљевини Србији, архијепископија и митрополија београдска, прозове „архијепи-

скопијом Жичком и патријаршијом српском", а архијепископ и митрополит београдски, архијепископ жички и патријарх српски, и да се Жича оправи тако, да у њој може седети архијепископ и патријарх. У њој би требало сместити богословију, у њој подићи печатњу, у њој печатати црквене књиге и богословска дела, једном речју, да Жича буде оно, што је за време Душаново био Хиландар т. ј. средиште црквене учености и књижевности.

У трећем поглављу видели смо, какви су разлози руководили Душана, због којих је установио српску патријаршију, те за то препоручујемо српској влади у Београду, да и она промисли добро, од какве би користи било установљење српске патријаршије у краљевини Србији, где је управо и постала.

Ако и ко, то само српски архијепископ у краљевини Србији може и треба да буде наследник пећког српског патријархата, а да се ово постигне, треба узети редован и законит пут т. ј. треба се обратити цариградском патријарху, и од њега искати, да он са св. синодом донесе закључак, да се укине закључак св. синода од 1766, у погледу укинућа и присаједињења пећке српске патријаршије цариградској патријаршији и да дозволи, да се српска архијепископија и митрополија у Београду, подигне на српску патријаршију, те тиме би било коначно решено и питање: ко је наследник пећке српске патријаршије?

У Угарској месеца новембра 1884.

В. С. Д.

МАНАСТИРСКО НЕПОКРЕТНО ИМАЊЕ

У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

ОД

БОГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА

Манастири и калуђерство стара су установа у хришћанској цркви. У почетку живели су пустињаци у самоћи, и тек око половине IV. века јављају се прве калуђерске општине, т. ј. манастири, у којима су пустињаци у заједничком стану боравили, по највише ради веће личне сигурности.

У старијим, поглавито грчким манастирима, живели су калуђери у засебним становима, ћелијама, који су окружавали повећу у њиховој средини налазећу се зграду.

На Западу манастири бивали су у повеликим зградама, и врло често налазе се у тим грађевинама спојена сва три начина неимарске вештине: византиске, романске и готске.

У овим манастирима била је обично повелика одаја за заједничко спавање калуђера, и усред ове одаје стајала је постеља манастирског старешине. У грађевинама новијега доба, имао је сваки калуђер одвојену, засебну ћелију. Ове су ћелије биле у горњем спрату грађевине. Свака ћелија имала је обично само један прозор, а од намештаја: постељу, стô и столицу. Ћелија манастирског старешине била је пространија од осталих. У доњем спрату налазила се трпезарија, а по гдигде скупљали су се у тој одаји калуђери ради читања светог писма и заједничког саветовања.

У богатијим манастирима било је још и других просторија за разне потребе.

Сам манастир са другим, економским зградама, које су често уз манастир биле дограђене, био је у наоколо зидом затворен, као какав град.

Почетак средњега века био је најподеснији за калуђерство, а у то се доба и подигло највише манастира. У њима се тада нагомилало велико благо, које је било повод многих сукоба између манастира и црквених јерарха.

Архијереји тражили су да задобију што већу власт над манастирима, а ови опет, имајући ослонца у датим им повластицама, гледали су и радили да се архијерејског надзора отресу. С тога су и врло радо примали клиторе своје уједно и за покровитеље; јер не само да су били у свакој радњи слободни, него су још и знатне приходе вукли од тих покровитеља. И једно и друго много је помагало, да се благо манастирско што више умножава. Овако стање изазивало је врло често крваве сукобе између манастирских клитора и архијереја.

Утицај клитора на рад и ред у манастарима био је само у ретким приликама од значаја; у опште пак задовољавали се клитори спољним признавањем своје власти.

Да би се ослободили овог премда само привидног господарства, манастири подвргну се својевољно непосредној власти папиној, и тиме доспело је калуђерство до највеће силе и богаства.

У то доба почело се калуђерство јако ширити, особито у оним редовима, у којима је просјачење било најглавнији задатак (као н. пр. у реду Францискана, Бенедиктина и др.) Ови калуђери били су у великој омрази са световним свештенством, јер ходајући непрестано по народу, и свршавајући сва свештенодејства, много су закидали од прихода световним свештеницима, а у своје манастире напротив доносили су големо благо.

С реформацијом почиње доба опадања калуђерске силе и славе. У оним државама у којима је реформација одржала победу, растерани су калуђери, и њихови манастири претворени буду у школе, болнице, куће за сиротињу и т. д. Од имања манастирског основани су фондови за добротворне цељи, а по негде заузела је држава добра манастирска као своју својину.

Међу тим калуђерска установа преживела се и у самој католичкој цркви. То се види најбоље отуд, што у реду Језуита није било правилног монашког живота.

Манастири постали су легло раскалашнога живота и развратности, што најпосле принуди цара Јосифа II. те је 1781. године наредио да се у Аустрији 700 манастира затвори и број калуђера од 63 000 сведе на 27 000. Још далеко већи удар задала је калуђерству француска револуција.

При свем том опорављало се калуђерство с наступившом у овом веку реакцијом, и у неким протестантским државама, као н. пр. у Енглеској, подигнути су опет многи манастири. Међу тим утицај њихов врло је ограничен, и калуђери баве се данас понајвише болничарском службом, а по гдигде раде и као наставници у школама; но ипак они под том образином не заборављају на пропаганду своје установе.

У Италији нагнале су владу финансијске неприлике, те је 1867. године затворила манастире и заузела добра њихова.

У Немачкој затворени су 1875. године сви манастири, осим оних, у којима се врши болничарска служба, но имање манастирско није заузето. У мотивацији дотичнога закона, вели се, да је 1855. године било у Пруској 88 манастира са 913 калуђера, а 1872. године напротив у 913 станишта 8 795 калуђера.

И у самој Русији намножио се број манастира и калуђера толико, да је архијерејски Сабор одлучио, да се 10% манастира са свим затворе, а 17% да се претворе у световне цркве или куће за сиротињу.

Кад су у Србији први манастири подигнути, то није познато. Извесно је да је та установа пресађена у Србију из Грчке. Јер и само име манастир долази од грчког *μοναστήριον* (усамљено место).

Наши манастири доспели су до највећег сјаја за владавине Немањића. У братства манастирска силазили су у то доба и сами рођаци српских владалаца. Манастири обдаривани су великим имањима, те су тако поред утврђивања религиозности могли с успехом вршити и задатак добротворних завода.[1]

Кад су Турци освојили српску земљу, они поруше многе манастире, приграбе велика имања манастирска, те тако многе и многе од ових богомоља осташе у рушевинама и данас као споменици турског варварства.

Ово жалосно стање трајало је кроз неколико векова; но оно је собом донело, да су манастири били не само школе за побожност и науку, него и за оно мало уметности колико је онда било. У њима очувано је оно књижевно благо, које данас има неоцениму вредност за историјска истраживања.

Није нам намера да више говоримо о утицају манастира на стање и положај српског народа у оно доба, јер бисмо само понављали, што је г. М. Ђ. Милићевић у поменутом већ раду свом изнео, а што је и иначе довољно познато; но да пређемо на сам предмет овога чланка.

---

[1] Стање манастира и калуђерства у Србији описао је г. М. Ђ. Милићевић у чланку: Манастири у Србији. (Гласник Српског Ученог Друштва. Књига XXI. стр. 1—96).

За време турске владавине остали су манастири скоро без икаква непокретна имања и одржавали се једино од милостиње побожних посетилаца. Доцније осниване су задужбине од појединих добротвора, те тако имају данас поједини манастири прилично велико непокретно имање.

Није нам познато да ли је у години 1836. кад је, на предлог митрополита Петра, наредио књаз Милош да се опишу сви манастири у Србији, узето у попис манастирско непократно имање, јер то и г. Милићевић не помиње, и ако се у неколико служио извештајем одређене за попис комисије.

Податке о непокретном имању манастира у Србији, имамо из године 1874. и 1882.

Ови су пописи показали не само колико је непокретно имање свакога менастира, но је означена и вредност тога имања.

Неће бити без интереса овај преглед о броју манастира у Србији 1837. године.

Округ	Број		У манастирским нурима било је		
	манастира	парохија	села	кућа	становника
Алексиначки	1	1	9	177	1 114
Београдски	2	2	9	399	2 414
Ваљевски	7	10	60	1 535	12 679
Јагодински	3	3	36	1 107	7 390
Књажевачки	3	8	32	895	7 071
Крагујевачки	3	3	24	760	5 689
Крајински	3	3	6	470	2 813
Крушевачки	1	1	12	188	1 424
Подрински	1	1	4	259	1 752
Пожаревачки	2[1]	2	11	570	3 688
Рудничкн	4	4	28	1 712	8 619

[1] У пожаревачком округу били су још ови манастири: Заова, Нимник, Рукомија и Туман, који нису имали своју парохију.

Округ	Број		У манастирским нурија ма било је		
	манастира	парохија	села	кућа	становника
Ћупријски	3[1]	3	18	1 013	6 142
Ужички	3	3	25	934	6 854
Чачански	4[2]	4	34	720	4 974
Шабачки	3	3	8	493	3 321
Свега	**43**	**51**	**316**	**11 232**	**75 942**

Разлика између стања, које је било 1837. године, и стања садањег, врло је велика. У списку од споменуте године налазе се уписани манастири који су данас мирске цркве, а нису опет забележени, који још и сад постоје.

Тако није заведен у списку манастир Св. Стеван у алексиначком округу. Напротив у ваљевском округу, у коме је данас само један манастир, Боговађа, било је још шест манастира у 1837. години, и то: Рибница, Пустиња, Јованьа, Грабовац, Ћелије и Докмир. У књажевачком округу био је и манастир Св. Аранђел. У крагујевачком округу није била: Драча и Гричарица. У округу крушевачком није била Наупара. У пожаревачком округу осим манастира, који још и сада постоје, наводе се као манастири цркве: Заова, Нимник и Рукомија. У рудничком округу није био манастир Јованье. У ужичком округу био је осим Раче и Клисуре и манастир Годовик, кога данас нема.

После 1837. године број манастира није био сталан, јер ми смо нашли да је било у Србији године:

[1] Овде није урачунат манастир Св. Петка, који није имао своју парохију.

[2] Манастир Жича није узет у рачун, јер није имао парохије.

1841. . . . . 20 манастира и 2 метоха.[1]
1842. . . . . 32 манастира.[2]
1851. . . . . 20 манастира и 21 метох.
1854. . . . . 29 манастира и 14 метоха.
1856. . . . . 26 манастира и 15 метоха.
1858. . . . . 34 манастира и 8 метоха.
1859. . . . . 34 манастира и 9 метоха.
1863. . . . . 44 манастира.

Данас имамо у Србији свега 53 манастира. Од тих манастира били су:

У АЛЕКСИНАЧКОМ ОКРУГУ

Св. Роман и Св. Стеван (Липовац).

У БЕОГРАДСКОМ ОКРУГУ

Раковица и Рајиновац.

У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ

Боговађа.

У ВРАЊСКОМ ОКРУГУ

Кацапунски (Св. Илија) и Лепчински (Св. Пантелејмон).

У ЈАГОДИНСКОМ ОКРУГУ

Јошаница, Каленић и Љубостиња.

У КЊАЖЕВАЧКОМ ОКРУГУ

Св. Тројица и Суводол.

У КРАГУЈЕВАЧКОМ ОКРУГУ

Благовештење, Вољавча, Гричарица и Драча.

---

[1] Витовница и Вујан.

[2] Од ових манастира 20 добијало је помоћ од српског правитељства, која је помоћ износила 4000 талира на годину. У буџету министарства просвете за 1850. годину одређено је 3000 талира на оправку манастира.

У КРАЈИНСКОМ ОКРУГУ

Буков, Вратна и Манастирица.[1]

У КРУШЕВАЧКОМ ОКРУГУ

Велуће и Наупара.

У НИШКОМ ОКРУГУ

Габровачки (Св. Тројица), Горњо-матевачки (Св. Јован), Јашуњски (Св. Јован претеча), Накривањски (Св. Никола) и Спћевачки (Ваведење).

У ПИРОТСКОМ ОКРУГУ

Дивљански (Св. Димитрије), Ржански (Рождество Богородице), Успенски (Успеније Богородице) и Темски (Св. Ђорђе).

У ПОДРИНСКОМ ОКРУГУ

Троноша.

У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ

Витовница, Горњак и Туман.

У РУДНИЧКОМ ОКРУГУ

Благовештење, Враћевшница, Вујан, Јовање и Никоље.

У СМЕДЕРЕВСКОМ ОКРУГУ

Копорин.[2]

У ЋУПРИЈСКОМ ОКРУГУ

Манасија, Миљков, Св. Петка и Раваница.

У УЖИЧКОМ ОКРУГУ

Клисура и Рача.

---

[1] Овај је манастир решењем архијерејског Сабора 1883. године укинут.

[2] Овај манастир налази се на 1 сат далеко од Велике Плане, у лепом месту. Зид са северне стране до темеља је порушен, а остала три зида с нешто свода још стоје. На своду и побочним зидовима види се живопис доста нескварен. Код манастира станује један монах и обслужује ову богомољу, којој многи невољници долазе сваког младог петка и недеље.

У ЧАЧАНСКОМ ОКРУГУ

Жича, Св. Тројица, Сретење и Студеница.

У ШАБАЧКОМ ОКРУГУ

Петковица, Радовашница и Чокешина.

Кад манастире групишемо по епархијама, онда налазимо да је било

у епархији:	манастира
Београдској	17
Жичкој	13
Неготинској	7
Нишкој	11
Шабачкој	5
Свега	**53**

Један манастир долазио је у краљевини Србији на 918 квадратних километара, а у епархији:

Београдској	на	739	кв. км.
Жичкој	„	839	„ „
Нишкој	„	997	„ „
Неготинској	„	1 126	„ „
Шабачкој	„	1 254	„ „

Кад број манастира поредимо с бројем становника,[1] онда излази да је један манастир долазио

у епархији:	на становника
Жичкој	24 267
Нишкој	27 400
Београдској	35 120
Неготинској	37 076
Шабачкој	45 350
У опште	**32 079**

[1] Број становника узет је за 1880. годину из дела: Behm und Wagner, Die Bevoelkerung der Erde VII. 16.

Према простору било је највише манастира у епархији београдској, а најмање у шабачкој епархији.

Напротив према броју становника било је највише манастира у жичкој, а најмање опет у шабачкој епархији.

Односно ових размера имамо овај преглед по окрузима.

Округ	Један манастир долази на квадратних километара	Становника
Алексиначки	825	31 121
Београдски	1 022	38 560
Ваљевски	**2 905**	**87 987**
Врањски	958	32 905
Јагодински	546	23 728
Књажевачки	766	31 344
Крагујевачки	612	27 880
Крајински	1 086	25 313
Крушевачки	1 184	39 033
Нишки	536	23 474
Пиротски	674	19 098
Подрински	1 231	56 303
Пожаревачки	1 213	56 623
Руднички	**312**	**10 706**
Смедеревски	1 164	76 866
Топлички	—	—
Ћупријски	409	15 959
Ужички	2 172	60 683
Црноречки	—	—
Чачански	658	15 636
Шабачки	712	27 488

Манастирско непокретно имање састоји се из зграда, које могу донети какав приход, као: механе, дућани, воденице, ваљавице и стружнице; из њива, ливада и винограда, но највише из гором покривеног простора.

Мере у којима је изражена површина њива, ливада и винограда, оне су, које се у народу за то употребљавају.

Процена имања готово је свуда ухваћена испод праве вредности; но при свем том опет је вредно да се зна, колики приближно капитал престављају манастирска имања. Доцније ће се на овој основи лакше прибавити и вернији подаци.

Непокретно имање излажемо овде за сваки манастир посебице по окрузима, из којих се састоје поједине епархије.

I. Београдска епархија.

Ова је епархија најстарија. Још 1275. године одликована је њена катедра степеном митрополита. Она је састављена из округа: београдског, јагодинског, крагујевачког, пожаревачког, смедеревског и ћупријског.

1. Београдски округ.

Манастир Рајиновац.

У срезу је грочанском. Нурију му чине села: Бегаљица, Дражањ, Камендо, Пударци и Умчари. У ових пет села има свега 4 165 становника. Године 1837. била су у манастирској нурији само три села: Бегаљица, Камендо и Умчари са 1 212 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874 г.	1882 г.	1882 г.
Њива	дана	27	46	+ 19
Ливада	коса	15	50	+ 35
Воћњака и башта. .	дана	8	15	+ 7
Пашњака	дана	—	20	+ 20
Винограда	мотика	11	6	— 5
Забрана	дана	130	120	— 10

Вредност свега тог непокретног имања износила је

1874. године. . . . 13 648·00 динара

1882. „ . . . . . 10 220·00 „ Мање дакле у

1882. години . . . 3 428·00 динара.

Осим тога процењено је 1882. године 5 зграда, које служе за употребу самом манастиру, на 2 640 динара.

Вредност живога мала износила је 1874. године 1 990 динара.

У 1874. години имао је манастир прихода

парохијског	1 833·71	динара
од манастирских добара .	3 387·94	„
Свега . . .	**5 221·65**	„

У истој години издато је на плату братства, на храну, на плату слугама и т. д. свега 4 794·55 динара; претекло је дакле од прихода 427·10 динара. Од целог издатка потрошено је на набавку књига и новина 79·80 динара или 1·66 процената.

Од 1874. до 1880. године било је и то:

	прихода	расхода	прихода
	ДИНАРА		
1874.	5 221·65	4 794·55	+ 427·10
1875.	4 129·55	4 307·18	— 177·63
1876.	3 748·33	3 588·70	+ 159·63
1877.	2 569·05	2 557·60	+ 11·45
1878.	1 610·04	1 577·00	+ 33·04
1879.	852·00	1 303·50	— 451·50
1880.	3 828·25	3 501·00	+ 327·25
Свега	**21 958·87**	**21 629·53**	**+ 329·34**
Годишње	3 136·98	3 089·93	+ 47·05

Капитала тај манастир није имао у 1874. години; напротив он је дуговао приватним повериоцима 418·26 динара. У 1864. години износио је капитал овог манастира 2 118·03 динара.

У манастиру био је године:

	1874.	1882.
Архимандрит	—	1
Игуман	1	—
Намесник	1	—
Јеромонах	1	1
Капелан	—	1

Манастир Раковица.

У срезу је врачарском на 2 сата од Београда. Нурију му чине осам села, и то: Бањица, Кнежевац, Жарково, Сремчица, Раковица, Јајинци, Рушањ и Ресник, у којима има свега 3 312 становника. У 1837. години имао је манастир у нурији само првих шест села са 1 202 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874 г.	1882 г.	1882 г.
Њива	дана	20	26	+ 6
Ливада	коса	20	20	—
Винограда	мотика	40	50	+ 10
Воћњака и башта. .	дана	—	15	+ 15
Забрана.	дана	500	500	—
Механу		1	1	—
Воденицу		1	1	—

Вредност овог непокретног имања процењена је

1874. године . . . . на 80 240·00 динара
1882. „ . . . . . „ 65 920·00 „
У 1882. години мање. . . 14 320·00 „

Овај мањак долази отуд, што је забран у 1882. години процењен на 40 000, а 1874. године на 60 000 динара. У 1882. години означена је и вредност зграда, које служе за потребу самог манастира. Таких зграда било је шест у вредности 35 912 динара. Кад се ово дода горњој суми, онда вреди сва непокретност манастирска 101 832 динара.

Вредност живога мала износила је у 1874. години 2 816 динара.

Прихода имао је овај манастир у 1874. години:

Парохијског	2 524·40	динара
Од својих добара. . .	2 395·50	„
Свега. . . .	**4 919·90**	„

Издато је пак свега . . 5 012·70 динара; и по томе приход је био мањи за 92·80 динара.

Од 1874. до 1880. године било је и то:

у години	прихода	расхода		прихода
	Д И	Н А	Р	А
1874.	4 919·90	5 012·70	—	92·80
1875.	20 767·59	10 489·20	+	10 278·39
1876.	7 240·63	8 388·67	—	1 148·04
1877.	6 822·52	7 914·00	—	1 091·48
1878.	5 197·22	5 770·20	—	572·98
1879.	3 481.37	5 589·00	—	2 107·63
1880.	5 639·07	4 194·00	+	1 445·07
Свега. . .	**54 068·30**	**47 357·77**	+	**6 710·53**
Годишње . .	7 724·05	6 765·40	+	958·65

На крају 1874. године имао је манастир 3 060·46 динара капитала, и то:

Код Управе фондова	1 836·38	динара
„ приватних дужника . . .	1 169·80	„
У каси готовине	54·28	„

У 1864. години имао је манастир 8 446·71 динара готовине, дакле 5 386·25 динара више него у 1874. години.

У манастиру био је

	Г О Д И Н Е	
	1874.	1882.
Игуман	1	1
Јеромонах	1	1

Оба дакле манастира у округу београдском имала су

		ГОДИНЕ	
		1882.	1874.
Њива	дана	72	47
Ливада	коса	70	35
Воћњака и башта. . . .	дана	30	8
Пашњака	„	20	—
Винограда	мотика	56	51
Забрана.	дана	620	630
Механа		1	1
Воденица		2	1
Зграда за давање под закуп . .		1	—
Зграда за потребу манастира . .		6	?

Вредност целога непокретног имања

	износила је у години	
	1882.	1874.
манастира	ДИНАРА	
Рајиновца.	12 860	13 648
Раковице.	101 832	80 240
Свега . . .	**114 692**	**93 888**;

више дакле у 1882. години 20 804 динара или $22^{\cdot 16}$ процената.

Оба манастира имала су

у години:	прихода	расхода	прихода
	ДИНАРА		
1874.	$10\,141^{\cdot 55}$	$9\,807^{\cdot 25}$	+ $334^{\cdot 30}$
1880.	$9\,467^{\cdot 32}$	$7\,695^{\cdot 00}$	+ $1772^{\cdot 32}$
Свега од 1874—80. .	**$76\,027^{\cdot 17}$**	**$68\,987^{\cdot 30}$**	**+ $7039^{\cdot 87}$**
Манастир Рајиновац. .	$21\,958^{\cdot 87}$	$21\,629^{\cdot 53}$	+ $329^{\cdot 34}$
Манастир Раковица . .	$54\,068^{\cdot 30}$	$47\,357^{\cdot 77}$	+ $6710^{\cdot 53}$
Годишње од 1874—80.	$10\,861^{\cdot 02}$	$9\,855^{\cdot 33}$	+ $1005^{\cdot 69}$
Манастир Рајиновац. .	$3\,136^{\cdot 98}$	$3\,089^{\cdot 93}$	+ $47^{\cdot 05}$
Манастир Раковица . .	$7\,724^{\cdot 95}$	$6\,765^{\cdot 40}$	+ $958^{\cdot 65}$

Од прихода у 1874. години било је:

парохијског	4 358·11	динара
од добара	5 783·44	„

При поређењу парохијског прихода са становништвом, види се, да је од тога прихода имао манастир

Рајиновац	44·03	динара
Раковица.	76·22	„
У опште	**58·29**	динара на сто становника.

Манастири имали су

у години	готовине	дуга
	ДИНАРА	
1864.	10 664·73	—
1874.	3 060·46	418·26

Кад се сума дуга одузме од готовине, онда остаје од ове на чисто само 2 642·20 динара.

Од 1874. до 1880. године смањио се приход за 6·65 а расход за 21·54 процената.

На сто динара прихода долазило је од расхода

у години 1874.	97	динара
1880.	81	динар
Годишње од 1874—1880.	91	„

Од стоке имали су ови манастири:

Коња	5
Вола	3
Краве	22
Телад	24
Оваца	5
Свиња	26

Све то у вредности од 4 809 динара. Кошница било је само седам, и то у Раковици.

2. Јагодински округ.

Манастир Јошаница.

Налази се у срезу беличком, на два сата западно од Јагодине. Нурију му чине ових 7 села, и то: Црнча, Каленовац, Сиоковац, Међуреч, Лозовик, Мишевић и Прњавор, у којима има свега 1 769 становника.

У 1837. години нурија манастирска била је много већа, јер је састављало 13 села са 1 988 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива	дана	30	16	—	14
Ливада	коса	12	12		—
Воћњака и башта . .	дана	2	$5^1/_2$	+	$3^1/_2$
Винограда	мотика	42	45	+	5
Забрана	дана	—	30	+	30
Шуме	„	2 000	2 500	+	500
Воденице		2	2		—

Вредност овог непокретног имања процењена је
у години 1874. . . . . на 80 700 динара, а
1882. . . . . „ 16 054 „

Очевидно је, да процена од 1882. године није тачна и да је она од 1874. године ближа истини. Од манастирских зграда није ни једној означена вредност.

Вредност живога мала износила је у 1874. години 2 642 динара.

Те исте године било је прихода

парохијског	$880^{\cdot 20}$	динара
од манастирских добара . . .	$4\,583^{\cdot 20}$	„
Свега	**$5\,463^{\cdot 40}$**	„
А издато је свега	$3\,181^{\cdot 15}$	„
Остало је дакле од прихода . .	$2\,282^{\cdot 25}$	„

Од 1874. до 1880. године имао је манастир у динарима

године	прихода	расхода		прихода
1874.	5 463·40	3 181·15	+	2 282·25
1875.	6 290·92	4 662·20	+	1 628·72
1876.	4 554·04	3 044·80	+	1 509·24
1877.	4 855·16	2 539·00	+	2 316·16
1878.	3 533·59	2 982·00	+	551·59
1879.	4 478·80	2 352·35	+	2 126·45
1880.	4 090·10	3 255·00	+	835·10
Свега	**33 266·01**	**22 016·50**	**+**	**11 249·51**
Годишње од 1874—80.	4 752·29	3 145·21	+	1 607·08

Капитала било је на крају 1874. године 14 664·82 динара, и то:

Код Управе фондова . . . . 13 435·80 динара
„ приватних дужника . . . 1 229·02 „

Осим тога дуговали су манастиру Причани и Лозовичани за продату им манастирску земљу 19 500 динара.

У години 1864. износио је капитал овога манастира само 452 динара!

У манастиру био је:	1874. г.	1882. г.
Игуман	1	—
Настојатељ	—	1
Јеромонах	1	1
Ђак	1	—

Манастир Каленић.

Овај је манастир у срезу левачком, у планинама које деле Левач од Груже. Он долази у ред оних манастира, које народ зове „царским манастирима“, за то, што су их подигли владари српски.[1]

[1] Неће бити без интереса опис границе (сипора) добара овог манастира, како су оне одређене 1847 године. Та граница ишла је:

Има нурију од 17 села, то су: Прњавор, Шљивица, Горњи Дубич, Превешт, Лепојевић, Опарић, Белушић, Брајиновац, Пуљци, Волујак, Малешево, Богалинац, Доброселица, Калудра, Сибница, Жупањевац и Надрље. У овим селима има свега 7 217 становника. И у 1837. години сва су ова села, изузимајући Шљивицу, била у нурији манастирској, а било је у њима свега 3 850 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива	дана	40	30½	—	9½
Ливада	коса	78	83	+	5
Воћњака и башта . .	дана	10	18	+	8
Винограда	мотика	98	36	—	62
Забрана	дана	40	20	—	20
Шуме	„	—	1 500	+1 500	
Механе		2	2		—
Воденице		3	3		—

С источне стране ваљаличким потоком на косу до баре назване «убијена крава» оданде истом косом на кречану «трговиште» крушку «говедарницу» и Драгову воду, па изнад Драгове воде косом на «грабар Загорје пољану» поврх Лисе и пак поврх Брезовице па повише Лободера на Чуку до Лукине ливаде, оданде на Чукару више у Совине косом на Једину букву, па низ Плужевину повише Врбе а оданде косом поред Шљивице до поврх Малог Гушевца од Делаве на Главичорак каменити, оданде на четири бељике и црну букву, а од црне букве на кречану букву те на реку, а од реке на стару ваљалицу.

Изван ових граница имао је манастир ове непокретности:

1. У атару превешком: 21 дан ораће земље, два воћњака, 25 мотика винограда с 8 мотика парлога; једну механу са два дућана и једном хлебном фуруном, један салаш за кукуруз и један подрум код винограда.

2. У атару калудранском: два винограда сваки од 25 мотика, 30 коса ливада, један воћњак од 270 дрвета шљива и један забран с кућом у Прерадовцу.

3. У атару опарићском: један виноград од 45 а други од 20 мотика и 4 косе ливада.

И овде је процена непокретности у 1882. години извршена тек површно; јер њена вредност означена је
1874. године . . . са 47 932 динара, а
1882. „ . . само са 10 508 „ дакле за 37 424 динара мање.

Вредност стоке износила је у 1874. години 6 587 динара.

Манастирски приход износио је у 1874. години свега 7 995·44 динара, и то:
парохијски . . . . . 3 837·24 динара
од манастирских добара . . . 4 158·20 „

На плату братства и све друге потребе издато је у истој години 7 784·63 динара, и по томе остало је од прихода само 210·81 динара.

Посебице имао је манастир

у години	прихода	расхода		прихода
	У Д И Н А Р И М А			
1874.	7 995·44	7 784·63	+	210·81
1875.	8 549·92	7 917·03	+	632·89
1876.	7 552·16	6 857·20	+	694·96
1877.	7 109·85	5 917·20	+	1 192·65
1878.	6 318·47	5 832·80	+	485·67
1879.	6 615·02	5 271·00	+	1 344·02
1880.	7 158·32	7 763·00	—	604·68
Свега. .	**51 299·18**	**47 342·86**	+	**3 956·32**
Годишње . .	7 328·46	6 763·27	+	565·19

Капитал манастира Каленића износио је на крају 1874. године 13 013·52 динара, и то:
у готовом новцу . . . . 237·03 динара
код Управе фондова . . . 12 776·49 „

Пошто је у 1864. години овога капитала било 9 057·63 динара, то је у току ових 10 година увећан капитал са 3 955·89 динара свега, или са 4·37 процената годишње.

У манастиру био је

	1874. г.	1882. г.
Архимандрит	—	1
Игуман	1	1
Намесник	1	—
Јеромонаха	5	4
Ђакон	1	—
Монах	1	1
Ђака	4	?

Манастир Љубостиња.

И овај је манастир у срезу левачком, на једно четврт сата од Мораве и према Трстенику. И њега зову „царски манастир“, јер га је подигла царица Милица.

У манастирску нурију спада десет села, и то: Прњавор, Грабовац, Богдање, Мијаиловац, Планиница, Доњи Дубич, Рајинац и Лободер, све у срезу левачком, а Лозна и Угљарево у срезу гружанском, округа крагујевачког. У ових десет села има само 2 833 становника. У 1837. години било је у манастирској нурији свега 7 села са 1 552 становника.

Од непокретног имања било је

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива	дана	20	45	+	25
Ливада	коса	50	65	+	15
Воћњака и башта .	дана	10	14	+	4
Винограда	мотика	60	55	—	5
Забрана	дана	200	—	—	200
Пашњака	„	—	50	+	50
Шуме	„	—	2 500	+	2 500
Механе		2	3	+	1
Воденица		9	—	—	9

Сво непокретно имање вредило је у години

1874. . . . . 97 032 динара
1882. . . . . 44 245 „

Разлика између ових бројева врло је велика, она износи 52 787 динара, и то је више него довољан доказ да је вредност имања у 1882. години врло ниско означена.

Вредност стоке износила је у 1874. год. 7 683 динара.

Прихода имао је манастир у 1874. години 15 003·21 динара, и то:

парохијског . . . . . 1 504·60 динара
од својих добара . . . 13 498·61 „

У тој години примљено је само за продату храну 10 334 динара. Знатан је приход био од механа и од интереса на капитал, који се код Управе фондова налазио.

Издатак у 1874. години износио је 10 664·78 динара, и по томе од прихода претекло је 4 338·43 динара.

Од 1874. до 1880. године било је по рачунима

од године	прихода	расхода		прихода
	Д И Н А Р А			
1874.	15 003·21	10 664·78	+	4 338·43
1875.	13 505·15	10 125·04	+	3 380·11
1876.	8 728·64	7 414·80	+	1 313·84
1877.	10 403·20	9 054·20	+	1 349·00
1878.	10 352·33	6 784·40	+	3 567·93
1879.	9 318·34	6 020·00	+	3 298·34
1880.	8 181·08	6 133·00	+	2 048·08
Свега . . .	**75 491·95**	**56 196·22**	**+**	**19 295·73**
Годишње . .	10 784·56	8 028·03	+	2 756·53

Капитал овог манастира износио је на крају 1874. године 23 557·44 данара, од ове суме било је

у каси манастирској . . . 4 113·02 динара
код Управе фондова . . . 19 444·42 „

У 1864. години тај је капитал износио само 8 500·78 динара, и по томе увећао се за десет година свега са 15 056·66 динара или са 17·70 процената годишње.

Кад приход 1874. године поредимо с приходом од 1880. године, ми налазимо, да је на 100 динара прихода у 1874. години било само 55 динара у години 1880.

Према смањеном приходу наравно мањи су и издаци.

У манастиру био је

	1874. г.	1882. г.
Архимандрит	—	1
Игуман	1	—
Намесник	1	—
Јеромонаха	2	3
Ђакон	1	—

Из свега до сад наведеног види се, да су ова три манастира имала од непокретног имања:

		1874. г.	1882. г.
Њива	дана	90	91½
Ливада	коса	140	160
Воћњака и башта . . .	дана	22	37½
Винограда	мотика	200	136
Пашњака	дана	—	50
Забрана	„	240	50
Шуме	„	—	6 500
Механа		4	5
Воденица		14	5

Вредност непокретног имања износила је у динарима код манастира:

	1874.г.	1882. г.
Јошанице	80 700	16 054
Каленића	47 932	10 508
Љубостиње	97 032	44 245
Свега.	**205 664**	**70 807**

У 1882. години показује се дакле вредност мања за 134 857 динара. Међу тим ово је по све невероватно, с тога, што се непокретно имање није смањило, но увећало.

Ова три манастира имала су у 1874. години прихода, и то:

манастир	парохијског	од добара	у опште
	ДИНАРА		
Јошаница	880·20	4 583·20	5 463·40
Каленић	3 837·24	4 158·20	7 995·44
Љубостиња	1 504·60	13 498·61	15 003·21
Свега	**6 222·04**	**22 240·01**	**28 462·05**
У 1880. години свега .	?	?	19 429·50

Интересно је поређење парохијског прихода са становништвом. У селима, која чине нурује овим манастирима, било је свега 11 819 становника. Од сто становника добивено је дакле 52·65 динара парохијског прихода у опште, а посебице у манастиру:

Каленићу	53·17	динара
Љубостињи	53·11	„
Јошаници	44·10	„

Према приходу износио је издатак

манастира:	1874. г.	1880. г.
	ДИНАРА	
Јошанице	3 181·15	3 255·00
Каленића	7 784·63	7 763·00
Љубостиње	10 664·78	6 133·00
Свега	**21 630·56**	**17 151·00**

Од 1874. до 1880. године приход манастира

Јошанице	увећао се	2·32	процената
Каленића	смањио се „	0·28	„
Љубостиње	„ „ „	47·18	„
У опште	„ „ „	**20·70**	„

Од 1874. до 1880. године било је у манастиру:

	СВЕГА		
	прихода	расхода	прихода
	ДИНАРА		
Јошаници . . .	33 266·01	22 016·50	+ 11 249·51
Каленићу . . .	51 299·18	47 342·86	+ 3 956·32
Љубостињи . . .	75 491·95	56 196·22	+ 19 295·73
У опште . .	**160 057·14**	**125 555·58**	**+ 34 501·56**
	ГОДИШЊЕ		
У Јошаници . . .	4 752·29	3 145·21	+ 1 607·08
„ Каленићу . . .	7 328·46	6 763·27	+ 565·19
„ Љубостињи . .	10 784·56	8 028·03	+ 2 756·53
У опште . .	**22 865·31**	**17 936·51**	**+ 4 928·80**

Капитала имао је

	1864. г.	1874. г.
манастир:	ДИНАРА	
Јошаница	19 500·00	14 664·82
Каленић	9 057·63	13 013·52
Љубостиња	8 500·78	23 557·44
У опште	**37 058·41**	**51 235·78**

У течају ових десет година нарастао је капитал свега са 14 177·37 динара или годишње са 3·83 процената.

Вредност стоке, коју су ови манастири на својим добрима имали, износила је 16 912 динара. Посебице пак било је:

Коња	17
Ждребади	5
Волова	16
Крава	40
Телади	23
Оваца	185

Коза	33
Свиња	160

Кошница је било само 12, и то: у Каленићу 5, а у Љубостињи 7.

3. Крагујевачки округ.

Манастир Благовештење.

У срезу је јасеничком. Има незнатну цркву, која је 1816. године оправљена. Ћелије су озидане 1841. године. Манастирску нурију чине само три села, и то: Страгари, Љубичевац и Блазнава, свега са 1 653 становника.

У 1837. години било је у манастирској нурији поред ова три села још и село Јарменовци; у сва четири села било је 1 115 становника и манастир заједно са селима долазио је под округ руднички.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	10	12	+ 2
Ливада	коса	50	16	— 34
Воћњака и башта . .	дана	2	6	+ 4
Пашњака	„	—	10	+ 10
Винограда	мотика	100	100	—
Механу		1	1	—
Воденице		2	2	—

Вредност свега тога непокретног имања износила је у години

1874.	12 976	динара
1882.	19 000	„

У живом малу имао је манастир 1874. године 1 809 динара.

У истој години унесено је прихода у касу манастирску свега 3 249·60 динара, и то:

парохијског	1 207·80	динара
од манастирских добара .	2 041·80	„

На плату братства и све друге потребе и трошкове издато је у истој години 3 097·60 динара, и по томе претекло је од прихода 152 динара.

Како је било са приходом и расходом манастирским од 1874. до 1880. године, види се из овог прегледа.

Манастир је имао у години:

	У ДИНАРИМА			
	прихода	расхода		прихода
1874.	3 249·60	3 097·60	+	152·00
1875.	3 760·20	3 760·20		—
1876.	8 112·60	2 990·65	+	5 121·95
1877.	3 740·59	3 208·80	+	531·79
1878. . . . , .	5 364·76	4 263·00	+	1 101·76
1879.	3 154·40	3 396·00	—	241·60
1880.	4 014·63	4 534·10	—	519·47
Свега . . .	**31 396·78**	**25 250·35**	**+**	**6 146·43**
Годишње	4 485·25	3 607·19	+	878·06

Капитала имао је манастир на крају 1874. године 5 514 динара, и то:

готовине у каси . . .	92	динара
код Управе фондова . .	4 800	„
„ приватних дужника .	622	„

У 1864. години било је само 9·20 динара готовине а 188·88 динара дуга.

У манастиру боравио је

	1874. г.	1882. г.
Архимандрит	1	1
Игуман	—	1

Намесник	1	—
Јеромонаха	2	2

Манастир Вољавча.

И овај је манастир у срезу јасеничком. Зидан је још 1050. године а обновљен 1796. Нурију чине му три села, и то: Маслошево, Пласковац и Котража, у којима има свега 1 380 становника.

У 1837. години била су у манастирској нурији још и ова села: Влакча, Мала Врбица, Шењ и Зреочићи, и у свих седам села било је 1 682 становника.

Непокретно имање овога манастира доста је велико. Манастир је имао

		1874. г.	1882. г.		1882. г
Њива	дана	16	11	—	5
Ливада	коса	30	25	—	5
Воћњака и башта .	дана	10	17	+	7
Пашњака	„	} 150	33	} —	105
Забрана	„		12		
Винограда	мотика	45	40	—	5
Шуме	дана	—	1 000	+	1 000
Дућан		1	1		—
Воденице		2	2		—
Зграда за потребу манастира .		?	15		—

Вредност овог имања износила је у години

1874. . . . . 23 717 динара, а

1882. . . . . 11 384 „ , дакле ни у пола толико колико 1874. године.

Вредност стоке, коју је манастир на своме добру држао, износила је 2 722 динара.

Приход манастира није био велики. У 1874. години било је прихода:

парохијског	836·22	динара
од добара	2 293·68	„
Свега	**3 129·90**	„

А издато је у истој години све што је примљено. Капитала манастир у 1874. години није имао, а у години 1864. имао је само 20 динара готовине.

Од 1874. до 1880. године било је

и то: у години	прихода	расхода		прихода
	У ДИНАРИМА			
1874.	3 129·90	3 129·90		—
1875.	6 412·83	5 429·40	+	983·43
1876.	2 326·61	2 293·60	+	33·01
1877.	2 256·34	2 269·20	—	12·86
1878.	2 181·70	2 130·20	+	51·50
1879.	1 807·50	1 688·33	+	119·17
1880.	2 141·86	2 162·36	—	20·50
Свега	**20 256·74**	**19 102·99**	+	**1 153·75**
Годишње . . .	2 893·82	2 729·00	+	164·82

У манастиру становао је

	1874. г.	1882. г.
Игуман	1	1
Јеромонаха	2	1

Манастир Грнчарица.

Налази се у срезу крагујевачком, и то с десне стране пута који води од Крагујевца Баточини. Од Крагујевца удаљен је 3 сахата.

Нурију манастирску чине шест села, и то: Прњавор, Никшић, Доња Комарица, Кијево, Доброводица и Жировница, у којима има свега 2 485 становника.

До године 1850. овај је манастир био световна црква. Келије озидане су тек 1871. године.

О непокретном имању имамо ове податке.

Од непокретног имања било је

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива	дана	16	10	—	6
Ливада	коса	60	60		—
Воћњака и башта . .	дана	4	15	+	11
Винограда	мотика	50	40	—	10
Забрана	дана	20	150	+	130
Пашњака	„	—	4	+	4
Зграда за потребу манастира .		2	9	+	7

Вредност ове непокретности износила је у години

1874.	12 884	динара
1882.	68 616	„
Више у 1882. години .	**55 732**	динара

Но кад се узме у обзир, да је манастир још у 1874. години дуговао приватним повериоцима 2 162 динара и да је утрошена готовина од 5 110 динара, коју је манастир имао 1864. године, то се горе показани вишак у вредности непокретнога имања знатно смањује.

Прихода имао је манастир 1874. године свега 4 797·60 динара, и то:

парохијског	2 786·80	динара
од својих добара . . .	2 010·80	„

Издато је у истој години 5 333·60 динара, дакле 536·00 динара више него што је примљено.

Од 1874. до 1880. године стајали су приходи према издацима овако:

године	приход	расход	приход
	У ДИНАРИМА		
1874.	4 797·60	5 333·60	— 536·00
1875.	3 648·80	3 312·20	+ 336·60
1876.	1 825·64	1 837·60	— 11·96
1877.	2 632·88	2 599·40	+ 33·48
1878.	1 900·40	1 874·40	+ 26·20
1879.	1 723·69	1 409·00	+ 314·69
1880.	2 477·00	2 467·00	+ 10·00
Свега	**19 006·01**	**18 833·20**	**+ 172·81**
Годишње	2 715·15	2 690·46	+ 24·69

Манастир имао је у години

	1874.	1882.
Игумана	1	1
Намесника	1	—
Јеромонаха	1	2
Јереја	—	1

Манастир Драча.

У крагујевачком је срезу, а на два сата западно од вароши Крагујевца.

Нурију му чине 7 села, и то: Драча, Прекопеч, Дивостин, Горња и Доња Грбица, Шљивовац и Поскурица. Сва ова села имају укупно 2 877 становника.

У непокретном имању имао је манастир

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	26	57	+ 31
Ливада	коса	24	12	— 12

Воћњака и башта . . .	дана	8	8	—
Винограда	мотика	50	50	—
Забрана	дана	30	50	+ 20
Механу		1	1	—
Дућан		1	—	— 1
Веденицу		1	1	—
Зграда за потребу манастира .		—	8	+ 8

Ово имање вредило је по процени од године

1874. . . . . 15 984 динара
1882. . . . . 23 590 „
Више у години 1882. 7 606 динара.

Живога мала имао је манастир у вредности од 3 182 динара.

У 1874. години било је

прихода . . . . . 4 051·20 динара
расхода . . . . . 4 000·00 „
више прихода . . . **51·20** „

Од целог прихода долазило је на приход парохијски 2 235·20 динара, а на приход од добара 1 816 динара.

Од 1874. до 1880. године било је по закљученим рачунима:

у години	прихода	расхода	прихода
	у д и н а р и м а		
1874.	4 051·20	4 000·00	+ 51·20
1875.	7 021·20	7 021·20	—
1876.	1 709·15	4 709·15	—
1877.	7 050·15	7 050·15	—
1878.	4 493·25	4 764·80	— 271·55
1879.	3 373·10	4 947·00	— 1 573·90
1880.	10 250·30	10 250·30	—
Свега	**40 948·35**	**42 742·60**	**— 1 794·25**
Годишње . . .	5 849·77	6 106·09	— 256·32

На крају 1874. године имао је манастир на дугу код приватних дужника 185 динара, а био је дужан приватним повериоцима 400 динара.

Напротив у 1864. години износио је капитал овог манастира 1 770·88 динара.

У манастиру био је

	1874. г.	1882. г.
Игуман	1	1
Јеромонаха	2	2
Јереја	—	1

Према до сад изложеном стању сваког манастира посебице, било је у округу крагујевачком од манастирског непокретног имања, и то:

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива	дана	68	90	+	22
Ливада	коса	164	113	—	51
Воћњака и башта	дана	24	46	+	22
Пашњака	„	—	47	+	47
Винограда	мотика	245	230	—	15
Забрана	дана	200	162	—	38
Шуме	„	—	1 050	+	1 050
Механе		2	2		—
Дућана		2	1	—	1
Воденица		5	5		—
Зграда за потребу манастира		2	32	+	30

Вредност непокретног имања

	износила је динара	
манастира:	1874. г.	1882. г.
Благовештења	12 976	19 000
Вољавче	23 717	11 384
Грнчарице	12 884	68 616
Драче	15 984	23 590
Свега	**65 561**	**122 590**

Само код манастира Вољавче видимо вредност непокретнога имања мању у 1882. него ли у 1874. години.

Од 1874. до 1882. године вредност непокретнога имања свију ових манастира у опште увећала се са 57 029 динара или са 10·9 процената годишње.

Као што се види из овог поређења Грнчарица је најбогатији манастир у крагујевачком округу.

И по приходима много се разликују ови манастири међу собом.

У 1874. години било је прихода

у манастиру:	парохијског	од добара	у опште
	ДИНАРА		
Благовештењу	1 207·80	2 041·80	3 249·60
Вољавчи	836·22	2 293·68	3 129·90
Грнчарици	2 786·80	2 010·80	4 797·60
Драчи	2 235·20	1 816·00	4 051·20
Свега	**7 066·02**	**8 162·28**	**15 228·30**
У 1880. години . .	?	?	18 883·79

Кад парохијски приход поредимо са становништвом онда налазимо, да је од истог долазило на сто становника 84·17 динара, а посебице у манастиру:

Грнчарици	112·15	динара
Драчи	77·70	„
Благовештењу . . .	73·07	„
Вољавчи	60·60	„

Од своје пурије релативно највећи приход имао је манастир Грнчарица, а најмањи манастир Вољавча.

Према овом приходу износио је издатак

манастира:	1874. г.	1880. г.
	ДИНАРА	
Благовештења	3 097·60	4 534·10
Вољавче	3 129·90	2 162·36

Грнчарице	5 333·60	2 467·00
Драче	4 000·00	10 250·30
Свега	**15 561·10**	**19 413·76**

Од 1874. до 1880. године приход се увећао са 3 852·66 динара свега или са 3·40 процената годишње.

За све време од 1874. до 1880. године било је

	С В Е Г А		
	прихода	расхода	прихода
у манастиру:	У Д И Н А Р И М А		
Благовештењу . . .	31 396·78	25 250·35	+ 6 146·43
Вољавчи	20 256·74	19 102·99	+ 1 153·75
Грнчарици	19 006·01	18 833·20	+ 172·81
Драчи	40 948·35	42 742·60	— 1 794·25
У опште . . .	**111 607·88**	**105 929·14**	**+ 5 678·74**

	Г О Д И Ш Њ Е		
у Благовештењу	4 485·25	3 607·19	+ 878·06
„ Вољавчи	2 893·82	2 729·00	+ 164·82
„ Грнчарици	2 715·15	2 690·46	+ 24·69
„ Драчи	5 849·77	6 106·09	— 256·32
У опште	**15 943·99**	**15 132·74**	**+ 811·25**

У 1874. години износио је

	капитал	дуг
манастира:	Д И Н А Р А	
Благовештења	5 514·00	—
Вољавче	—	—
Грнчарице	—	2 162·00
Драче	185·00	400·00
Свега	**5 699·00**	**2 562·00**
У 1864. години	6 900·88	188·88
Године 1874	— 1 301·88	+ 2 373·12

Права дакле готовина свију ових манастира износила је у години:

1874. . . . . 3 137·00 динара

1864. . . . . 6 711·12 „ ; према томе у 1874. години била је готовина за 53·26 процената мања него ли у години 1864. Опадала је дакле годишње са 5·32 процената.

Напротив вредност непокретнога имања расла је у времену од 1874. до 1882. године са 10·9 процената годишње.

Од стоке имали су 1874. године сви манастири скупа

Коња	11
Волова	18
Крава	18
Телади	13
Оваца	155
Коза	30
Свиња	89 ,

све у вредности 9 408 динара. Кошница било је само у манастиру Вољавчи (10) и Драчи (15).

4. Ћупријски округ.

Манастир Манасија.

Налази се у срезу деспотовачком, на десној страни реке Ресаве и 5 сахати југоисточно од Свилајинца. Највећи је и најлепши манастир у Србији. Народ је и овај манастир прозвао „царским.“

Нурију му чине осам села, и то: Буковац, Бељајка, Балаинац, Деспотовац, Витанци, Дражмировац, Милива и Трућевац, у којима има свега 3 949 становника. У 1837. години овај манастир није имао у својој нурији села: Балаинац, Дражмировац, Миливу и Трућевац, но у место ових била

су му у нурији села: Двориште, Језеро, Ресавица горња и доња, а у свих осам села било је 2 132 становника.

Од непокретног имања имао је овај манастир

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива · · · · · ·	дана	32	36½	+	4½
Ливада · · · · ·	коса	73	85½	+	12½
Воћњака · · · · ·	дана	6	6		—
Пашњака · · · ·	„	—	20	+	20
Винограда · · · ·	мотика	25	15	—	10
Забрана · · · · ·	дана	73	69	—	4
Шуме · · · · · ·	„	12 500	18 750	+	6 250
Механу · · · · · · · · ·		1	1		—
Дућан · · · · · · · · · ·		1	1		—
Воденица · · · · · · · ·		1	3	+	2
Зграде за давање под закуп ·		—	2	+	2

Вредност ове непокретности износила је у години

1874. · · · · · · · 77 810 динара
1882. · · · · · · · 75 310 „

И овде процена од 1882. године није тачна, јер показује вредност имања мању но што је била 1874. године. Међу тим само имање у 1882. години знатно је увећано.

Разлика у вредности између 1874. и 1882. године износи 2 500 динара.

Вредност стоке износила је 1874. године 5 789 динара.

Прихода било је 1874. године 10 399·90 динара, и то:

парохијског · · · · · · · 3 382·50 динара
од добара · · · · · · · 7 017·40 „

Издато је у истој години 9 555·90 динара на плату братства и остале потребе. Више је дакле примљено него издато 844 динара.

По манастирским рачунима било је

у години	прихода	расхода		прихода
	У ДИНАРИМА			
1874.	10 399·90	9 555·90	+	844·00
1875.	9 243·54	8 430·64	+	812·90
1876.	8 222·20	7 693·60	+	528·60
1877.	6 739·10	6 740·60	—	1·50
1878.	6 650·28	6 340·20	+	310·08
1879.	4 999·13	8 382·00	—	3 382·87
1880.	6 687·89	6 672·64	+	15·25
Свега	**52 942·04**	**53 815·58**	—	**873·54**
Годишње	7 563·15	7 687·94	—	124·79

На крају 1874. године имао је манастир у својој каси 940·40 динара, а дуговао је Управи фондова 14 400 динара. Пре десет година (1864.) манастир није имао дуга а готовина му је износила 154·26 динара. У 1839. години било је 413 динара готовине.

У манастиру био је

	1874. г.	1882. г.
Архимандрит	1	1
Јеромонаха	2	2
Монах	—	1

Манастир Миљков.

У срезу је ресавском, на десној страни Мораве, изнад села Гложана, удаљен од Свилајница 2 а од Ћуприје 7 сахата.

У 1874. години није имао своје нурије, а у години 1837. била су му у нурији села: Гложани и Бресје са 600 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива · · · · · · · ·	дана	35	$37\frac{1}{2}$	+	$2\frac{1}{2}$
Ливада · · · · · · ·	коса	5	7	+	2
Воћњака и башта · ·	дана	2	2		—
Пашњака · · · · · · ·	„	—	10	+	10
Винограда · · · · ·	мотика	10	10		—
Забрана · · · · · · ·	дана	625	50	—	575
Зграда за потребу манастира ·		—	3	+	3

Ова непокретност вредила је по процени од

1874. године · · · · 32 715 динара

1882. „ · · · · 16 904 „ мање дакле

у 1882. години за 15 811 динара.

Вредност стоке износила је само 503 динара.

Прихода било је у 1874. години 2 271·25 динара, и то:

од поклона и молитве · · · · 1 618·70 динара

од манастирских добара · · · 652·55 „

У истој години издато је свега 2 004·05 динара, и по томе остало је од прихода 267·20 динара.

Од 1874. до 1880. године имао је манастир, и то:

у години	прихода	расхода	прихода
	У Д И Н А Р И М А		
1874. · · · · · · · ·	2 271·25	2 004·05	+ 267·20
1875. · · · · · · · ·	2 008·27	2 152·00	— 143·73
1876. · · · · · · · ·	1 201·15	1 134·45	+ 66·70
1877. · · · · · · · ·	1 648·38	1 770·00	— 121·62
1878. · · · · · · · ·	926·00	947·60	— 21·60
1879. · · · · · · · ·	818·29	823·00	— 4·71
1880. · · · · · · · ·	792·00	1 191·00	— 399·00
Свега · · · · ·	**9 665·34**	**10 022·10**	**— 356·76**
Годишње · · · · · ·	1 380·76	1 431·73	— 50·97

Као што се види из овог прегледа, приход је само у две године био већи од расхода, а у пет је година био мањи.

На крају 1874. године имао је манастир 447 динара готовине. У 1864. години износила је готовина 1 004·95 динара, а у 1839. години 20 динара.

У манастиру живео је 1874. године само један јеромонах и 2 ђака. У 1882. години управљао је манастиром свештеник Гаврило Поповић.

Манастир Раваница.

Налази се у срезу параћинском, 2 сахата источно од Ћуприје, недалеко утока речице Раванице у Црницу. Овај је манастир задужбина Кнеза Лазара, и зато је и њега народ прозвао „царским манастиром.“

Раваница има нурију од седам села, у којима има свега 4 930 становника. Та су села: Забрега, Стубица, Батинац, Иванковац, Паљани, Битреница и Сење. У 1837. години у манастирској нурији нису била села: Битреница и Забрега, а напротив имао је у својој нурији осим оних 5 села, која му и данас припадају, још и ова села: Врапчане, Супску и варош Ћуприју. У целој нурији било је 3 410 становника.

Непокретног имања било је:

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	80	112	+ 32
Ливада	коса	67	49	— 18
Воћњака и башта . .	дана	2	7	+ 5
Винограда	мотика	65	55	— 10
Шуме	дана	1 200	1 200	—
Механа		1	1	—
Воденица		5	6	+ 1

Вредност ове непокретности износила је

1874. године · · · · ·	64 539	динара
1882. „ · · · · · · ·	47 860	„

Имање је дакле изгубило од своје вредности 16 679 динара или 25·84 процената.

Доста богат био је манастир са стоком, која је процењена у 1874. години на 4 073 динара.

Приходи манастира знатни су, нарочито од добара. Примљено је у 1874. години:

од парохијана · · · · ·	2 814·80	динара
од манастирских добара ·	7 260·07	„
Свега · · · · · ·	**10 074·87**	„

Издато је у истој години 3 485·72 динара; претекло је дакле од прихода 6 589·15 динара.

По рачунима манастирским било је:

у години	прихода	расхода		прихода
	У ДИНАРИМА			
1874. · · · · · · ·	10 074·87	3 485·72	+	6 589·15
1875. · · · · · · ·	10 073·02	4 752·80	+	5 320·22
1876. · · · · · · ·	5 339·29	4 213·80	+	1 125·49
1877. · · · · · · ·	6 654·49	4 571·44	+	2 083·05
1878. · · · · · · ·	10 372·40	7 276·60	+	3 095·80
1879. · · · · · · ·	7 531·11	4 103·00	+	3 428·11
1880. · · · · · · ·	7 730·33	5 361·00	+	2 369·33
Свега · · · ·	**57 775·51**	**33 764·36**	+	**24 011·15**
Годишње · · ·	8 253·64	4 823·48	+	3 430·16

Према оваком повољном стању, има манастир знатну готовину, која је у 1874. години износила 30 649·16 динара; од ове готовине било је

у каси манастирској · · · ·	5 912·78	динара
код Управе фондова · · · · ·	24 372·36	„
код приватних дужника · ·	364·02	„

У години 1864. имао је манастир у готовини 2 212·63 динара, и по томе увећавао се капитал од 1864. до 1874. године са 2 843·65 динара или 138 процената годишње.

У манастиру био је

	1874. г.	1882. г.
Архимандрит	1	—
Игуман	—	1
Јеромонаха	3	2

Манастир Св. Петка.

И овај је манастир у срезу параћинском. Налази се крај речице Грзе и близу друма, који од Ћуприје води Зајечару преко Честобродице и Бољевца. Од Параћина удаљен је 3, а од Ћуприје 4 сахата. Од манастира Раванице лежи јужно и око 3 сахата далеко.

Нурију му чине седам села, и то: Извор, Горња и Доња Мутница, Шалудовац, Буљани, Лешје и Клачевица, а има у њима свега 3 750 становника. У 1837. години манастир није имао своје нурије.

Од непокретног имања имао је овај манастир:

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива	дана	84	41	—	43
Ливада	коса	54	53	—	1
Воћњака и башта . .	дана	3	2	—	1
Пашњака	„	—	15	+	15
Винограда	мотика	8	27	+	19
Забрана	дана	300	170	—	130
Механу		1	1		—
Воденицу		1	—	—	1
Ваљавицу		1	—	—	1

Вредност ове непокретности износила је

1874. године . . . . . 35 014 динара

1882. „ . . . . . 20 576 „

у 1882. години мање . . . . . 14 438 „

Вредност манастирске стоке износила је у 1874. години 1 465 динара.

Прихода било је у истој години 5 486·85 динара, и то:

парохијског . . . . . 3 161·75 динара

од добара . . . . . 2 325·10 „

Кад овај приход поредимо са издацима, којих је било 3 908·45 динара, онда се показује у приходу вишак од 1 578·40 динара.

У времену од 1874. до 1880. године било је, и то:

у години	прихода	расхода	прихода
	у д и н а р и м а		
1874.	5 486·85	3 908·45	+ 1 578·40
1875.	4 867·53	4 385·00	+ 482·53
1876.	3 686·76	3 429·46	+ 257·30
1877.	3 775·07	3 491·80	+ 283·27
1878.	3 419·67	3 298·60	+ 121·07
1879.	2 774·04	3 316·00	— 541·96
1880.	4 437·51	6 674·00	— 2 236·49
Свега	**28 447·43**	**28 473·31**	— **25·88**
Годишње	4 063·92	4 067·62	— 3·70

На крају 1864. године имао је овај манастир свога капитала 8 261·56 динара, и то:

Готовине у каси . . . . 345·36 динара

Код Управе фондова . . 2 514·25 „

„ приватних дужника . 5 398·95 „

Приватним повериоцима дуговао је 1 394 динара. По одбитку ове суме остало је дакле капитала 6 867·56 динара.

У 1864. години манастир није имао никакву готовину.

Од братства било је у манастиру:

	1874. г.	1882. г.
Намесник	—	1
Настојатељ	1	—
Јеромонаха	2	1

Кад сва четири манастира у једно саставимо, онда налазимо, да су од непокретног имања имали:

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива	дана	231	227	—	4
Ливада	коса	199	194½	—	4½
Воћњака и башта	дана	13	17	+	4
Пашњака	„	—	45	+	45
Винограда	мотика	108	107	—	1
Забрана	дана	998	289	—	709
Шуме	„	13 700	19 950	+	6 250
Механе		3	3		—
Дућан		1	1		—
Воденица		7	9	+	2
Ваљавицу		1	—	—	1
Зграде за давање под закуп		—	2	+	2
„ „ потребу манастира.		—	3	+	3

Вредност непокретнога имања

манастира:	износила је динара 1874. г.	1882. г.
Манасије	77 810	75 310
Миљкова	32 715	16 904
Раванице	64 539	47 860
Св. Петке	35 014	20 576
Свега	**210 078**	**160 650**

Вредност се смањила укупно за 49 428 динара или 23·53 процената.

Кад вредност непокретног имања у 1874. години поредимо с оном, која је била у години 1882. онда налазимо, да у овој години износи вредност непокретног имања манастира

Манасије	96·79
Раванице	74·15
Св. Петке	58·76
Миљкова	51·67
У опште	**76·47**

процената од оне, коју је непокретност имала 1874. године.

По непокретном имању заузима Манасија прво место међу манастирима у ћупријском округу.

Прихода имали су поједини манастири у 1874. години, и то

манастир:	парохијског	од добара	свега
	ДИНАРА		
Манасија	3 382·50	7 017·40	10 399·90
Миљков	1 618·70	652·55	2 271·25
Раваница	2 814·80	7 260·07	10 074·87
Св. Петка	3 161·75	2 325·10	5 486·85
Свега	**10 977·75**	**17 255·12**	**28 232·87**
У 1880.	?	?	19 647·73

Разлика у приходу између 1874. и 1880. године износи 8 585·14 динара, за толико је био мањи приход у 1880. години.

Поредимо ли парохијски приход с бројем становништва, онда налазимо, да је од сто становника добивено тога прихода у манастиру:

Манасији	85·65	динара
Св. Петки	84·31	„
Раваници	57·10	„
У опште . . .	**86·92**	„

Напротив износио је издатак

у манастиру:	1874. г.	1880. г.
	ДИНАРА	
Манасији	9 555·90	6 672·64
Миљкову	2 004·05	1 191·01
Раваници	3 485·72	5 361·00
Св. Петки	3 908·45	6 674·00
Свега	**18 954·12**	**19 898·65**

Из овога види се, да су издаци били већи у 1880. години и то за 944·53 динара или 4·98 процената.

За свих седам година, од 1874. до 1880. било је

	СВЕГА		
	прихода	расхода	прихода
у манастиру:	ДИНАРА		
Манасији	52 942·04	53 815·58	— 873·54
Миљкову	9 665·34	10 022·10	— 356·76
Раваници	57 775·51	33 764·36	+ 24 011·15
Св. Петки	28 447·43	28 473·31	— 25·88
Свега	**148 830·32**	**126 075·35**	**+ 22 754·97**
	ГОДИШЊЕ		
У Манасији	7 563·15	7 687·94	— 124·79
„ Миљкову	1 380·76	1 431·73	— 50·97
„ Раваници	8 253·64	4 823·48	+ 3 430·16
„ Св. Петки	4 063·92	4 067·62	— 3·70
У опште	**21 261·47**	**18 010·77**	**+ 3 250·70**

Само код манастира Раванице налазимо повољан резултат, а код других манастира годишњи приход није могао покрити све издатке.

О капиталу манастирском имамо податке само за 1874. годину. Те је године имао

манастир:	капитала	дуга
	ДИНАРА	
Манасија	940·40	14 400·00
Миљков	447·00	—
Раваница	30 649·16	—
Св. Петка	8 261·56	1 394·00
Свега	**40 298·12**	**15 794·00**

Кад се од готовине одбије сума дуга, онда преостаје од ње још 24 504·12 динара.

Према готовини, која је у 1864. години износила 3 371·84 динара, увећао се капитал манастира у течају ових десет година свега са 21 132·28 динара или годишње са 62·67 процената.

Од стоке било је у ова четири манастира:

Коња	10
Ждребади	2
Волова	17
Крава	13
Телади	5
Оваца	79
Коза	7
Свиња	164,

све то у вредности 11 830 динара. Од ове суме долази на манастир:

Манасију	5 789	динара
Миљков	503	„
Раваницу	4 073	„
Св. Петку	1 465	„

И у овом округу имали су манастири врло мали број кошница, свега само 69. Највише кошница имао је манастир Манасија и Св. Петка, а најмање манастир Миљков.

5. Пожаревачки округ.

Манастир Витовница.

Налази се у срезу млавском, крај реке Витовнице, на 8 сахати југоисточно од Пожаревца.

Четири села чине нурију овом манастиру, и то: Витовница, Мелница, Стамница и Бистрица, а у њима има свега 4 563 становника. И у 1837. години ова су села, осим Мелнице, била у манастирској нурији, и број становника износио је тада 1 552.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива · · · · · · ·	дана	45	39	—	6
Ливада · · · · · ·	коса	32	30	—	2
Воћњака и башта · ·	дана	$1\frac{1}{2}$	2	+	$\frac{1}{2}$
Винограда · · · · ·	мотика	20	22	+	2
Забрана · · · · ·	дана	28	1	—	27
Шуме · · · · · ·	дана	—	7 656	+	7 656
Механу · · · · · · · · · ·		1	—	—	1
Воденице · · · · · · · · ·		4	4		—

Вредност овог непокретног имања износила је у години: 1874. · · · · · · · 48 674 динара

1882. · · · · · · · 46 140 „ мање дакле у години 1882. · · · · · · · 2 534 динара.

Вредност стоке означена је у истој 1874. години са 2 725 динара.

Прихода било је у 1874. години

од парохије · · · · · · 2 253·00 динара

од манастирских добара · 4 225·20 „

Свега · · · · · **6 478·20** „

Издато је у истој години на плату братства и слугама, и на све друге потребе 5 379·60 динара. Претекло је дакле од прихода 1 098·60 динара.

Колико је било прихода и расхода од 1874. до 1880. године, у свакој посебице години, види се из овог прегледа.

Године	Приход	Расход		Приход
	Д И Н А Р А			
1874.	6 478·20	5 379·60	+	1 098·60
1875.	8 312·80	8 345·00	—	32·20
1876.	5 091·63	4 678·60	+	413·03
1877.	4 774·05	4 179·20	+	594·85
1878.	8 028·78	5 244·60	+	2 784·1
1879.	7 763·19	7 063·00	+	700·19
1880.	7 555·95	7 260·31	+	295·64
Свега . . .	**48 004·60**	**42 150·31**	**+**	**5 854·29**
Годишње	6 857·80	6 021·47	+	836·33

На крају 1874. године имао је манастир 8 268·28 динара готовине, и то:

у каси својој . . . . 403·87 динара
код Управе фондова . . 7 704·81 „
„ приватних дужника . 150·60 „

У години 1864. износила је та готовина 6 007·62 динара, и по томе увећала се за ових десет година са 2 260·66 динара. Годишње расла је готовина са 3·76 процената.

У манастиру било је:

	1874. г.	1882. г.
Намесник	1	—
Настојатељ	—	1
Јеромонаха	1	3
Монах	1	—

Манастир Горњак.

У срезу је омољском, покрај реке Млаве, од Пожаревца 8—9 сахати удаљен.

Нурију манастирску чине ових пет села, и то: Ћовдин и Шетоња, у млавском срезу, Крепољин, Брезница и

Сиге, у омољском срезу. У овим селима има свега 4 772 становника. У 1837. години овај је манастир имао у нурији осам села, и то: Шетоњу, Брезницу, Крепољин, Сиге, Магудицу, Крупају, Близнаке и Медвеђу, са свега 2 136 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	$6^1/_2$	24	+ $17^1/_2$
Ливада	коса	28	56	+ 28
Воћњака и башта . .	дана	3	8	+ 5
Винограда	мотика	12	12	—
Забрана	дана	300	300	—
Механу		1	1	—
Воденице		2	2	—
Зграда за потребу манастира .		—	7	+ 7

Вредност овог непокретног имања процењена је у години 1874. на . . . . 41 186 динара
1882. „ . . . . . 37 668 „ , мања је сад за 3 518 динара.

Вредност стоке, коју је манастир имао за своју потребу, износила је 1874. године 2 159 динара.

Прихода било је у 1874. години свега 4 845·30 динара, и то: парохијског . . . . 2 255·50 динара
од добара . . . . 2 589·80 „

Напротив издато је у истој години 3 970·38 динара, и по томе остало је од прихода 874·92 динара.

Од 1874. до 1880. године било је и то

у години	прихода	расхода	прихода
	У ДИНАРИМА		
1874.	4 845·30	3 970·38	+ 874·92
1875.	5 009·22	4 626·00	+ 383·22
1876.	3 658·22	3 501·00	+ 157·22

1877.	2 934·32	2 267·60	+ 666·72
1878.	4 370·80	4 409·40	— 38·60
1879.	2 256·37	3 626·40	— 1 370·03
1880.	5 230·24	4 812·00	+ 418·24
Свега . . .	**28 304·47**	**27 212·78**	**+ 1 091·69**
Годишње . .	4 043·49	3 887·54	+ 155·95

На крају 1874. године имао је овај манастир 1 204·33 динара свога капитала, и то:

готовине у каси	141·53	динара
код Управе фондова . . .	960·00	„
код приватних дужника . .	102·80	„

У години 1864. готовина је била много већа, јер је износила 5 435·57 динара, дакле 4 231·24 динара више но у 1874. години.

У манастиру било је

	1874. г.	1882. г.
Архимандрит	1	1
Игуман	—	1
Намесник	1	—
Јеромонаха	2	1
Капелана	—	2

Манастир Туман.

У срезу је голубачком. Од Пожаревца удаљен је на 8 сахати, а од Голупца један сахат.

У нурији има пет села, и то: Турију, Ракову Бару, Кривачу, Житковици и Снеготин, свега са 2 567 становника. 1837. године манастир је био без нурије.

Од непокретног имања имао је овај манастир

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	10	15	+ 15
Ливада	коса	20	40	+ 20

Винограда	мотика	25	20	— 5
Шуме	дана	1 000	500	— 500
Механу		1	1	—
Воденице		2	1	— 1

Вредност све ове непокретности износила је по процени

1874. године . . . . 117 706 динара

1882. „ . . . . 59 000 „ , мање

дакле 58 706 динара.

Сва стока, коју је држао манастир за своју потребу, вредила је 1874. године 3 073 динара.

Приход је у истој години био знатан, нарочито од добара. Тако примљено је

од парохије . . . . . 1 023·80 динара

„ добара . . . . . 6 584·80 „

Свега . . . . . **7 608·60** „

Напротив издато је у 1874. години на плату братства и на све остале потребе, 4 480·20 динара. По томе износио је вишак прихода 3 128·40 динара.

Приходи и издаци манастирски текли су од 1874. до 1880. године овако:

у години	приход	расход	приход
	У ДИНАРИМА		
1874.	7 608·60	4 480·20	+ 3 128·40
1875.	5 261·00	4 963·20	+ 297·80
1876.	4 135·40	4 525·20	— 389·80
1877.	4 769·97	4 984·20	— 214·23
1878.	5 564·30	5 418·40	+ 145·90
1879.	2 119·02	2 887·00	— 767·98
1880.	4 902·74	4 398·07	+ 504·67
Свега	**34 361·03**	**31 656·27**	**+ 2 704·76**
Годишње	4 908·72	4 522·32	+ 386·40

Капитала имао је манастир на крају 1874. године 3 569·80 динара, и то:

готовине у каси	879·20	динара
код приватних дужника	2 690·60	„

Кад с овом готовином поредимо ону коју је манастир имао 1864. године у 203·26 динара, онда излази, да је готовина расла годишње са 336·65 динара или 165·62 процената.

У манастиру био је

	1874. г.	1882. г.
Игуман	—	1
Намесник	1	—
Јеромонах	1	1
Монах	1	—

Према свему до сад изложеном, имали су сви манастири у пожаревачком округу од непокретнога имања, и то:

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива	дана	61½	78	+	16½
Ливада	коса	80	126	+	46
Воћњака и башта	дана	4½	10	+	5½
Винограда	мотика	57	54	—	3
Забрана	дана	328	1	—	327
Шуме	„	1 000	8 157	+	7 157
Механе		3	2	—	1
Воденица		8	7	—	1
Зграда за потребу манастира		—	7	+	7

Вредност непокретног имања

	1874. г.	1882. г.
манастира:	износила је динара	
Витовнице	48 674	46 140
Горњака	41 186	37 668
Тумана	117 706	59 000
Свега	**207 566**	**142 808**

У 1882. години показује се у вредности непокретнога имања мањак од 64 758 динара или 31·20 процената.

Највише изгубио је манастир Туман, а најмање Витовница од вредности свога непокретног имања.

У 1874. години имао је прихода

манастир:	парохијског	од добара	свега
	Д И Н А Р А		
Витовница	2 253·00	4 225·20	6 478·20
Горњак	2 255·50	2 589·80	4 845·30
Туман	1 023·80	6 584·80	7 608·60
Укупно . . .	**5 532·30**	**13 399·80**	**18 932·10**
У 1880. години . .	?	?	17 688·93

У 1880. години било је дакле 1 243·17 динара мање прихода него ли у години 1874.

На сто становника, који су били у нуријама ових манастира, долазило је од парохијског прихода

манастира:		
Витовнице	49·38	динара
Горњака	47·27	„
Тумана	39·88	„
Свега	**46·40**	„

Издатака било је

у манастиру:	1874. г.	1880. г.
	Д И Н А Р А	
Витовници	5 379·60	7 260·31
Горњаку	3 970·38	4 812·21
Туману	4 480·20	4 398·07
Свега	**13 830·18**	**16 470·59**

У 1880. години издато је 2 640·41 динара више него у години 1874. На сто динара прихода било је издатака у години

1874.	73·05	динара
1880.	93·11	„

Од 1874. до 1880. године било је

	СВЕГА		
	прихода	расхода	прихода
у манастиру:	ДИНАРИМА		
Витовници	48 004·60	42 150·31	+ 5 854·29
Горњаку	28 304·47	27 212·78	+ 1 091·69
Туману	34 361·03	31 656·27	+ 2 704·76
Свега	**110 670·10**	**101 019·36**	**+ 9 650·74**
	ГОДИШЊЕ		
у Витовници	6 857·80	6 021·47	+ 836·33
„ Горњаку	4 043·49	3 887·54	+ 155·95
„ Туману	4 908·72	4 522·32	+ 386·40
Свега	**15 810·01**	**14 431·33**	**+ 1 378·68**

У сва три манастира био је дакле приход већи од расхода.

Капитала имали су ови манастири, и то:

	1874. г.	1864. г.
	ДИНАРА	
Витовница	8 268·28	6 007·62
Горњак	1 204·33	5 435·57
Туман	3 569·80	203·26
Свега	**13 042·41**	**11 646·45**

У 1874. години дакле капитал је био већи за 1 395·96 динара, и по томе увећавао се годишње са 139·60 динара или 1·19 процената.

За своју потребу имали су ови манастири у 1874. години:

Коња	6
Ждребади	1
Волова	14
Краве	4

Телади 3

Свиња . . . . . 135, све то у вредности 7 957 динара. Од ове суме долази на манастир:

Витовницу . . . . . 2 725 динара

Горњак . . . . . 2 159 „

Туман . . . . . 3 073 „

Кошница било је само 19 у манастиру Горњаку. У Витовници и Туману није било ни једне кошнице.

6. Смедеревски округ.

Манастир Копорин.

Ова богомоља налази се у срезу орашком, на 1 сахат јужно од Велике Плане, и готово је сва порушена. Из остатака зидова и по темељима види се да је црква била осредње величине и лепо живописом украшена. За оправку цркве скупљена је од народа прилична сума, но пошто се њоме не би могли покрити сви трошкови, то је оправка одложена. При оправци и откривању темеља наћи ће се можда трагови о постанку ове богомоље. За сад станује овде један калуђер у малој и трошној зградици.

Манастирско непокретно имање за сад је врло незнатно. У 1882. години имао је манастир као своју својину $20^1|_2$ дана ораће земље и $4^1|_2$ дана забрана, све то у вредности 1.449 динара.[1]

[1] Неће бити без интереса ако овде забележимо, да је народ округа смедеревског, а нарочито становници села: Велике Плане, Арбеговца, Марковца и Ракинца, који се у близини Копорина налазе, још поодавна изјављивао жељу, да се тај манастир оправи.

Услед ове жеље народне и представке попечитељства просвештенија, митрополит Петар 30. Јануара 1840. године изјавио је, да није противан да се манастир Копорин изнова подигне, но да се треба претходно састарати о средствима из којих би се манастир могао издржавати.

На основу ове митрополитове изјаве министарство просвете одредило је комисију, која је имала да узме одговор од народа на ова питања

У београдску епархију до скора долазио је још и манастир Враћевшница. По решењу архијерејског сабора од 1883. године СБ. 48 тај је манастир додат жичкој епархији, а тамо ће и бити описан са осталим манастирима округа рудничког.

Према свему до сад изложеном епархија београдска састоји се из шест округа, у којима има свега 17 манастира.

У нуријама ових манастира било је свега 102 села, са 52 222 становника. У средњу руку долазило је на једно село по 512 становника.

У појединим окрузима било је у манастирским нуријама, и то:

у округу	села	становника
Београдском	13	7 477
Јагодинском	34	11 819
Крагујевачком	19	8 395
Ћупријском	22	12 629
Пожаревачком	14	11 902.

Једно село имало је у средњу руку становника у округу:

Пожаревачком	850
Београдском	575
Ћупријском	574
Крагујевачком	442
Јагодинском	342

О манастирском непокретном имању имамо овај преглед, по окрузима, и по стању, какво је било у 1874. и 1882. години.

---

1. Хоће ли народ и жели ли онолики манастир колики је и Копорин негда био, мањи или већи, начинити и сазидати.

2. Којим ће начином манастир обдржавати.

3. Има ли и колико може дати манастиру земље у својину.

У комисији, која је 15. Фебруара 1840. године на лицу места ова питања предложила сакупљеним кметовима и људима (а било их је више од стотине) били су: Сима Банковић, члан суда окр. смедеревског, Таса

Округ	ЊИВА	ЛИВАДА	ПАШЊАКА	ВОЋЊАКА	ВИНОГРАДА	ЗАБРАНА	ШУМЕ	Б Р О Ј					
								МЕХАНА	ДУЋАНА	ВОДЕНИЦА	ВАЉАВИЦА	ЗГРАДА ЗА ДАВАЊЕ ПОД ЗАКУП	ЗГРАДА ЗА ПОТРЕБУ МАНАСТИРА
	ДАНА	КОСА	ДАНА		МОТИКА	ДАНА							
Београдски	72	70	20	30	56	620	—	1	—	1	—	1	11
Јагодински	91½	160	50	37½	136	50½	6 500	5	—	5	—	—	—
Крагујевачки	90	113	47	43	230	162	1 050	2	1	5	—	1	31
Ћупријски	227	194½	45	17	107	289	19 950	3	1	9	—	2	3
Пожаревачки	78	126	—	10	54	1	8 156	2	—	7	—	—	7
Смедеревски	20½	—	—	—	—	4½	—	—	—	—	—	—	1
Свега у 1882. години	**579**	**663½**	**162**	**140½**	**583**	**1 127**	**35 656**	**13**	**2**	**27**	**—**	**4**	**53**
Београдски	47	35	—	8	51	630	—	1	—	1	—	—	—
Јагодински	90	140	—	22	200	240	—	4	—	14	—	—	—
Крагујевачки	68	164	—	24	245	200	—	2	2	5	—	—	2
Ћупријски	231	199	—	13	168	998	13 700	3	1	7	1	—	—
Пожаревачки	61½	80	—	4½	57	328	1 000	3	—	8	—	—	—
Смедеревски	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Свега у 1874. години	**497½**	**618**	**—**	**71½**	**661**	**2 596**	**14 700**	**13**	**3**	**35**	**1**	**—**	**2**
У 1882. год. више (+) мање (—)	+82½	+45½	+162	+69	−78	−1 469	+20 956	—	−1	−8	−1	+4	+51

Кузмановић, члан начелства округа смедеревског и Вићентије Протић, протопресвитер смољиначки. Ова је комисија истог дана «на друму цариградскомкод Беле Земље» саставила «Описаниј грунта» који су уступила четири оближња села: Марковац, Аџбетован, Велика Плана и Ракинац порушеном манастиру Копорину на његово обновљење и подизање.

Граница овог «грунта» ишла је: «Од коваилучишта Милована Ајдука па уз Копорински поток до велике Границе, а од ове право у друм цариградски испод караула, а одавде пак све великим друмом идући ка Паланци до Суве Границе близо код Беле Земље на самом друму стојеће; а од ове (Границе) право Копорину идући по белегама преко потока Дреновчића с доње

Простор винограда и забрана смањио се у течају од осам година, а њива и остале обрађене земље има сад више.

Вредност овог непокретног имања износила је

у округу:	1874. г.	1882. г.
	ДИНАРА	
Београдском	93 888	114 692
Јагодинском . . . . , . .	205 664	70 807
Крагујевчком	65 561	122 590
Ћупријском	210 078	160 650
Пожаревачком	207 566	142 808
Смедеревском	—	1 449
Свега	**782 757**	**612 996**

Кад 1874. годину поредимо с годином 1882. онда налазимо, да је вредност непокретног имања сад за 169 761 динара мања од оне, коју је имало непокретно имање у 1874. години. Тај мањак износи за сву београдску епархију 21·69 процената. Највећи је у јагодинском округу, за тим у пожаревачком и ћупријском. Већу вредност налазимо у крагујевачком и београдском округу.

И по приходима манастирским има велика разлика између појединих округа београдске епархије.

Тако имали су 1874. године манастири

у округу:	ПРИХОДА У ДИНАРИМА	
	парохијског	од добара
Београдском	4 358·11	5 783·44
Јагодинском	6 222·04	22 240·01

стране поред њиве Вучићеве; од ове пак поврх ракља Дреновчићева, а по овим белегама до Плањанског пута повише манастира идућег, а од овог право у предпомењуто коваилучиште Милованово саставља се. Овај простор од прилике састоји се из пол сата ширине а пол дужине у родној гори.»

Ово уступање земље потписало (закрстало) је 19 кметова, и то по петорица из села: Ракинца, Аџбеговца и Велике Плане, а четворица из Марковца.

Од овог простора који је од прилике износио до 1 000 дана орања, данас је тек 25 дана својина манастирска!

Крагујевачком	7 066·02	8 162·28
Ћупријском	10 977·75	17 255·12
Пожаревачком	5 532·30	13 399·80
Смедеревском	—	—
Свега	**34 156·22**	**66 840·65**

Размера између парохијског прихода и прихода од добара била је у округу:

Крагујевачком	као	100 : 115
Београдском	„	100 : 136
Ћупријском	„	100 : 157
Пожаревачком	„	100 : 242
Јагодинском	„	100 : 357
У опште	„	**100 : 196**

Кад становништво оних села, која су састављала манастирске нурије, поредимо с приходом парохијским, онда налазимо, да је од сто становника долазило парохијског прихода манастирима у округу:

Ћупријском	86·93	динара
Крагујевачком	84·17	„
Београдском	58·29	„
Јагодинском	52·64	„
Пожаревачком	46·48	„
У опште	**65·41**	„

У ћупријском округу имају манастири релативно готово још један пут толико парохијског прихода, колико у пожаревачком округу.

Прихода у опште имали су манастири

у округу:	1874. г.	1880. г.
	ДИНАРА	
Београдском	10 141·55	9 467·32
Јагодинском	28 462·05	19 429·50
Крагујевачком	15 228·30	18 883·79

Ћупријском	28 232·87	19 647·73
Пожаревачком	18 932·10	17 688·93
Смедеревском	—	—
Свега	**100 996·87**	**85 117·27**

Само у крагујевачком округу имали су манастири 1880. године већи приход него ли у години 1874.; у осталим окрузима било је обратно.

Приход свију манастира епархије београдске у опште био је 1880. године за 16 процената мањи од прихода у 1874. години.

Интересна је размера између 1874. и 1880. године у појединим окрузима. Та размера била је у округу:

Крагујевачком	као	100 : 124
Пожаревачком	„	100 : 94
Београдском	„	100 : 93
Ћупријском	„	100 : 70
Јагодинском	„	100 : 68
У опште	„	**100 : 84**

Према горњем приходу износили су манастирски издаци у округу:

	1874. г.	1880. г.
	ДИНАРА	
Београдском	9 807·25	7 695·00
Јагодинском	21 630·56	17 151·00
Крагујевачком	15 561·10	19 413·76
Ћупријском	18 954·12	19 898·65
Пожаревачком	13 830·18	16 470·59
Смедеревском	—	—
Свега	**79 783·21**	**80 629·00**

У 1880. години био је већи издатак него ли 1874. године, у манастирима округа: крагујевачког, пожаревачког и ћупријског.

Размера између издатака у 1874. и 1880. години, била је у округу:

Крагујевачком	као	100 : 125
Пожаревачком	„	100 : 119
Ћупријском	„	100 : 105
Јагодинском	„	100 : 79
Београдском	„	100 : 78
У опште	„	**100 : 101**

Кад приход у 1874. и 1880 години поредимо са издацима у обе године, онда налазимо, да је од 100 динара прихода издато

	1874. г.	1880. г.
у округу:	ДИНАРА	
Београдском	96·70	81·39
Јагодинском	76·00	88·22
Крагујевачком	102·12	102·81
Ћупријском	67·13	101·28
Пожаревачком	73·05	93·11
У опште	**79·00**	**94·73**

У 1880. години издаци били су сразмерно према приходима већи него ли у 1874. години у свима окрузима, осем округа београдског. У окрузима крагујевачком и ћупријском расход је у 1880. години био већи од прихода.

У 1874. години имали су манастири

	готовине	дуга
у округу:	ДИНАРА	
Београдском	3 060·46	418·26
Јагодинском	51 235·78	—
Крагујевачком	5 690·00	2 562·00
Ћупријском	40 298·12	15 794·00

Пожаревачком	13 042·41	—
Смедеревском	—	—
Свега	**113 326·77**	**18 774·26**
У 1864. години	69 642·31	188·88
Више у 1874. години . .	43 684·46	18 585·38

Размера између готовине и дуга била је у години:

1874. . . . . као 100 : 17
1864. . . . . „ 100 : 0·3

По одбитку дуга износила је права готовина у години:

1874. . . . . 94 552·51 динара
1864. . . . . 69 453·13 „

Према томе било је у 1874. години 25 099·08 динара више готовине. Од 1864. до 1874. године износио је годишњи вишак 2 509·90 динара или 3·61 процената.

Од 1874. до 1880. године било је по рачунима манастирским

	С В Е Г А		
у округу:	прихода	расхода	прихода
	Д И Н А Р А		
Београдском . . .	76 027·17	68 987·30	+ 7 039·87
Јагодинском . . .	160 057·14	125 555·58	+ 34 501·56
Крагујевачком . .	111 607·88	105 929·14	+ 5 678·74
Ћупријском . . .	148 830·32	126 075·35	+ 22 754·97
Пожаревачком . .	110 670·10	101 019·36	+ 9 650·74
Смедеревском . . .	—	—	—
Свега . . .	**607 192·61**	**527 566·73**	**+ 79 625·83**
	Г О Д И Ш Њ Е		
Београдском . .	10 861·02	9 855·33	+ 1 005·69
Јагодинском . . .	22 865·31	17 936·51	+ 4 928·80
Крагујевачком . .	15 943·99	15 132·74	+ 811·25
Ћупријском . . .	21 261·47	18 010·77	+ 3 250·70

Пожаревачком . .	15 810·01	14 431·33	+ 1 378·68
Смедеревском . .	—	—	—
Свега . . .	**86 741·80**	**75 366·68**	**+ 11 375·12**

Кад бисмо узели, за средњи годишњи приход од парохије, ону суму из године 1874., дакле 34 156·22 динара, онда од горе изложеног укупног прихода остају 52 585·58 динара, као доходак од манастирских добара.

Кад би се од овог остатка одбили трошкови око обделавања и надгледања манастирских добара, држимо да не би остало на чисто 30 649·80 динара, колико даје 5% интерес на вредност свега манастирског непокретног имања у епархији београдској, која по процени од 1882. године износи 612 996 динара.

Колико су имали манастири стоке на својим добрима, види се из овог прегледа.

Округ	Е Р О Ј							
	коња	ждребади	волова	крава	телади	оваца	коза	свиња
Београдски . . .	5	—	3	22	24	5	—	26
Јагодински . . .	17	5	16	40	23	185	33	160
Крагујевачки . .	11	—	18	18	13	155	30	89
Ћупријски . . .	10	2	17	13	5	79	7	164
Пожаревачки . .	6	1	14	4	3	—	—	135
Смедеревски . .	—	—	—	—	—	—	—	—
Свега	**49**	**8**	**68**	**97**	**68**	**424**	**70**	**574**

Вредност ове стоке износила је у округу:

Београдском	4 809	динара
Јагодинском	16 912	„
Крагујевачком	9 408	„
Ћупријском	11 830	„
Пожаревачком	7 957	„
У опште	**50 916**	„

Вредно је напоменути, да је пчеларство веома занемарено, и ако би по самом положају манастира могло до-

бро напредовати и леп приход доносити. Тај немар види се најбоље отуд, што су у 1874. години имали манастири у округу:

Београдском	само	7	кошница
Јагодинском	„	12	„
Крагујевачком	„	25	„
Ћупријском	„	69	„
Пожаревачком	„	19	„
Свега	„	**132**	„

II. Шабачка епархија.

Ова је епархија постала од старе мачванске епархије. Састављају је окрузи: ваљевски, подрински и шабачки.

1. Шабачки округ.

Манастир Петковица.

Овај је манастир у срезу поцерском, $3^1|_2$ сахата од Шапца, и у пријатном месту.

У нурији му је само село Петковица, са 817 становника. И у 1837. години долазило је овом манастиру само село Петковица, а имало је тада 449 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива	дана	120	83	—	37
Ливада	коса	15	8	—	7
Воћњака	дана	4	4		—
Винограда . . .	мотика	18	20	+	2
Забрана	дана	300	1 000	+	700
Механу		1	1		—

Вредност непокретног имања процењена је

1874. године на	26 960	динара
1882. „ „	10 460	„

Према томе било је у 1882. години мање 16 500 динара. Но овде је очевидно, да је процена у тој години морала бити испод праве вредности, пошто је тад манастирско непокретно имање било веће него ли у години 1874.

Вредност стоке, коју је манастир за своју потребу имао, износила је 1874. године 4 485 динара.

У истој години имао је манастир прихода

парохијског	3 616·16	динара
од својих добара. . .	3 493·42	„
У опште . . .	**7 109·58**	„

Напротив издато је на плату братства и на остале потребе 8 263·98 динара, дакле 1 154·40 динара више но што је примљено.

Од 1874. до 1880. године имао је манастир по закљученим рачунима, и то:

	прихода	расхода	прихода
године	Д И Н А Р А		
1874.	7 109·58	8 263·98	— 1 154·40
1875.	5 131·05	4 988·11	+ 142·94
1876.	3 012·80	2 736·66	+ 276·14
1877.	5 755·97	4 830·95	+ 925·02
1878.	3 711·95	3 638·05	+ 73·90
1879.	5 050·80	4 628·90	+ 421·90
1880.	4 517·90	6 186·46	— 1 668·56
Свега . .	**34 290·05**	**35 273·11**	— **983·06**
Годишње . .	4 898·58	5 039·02	— 140·44

Готовина манастирска износила је на крају 1874. године 485·78 динара. Напротив манастир је дуговао 8 240 динара, и то:

Управи фондова	6 600·00	динара
Манастиру Боговађи . . .	1 640·00	„

У 1864. години капитал овог манастира износио је 3 119·30 динара.

Кад се овој готовини дода горњи дуг, онда излази да је у течају од десет година утрошено 10 873·52 динара. Ово је за то, што су 1868. године на манастиру извршене неке оправке.

У Петковици био је

	1874. г.	1882. г.
Прота	1	—
Јеромонаха	2	2
Монах	1	—

Манастир Радовашница.

И овај је манастир у срезу поцерском, под самим Цером, на 4 сахата далеко од Шапца.

У нурији има три села, и то: Радовашницу, Десић и Двориште, у којим има свега 801 становник.

Манастиру долазе још и ова три села: Цуљковић, Грушић и Бела Река, но она имају свога свештеника.

У 1837. години била су у манастирској нурији четири села, и то: Радовашница, Бела Река, Десиље и Двориште са свега 1 046 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	130	99	— 31
Ливада	коса	5	30	+ 25
Воћњака и башта .	дана	—	15	+ 15
Винограда . . .	мотика	6	10	+ 4
Шуме	дана	2 500	2 506	+ 6

Ова непокретност вредила је по процени

од 1874. године . . . 25 200 динара
„ 1882. „ . . . . . 4 250 „

Пошто је непокретно имање у 1882. години само с погледом на њиве било мање, у осталим пак деловима веће, то је очевидно, да процена од 1882. године не може бити тачна и далеко остаје испод стварне вредности.

Стоке имао је овај манастир 1874. године врло мало, и то само за 403 динара.

Приход манастира био је у 1874. години врло незнатан. Примљено је

од парохије	400·86	динара
„ добара	159·80	„
Свега	**560·66**	„

У истој години издато је на све потребе манастирске свега 644·30 динара, дакле 83·64 динара више него што је примљено.

По рачунима манастирским било је од 1874. до 1880. године, и то:

године	прихода	расхода		прихода
	У Д И Н А Р И М А			
1874.	560·66	644·30	—	83·64
1875.	1 721·00	646·15	+	1 074·85
1876.	901·77	426·30	+	475·47
1877.	1 003·62	502·95	+	500·67
1878.	1 603·59	1 082·51	+	521·08
1879.	1 457·49	885·40	+	572·09
1880.	1 494·42	2 504·40	—	1 009·98
Свега . . .	**8 742·55**	**6 692·01**	+	**2 050·54**
Годишње . .	1 248·93	956·00	+	292·93

Готовине имао је овај манастир у години

1874.	8 967·62	динара
1864.	1 771·40	„

Било је дакле више у 1874. години 7 196·22 динара, и по томе готовина увећавала се са 40·65 процената годишње.

Од показане у 1874. години готовине, било је само 3·05 динара у каси манастирској, а остатак код Управе фондова.

У манастиру живео је 1874. године само настојатељ. То је исто стање било и у 1882. години.

Манастир Чокешина.

Овај је манастир такође у срезу поцерском, на северној страни планине Цера а $4^1|_2$ сахата далеко од Шапца.

Нурију чине манастиру три села, и то: Чокешина, Прњавор и Ново Село, у којима има 2 934 становника. Иста ова села била су и 1837. године у манастирској нурији, но тада је у њима било само 1826 становника.

Непокретног имања имао је манастир:

		1874 г.	1882 г.		1882 г.
Њива	дана	95	70	—	25
Ливада	коса	96	10	—	86
Воћњака и башта. .	дана	4	4		—
Винограда	мотика	10	20	+	10
Забрана	дана	60	—	—	60
Шуме	дана	—	3 500	+	3 500

Ова је непокретност процењена у години

1874. . . . . на 25 936 динара
1882. . . . . „ 49 440 „

Вишак у 1882. години износи 23 504 динара.

Вредност стоке, коју је у истој години имао манастир за своју потребу, износила је 3 685 динара.

Прихода имао је манастир у 1874. години:

од парохије . . . . . 1 766·68 динара
„ добара . . . . . 2 087·57 „
Свега . . . . . **3 854·25** „

Издато је пак у истој години 3 876·11 динара, дакле 21·86 динара више него што је примљено.

Од 1874. до 1880. године било је, и то:

године	прихода	расхода	. прихода
	У ДИНАРИМА		
1874.	3 854·25	3 876·11	— 21·86
1875.	2 646·53	3 689·32	— 1 042·79
1876.	2 208·52	2 337·45	— 128·93
1877. . . .	2 801·75	2 113·10	+ 688·65
1878.	2 530·23	2 928·03	— 397·80
1879.	5 323·20	4 863·33	+ 459·87
1880.	4 349·31	4 261·41	+ 87·90
Свега . . .	**23 713·79**	**24 068·75**	— **354·96**
Годишње . .	3 387·68	3 438·39	— 50·71

У целом дакле периоду од седам година, расход је био већи од прихода.

Капитал манастира Чокешине био је на крају 1874. године посве незнатан, јер није био већи од 281·80 динара. Од ове суме било је у манастирској каси 178·40 динара, а на дугу 103·40 динара.

У години 1864. имао је овај манастир 5 113·25 динара готовине. Према томе опадала је готовина за ових десет година са 9·46 процената годишње.

У манастиру био је

	1874. г.	1882. г.
Настојатељ	1	1
Јеромонаха	2	2

Кад ова три манастира међу собом поредимо, онда налазимо, да је у 1874. години било у нурији

манастира:	села	становника
Петковице	1	817
Радовашнице	3	801
Чокешине	3	2 934
Свега	**7**	**4 551**

Од непокретног имања имала су сва три манастира, и то:

		1874 г.	1882 г.		1882 г.
Њива	дана	345	252	—	93
Ливада	коса	116	48	—	68
Воћњака и башта . .	дана	8	23	+	15
Винограда	мотика	34	50	+	16
Забрана	дана	360	—	—	360
Шуме	„	—	7 006	+	7 006
Механу		1	1		—

Вредност непокретног имања манастира: износила је у динарима

	1874. г.	1882. г.
Петковице	26 960	10 460
Радовашнице	25 200	4 250
Чокешине	25 936	49 440
Свега	**78 096**	**64 150**

Разлика у вредности непокретнога имања између 1874. и 1882. године износи 13 946 динара, дакле мања је сад него ли у 1874. години за 17·86 процената.

Прихода имао је у 1874. години, и то:

манастир:	парохијског	од добара	свега
	ДИНАРА		
Петковица	3 616·16	3 493·42	7 109·58
Радовашница	400·86	159·80	560·66
Чокешина	1 766·68	2 087·57	3 854·25
Свега	**5 783·70**	**5 740·79**	**11 524·49**
У 1880. години .	?	?	10 361·63

У главноме приход парохијски готово је раван приходу од добара, јер је овај само за 43 динара мањи. Код појединих манастира разлика у томе много је већа.

Укупни приход манастирски био је у 1880. години мањи него у години 1874. за 1 162·86 динара или 10·09 процената.

Кад приход парохијски поредимо са становништвом манастирских нурија, онда налазимо, да је од тога прихода долазило на сто становника код манастира:

Петковице	442·61	динара
Чокешине	60·21	„
Радовашнице	50·04	„
У опште	**127·09**	„

На све потребе манастирске издато је, и то:

	1874. г.	1880. г.
	ДИНАРА	
у Петковици	8 263·98	6 186·46
„ Радовашници . . .	644·30	2 504·40
„ Чокешини	3 876·11	4 261·41
Свега	**12 784·39**	**12 952·27**

Према томе издатак у 1880. години био је за 167·88 динара или 1·31 процената већи него ли у години 1874.

Разлика између прихода и расхода много је већа у 1880. години, јер на 100 динара прихода било је у години

1874.	110·70	динара расхода
1880.	125·00	„ „

Од 1874. до 1880. године било је

	СВЕГА			
	прихода	расхода		прихода
у манастиру:	ДИНАРА			
Петковици	34 290·05	35 273·11	—	983·06
Радовашници . . .	8 742·55	6 692·01	+	2 050·54
Чокешини	23 713·79	24 068·75	—	354·96
У опште . . .	**66 746·39**	**66 033·87**	+	**712·52**
	ГОДИШЊЕ			
у Петковици	4 898·58	5 039·02	—	140·44
„ Радовашници . . .	1 248·93	956·00	+	292·93
„ Чокешини	3 387·68	3 438·39	—	50·71
У опште . . .	**9 535·19**	**9 433·41**	+	**101·78**

Само манастир Радовашница имао је за овде посматраних седам година приход већи од расхода, а код друга два манастира било јо обратно.

Односно манастирске готовине, интересно је поређење 1864. године са годином 1874.

Тако имао је готовине

манастир:	1864. г.	1874. г.
	ДИНАРА	
Петковица	3 119·30	485·78
Радовашница	1 771·40	8 967·62
Чокешина	5 113·25	281·80
Свега	**10 003·95**	**9 735·20**

Дуга је у 1874. години имао само манастир Петковица, и то 8 240 динара. Кад ову суму одузмемо од готовине, онда остаје на чисто само 1 495·20 динара, и према томе смањила се готовина ових манастира у течају од десет година за 8 508·75 динара или годишње за 8·50 процената.

Вредност све стоке, коју су ови манастири имали за своју потребу, износила је 1874. године 8 573 динара, а било је посебице:

Коња	4
Волова	13
Крава	19
Телади	14
Оваца	50
Свиња	110

Кошница било је само у Петковици и Чокешини, и то свега тринаест!

2. Ваљевски округ.

У овом округу само је један манастир, и то:

Боговађа.

Он је у срезу колубарском, око 6 сахати северопсточно од Ваљева, а близу састава реке Љига с Колубаром.

Његова је нурија велика, јер је чине 15 села, и то: Прњавор, Пепељевац, Стрмово, Придворица, Ратковац, Маркова Црква, Вировац, Наномир, Горњи и Доњи Мушић, Дучић, Тодорин Дô, Врачевић, Латковић и Доњи Лајковац. У свима овим селима има 4 274 становника. Највише становника има село Пепељевац (421) а најмање Маркова Црква (92). У 1837. години било је у манастирској нурији свега једанаест села, и то поред ових која и данас иду манастиру још и село Стојишићи, а изузимајући села: Горњи и Доњи Мушић, Дучић, Тодорин Дô и Врачевић. У тих 11 села било је свега 1 969 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	30	15	— 15
Ливада	коса	75	23	— 52
Воћњака и башта . .	дана	2	4	+ 2
Винограда	мотика	25	20	— 5
Шуме	дана	1 000	963	— 37
Механе		2	2	—
Дућана		2	1	— 1
Воденицу		1	1	—

Сва непокретност вредила је по процени од

1874. године . . . 228 736 динара

1882. „ . . . . 274 522 „ , више дакле у 1882. години . . . . 45 786 динара или 20 процената, и ако је простор, који то имање захваћа сад мањи но што је био 1874. године.

Од стоке имао је манастир у 1874. години:

Коња	4
Волова	9
Крава	14
Телади	7
Оваца	10
Свиња	120,

све то у вредности од 7 386 динара.

Прихода било је у 1874. години, и то:

парохијског	3 451·76	динара
од добара	8 402·85	„
Свега	**11 854·61**	„

Кад парохијски приход поредимо с бројем становника оних села, која су била у нурији манастирској, онда налазимо, да је од истог долазило по 80·76 динара на сто становника.

У истој години издато је на плату братства и на све друге потребе манастира 4 351·36 динара. Приход је био дакле далеко већи, пошто на сто динара прихода имамо само 36·72 динара издатака.

По манастирским рачунима било је од 1874. до 1880. године, и то:

у години	прихода у динарима	расхода у динарима		прихода у динарима
1874.	11 854·61	4 351·36	+	7 503·25
1875.	6 821·98	4 022·45	+	2 799·53
1876.	4 556·64	5 028·70	—	472·06
1877.	5 216·11	5 190·45	+	25·69
1878.	5 242·15	4 785·90	+	456·25
1879.	7 981·14	4 138·28	+	3 842·86
1880.	17 657·73	6 460·45	+	11 197·28
Свега	**59 330·39**	**33 977·59**	+	**25 352·80**
Годишње	8 475·77	4 853·94	+	3 621·83

Готовине имао је манастир на крају 1874. године 7 503·25 динара, и то:

у каси својој · · · · · ·	1 071·25	динара
код Управе фондова · · ·	4 800·00	„
„ манастира Петковице ·	1 632·00	„

У 1864. години овај је манастир дуговао Управи фондова 12 000 динара!

У Боговађи био је:

	1874. г.	1882. г.
Архимандрит · · · · · · · ·	—	1
Игуман · · · · · · · · · ·	1	—
Јеромонаха · · · · · · · · ·	3	2

3. Подрински округ.

У овом округу такође је само један манастир, и то:

Троноша.

Он је у срезу јадранском, у врло лепом положају и до 2 сахата од Лознице удаљен.

У нурији има пет села, и то: Корениту, Зајачу, Пасковац и Тршић, у срезу јадранском, и Костајник у рађевском срезу. У тих 5 села има свега 2 837 становника. Године 1837. била су у манастирској нурији ова четири села: Зајача, Клупци, Коренита и Костајник са 1 752 становника.

Од непокретног имања било је

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива · · · · · · · ·	дана	30	17	— 13
Ливада · · · · · · ·	коса	19	12	— 7
Воћњака и башта · ·	дана	1½	10	+ 8½
Винограда · · · · ·	мотика	13	16	+ 3
Шуме · · · · · · · ·	дана	1 200	1 219	+ 19
Воденице · · · · · · · · · ·		2	—	— 2

Вредност ове непокретности износила је по процени
од 1874. године . . . . . 15 928 динара
1882. „ . . . . . 8 000 „ , и по
томе показује се у 1882. години мањак од 7 928 динара.

Од стоке имао је манастир у 1874. години:

Коња	3
Ждребади	2
Волова	4
Краве	4
Телади	2
Оваца	30
Свиња	16

Све то у вредности 2 503 динара.

Како око манастира има лепа шума, у којој је највише липа, и довољно чисте планинске воде, дакле најповољнијих услова за гајење пчела, то је готово невероватно, да је у 1874. години манастир имао само ј е д а н а е с т кошница!

Према имовном стању манастира, био је у 1874. години доста знатан приход. Примљено је

од парохије	2 554·90	динара
„ добара	2 548·88	„
Свега	**5 103·78**	„

Издато је напротив у истој години 4 439·83 динара, претекло је дакле од прихода 663·95 динара.

Од 1874. до 1880. године било је, и то:

у години	прихода	расхода	прихода
	у д и н а р и м а		
1874.	5 103·78	4 439·83	+ 663·95
1875.	3 281·20	3 964·55	— 683·35
1876.	2 409·15	2 409·15	—
1877.	2 927·20	2 927·20	—
1878.	3 875·00	3 825·00	+ 50·00

1879.	4 262·02	4 231·58	+ 30·44
1880.	2 582·08	2 582·08	—
Свега	**24 440·43**	**24 379·39**	**+ 61·04**
Годишње	3 491·49	3 482·77	+ 8·72

Средњи годишњи приход био је дакле раван расходу.

Кад 1874. годину поредимо с 1880. годином, онда налазимо, да је на сто динара прихода, односно расхода, било у 1880. години:

прихода . . . . . 50·59 динара
расхода . . . . . 58·16 „

Капитал манастира Троноше износио је у 1874. години само 684·75 динара. Од ове суме било је

у каси манастирској . . . 84·05 динара
код приватних дужника . . 600·70 „

У 1864. години било је 162·39 динара готовине; и по томе увећавала се готовина од 1864. до 1874. године годишње са 32·16 процената.

У Троноши био је

	1874. г.	1882. г.
Игуман	1	1
Намесник	1	—
Јеромонах	1	1

У епархији шабачкој има дакле свега пет манастира.

У нуријама ових манастира има свега 27 села са 11 662 становника. Према томе долази у средњу руку на једно село по 432 а у нурију једног манастира по 2 332 становника.

У појединим окрузима било је у манастирским нуријама, и то:

у округу	села	становника
Шабачком	7	4 551
Ваљевском	15	4 274
Подринском	5	2 837

Једно село имало је у средњу руку становника, и то у округу:

Шабачком	650
Подринском	567
Ваљевском	285

Колико је било манастирског непокретног имања у појединим окрузима шабачке епархије, у 1874. и 1882. години, види се из овог прегледа.

Округ	Њива	Ливада	Пашњака	Воћњака	Винограда	Забрана	Шуме	Број: Механа	Дућана	Воденица	Ваљавица	Зграда за: Давање под закуп	Потребу манастира
	дана	коса	дана	дана	мотика	дана	дана						
Шабачки	252	48	—	23	50	—	7 006	1	—	—	—	—	—
Ваљевски	15	23	—	4	20	—	963	2	1	1	—	—	—
Подрински	17	12	—	10	16	—	1 219	—	—	—	—	—	—
Свега у 1882. години	**284**	**83**	—	**37**	**86**	—	**9 188**	**3**	**1**	**1**	—	—	—
Шабачки	345	116	—	8	34	360	—	1	—	—	—	—	—
Ваљевски	30	75	—	2	25	—	1 000	2	2	1	—	—	—
Подрински	30	19	—	1½	13	—	1 200	2	—	—	—	—	—
Свега у 1874. години	**405**	**210**	—	**11½**	**72**	**360**	**2 200**	**5**	**2**	**1**	—	—	—
У 1882. години више (+) мање (—)	—121	—127	—	+25½	+14	—360	+6 988	—2	—1	—	—	—	—

Њива, ливада и забрана било је мање у 1882. години, воћњака, винограда и шуме више него у години 1874.

Вредност свега овог непокретног имања износила је

у округу:	1874. г.	1882. г.
	ДИНАРА	
Шабачком	78 096	64 150
Ваљевском	228 736	274 522
Подринском	15 928	8 000
Свега	**322 760**	**346 672**

Вредност имања у опште увећала се у току ових осам година са 23 812 динара или $7^{\cdot 38}$ процената. Посебице пак налазимо вишак само у округу ваљевском, у друга два округа вредност је сада мања но што је била у 1874. години.

И с погледом на манастирске приходе разликују се међу собом поједини окрузи шабачке епархије.

У 1874. години имали су манастири

у округу:	ПРИХОДА парохијског	У ДИНАРИМА од добара
Шабачком	$5\ 783^{\cdot 70}$	$5\ 740^{\cdot 79}$
Ваљевском	$3\ 451^{\cdot 76}$	$8\ 402^{\cdot 85}$
Подринском	$2\ 554^{\cdot 90}$	$2\ 548^{\cdot 88}$
Свега	**$11\ 790^{\cdot 36}$**	**$16\ 692^{\cdot 52}$**

Размера између парохијског прихода и прихода од добара била је у округу:

Ваљевском	као	100 : 243
Подринском	„	100 : 100
Шабачком	„	100 : 99
У опште	„	**100 : 142**

Кад приход од парохија поделимо са становништвом дотичних нураја, онда налазимо, да је од тога прихода долазило на сто становника у округу:

Шабачком	$127^{\cdot 09}$	динара
Подринском	$90^{\cdot 05}$	„
Ваљевском	$80^{\cdot 76}$	„
У опште	**$101^{\cdot 10}$**	„

Прихода у опште имали су манастири

	1874. г.	1880. г.
у округу:	ДИНАРА	
Шабачком	11 524·49	10 361·63
Ваљевском	11 854·61	17 657·73
Подринском	5 103·78	2 582·08
Свега	**28 482·88**	**30 601·44**

Из овога се види, да је приход свију манастира био у 1880. години већи за 2 118·56 динара. На сто динара прихода у 1874. години, долазило је у години 1880. 107·44 динара, дакле 7 процената више.

Издаци манастирски износили су

	1874. г.	1880. г.
у округу:	ДИНАРА	
Шабачком	12 784·39	12 952·27
Ваљевском	4 351·36	6 460·45
Подринском	4 439·83	2 582·08
Свега	**21 575·58**	**21 994·80**

Дакле издатак био је већи у 1880. години. На сто издатих у 1874. години динара, долазило је 1880. године 101·94 динара.

При поређењу прихода са издацима налазимо, да је од примљених 100 динара издато

	1874. г.	1880. г.
у округу:	ДИНАРА	
Шабачком	110·70	125·00
Ваљевском	36·72	36·59
Подринском	50·59	100·00
У опште	**75·75**	**71·87**

Издаци у опште били су релативно мањи у 1880. години.

Од 1874. до 1880. године имали су сви манастири

	С В Е Г А			
	прихода	расхода		прихода
у округу:	Д И Н А Р А			
Шабачком	66 746·39	66 033·87	+	712·52
Ваљевском	59 330·39	33 977·59	+	25 352·80
Подринском . . .	24 440·43	24 379·39	+	61·04
У опште . . .	**150 517·21**	**124 390·85**	+	**26 126·36**
	Г О Д И Ш Њ Е			
Шабачком	9 535·19	9 433·41	+	101·78
Ваљевском	8 475·77	4 853·94	+	3 621·83
Подринском . . .	3 491·49	3 482·77	+	8·72
У опште . . .	**21 502·45**	**17 770·12**	+	**3 732·33**

Кад овај средњи годишњи приход и расход поделимо с бројем манастира, којих је у шабачкој епархији било 5, онда долази у средњу руку на један манастир годишње

прихода	4 300·49	динара
расхода	3 554·03	„
више прихода	746·46	„

Односно прихода имали су већу размеру само два манастира: Боговађа и Петковица, а у остала три манастира био је средњи годишњи приход мањи.

У 1874. години имали су сви манастири

	готовине	дуга
у округу:	Д И Н А Р А	
Шабачком	9 735·20	8 240·00
Ваљевском	7 503·25	—
Подринском	684·75	—
Свега	**17 923·20**	**8 240·00**

Десет година пре, т. ј. у 1864. години било је

у округу:	готовине ДИНАРА	дуга ДИНАРА
Шабачком	10 003·95	—
Ваљевском	—	12 000·00
Подринском	162·39	—
Свега	**10 166·34**	**12 000·00**

Кад готовину поредимо са дугом, онда налазимо, да је на сто динара готовине било дуга, и то у години

1874. . . . . 45·98 динара
1864. . . . . 118·02 „

У 1864. години дуг је био већи од готовине за 1 833·66 динара. Напротив у 1874. години готовина била је већа од дуга за 9 683·20 динара.

Према томе увећала се готовина у течају посматраних десет година са 7 849·54 динара или 7·72 процената годишње.

Број стоке, коју су манастири за своју потребу имали, изложен је у овом прегледу, и то за 1874. годину.

Округ	БРОЈ						
	коња	ждребади	волова	крава	телади	оваца	свиња
Шабачки	4	—	13	19	14	50	110
Ваљевски	4	—	9	14	7	10	120
Подрински	3	2	4	4	2	30	16
Свега	**11**	**2**	**26**	**37**	**23**	**90**	**246**

Вредност све стоке износила је у округу:

Шабачком . . . . . 8 573 динара
Ваљевском . . . . . 7 386 „
Подринском . . . . . 2 503 „
Свега . . . . . **18 462** „

И у овом крају много је занемарено пчеларство, јер у свима манастирима биле су само 23 кошнице!

III. Жичка епархија.[1]

Ова епархија састављена је од старих епархија: Жупске, Студеничке и Моравичке. Епархијски архијереј имао је своју столицу најпре у Ужицу, за тим у Чачку, а од 1854. године има је у Краљеву, кад је и округ крушевачки одвојен од епархије београдске и додат жичкој епархији.

Под жичку епархију спадају четири округа, и то: крушевачки, чачански, ужички и рудничкн.

1. Чачански округ.

Манастир Жича.

Налази се у срезу краљевском, 1 сât од Краљева, на десној страни Ибра и на подножју Столова планине у лепој равници.

Нурију манастирску сачињавају 9 села и један засеок. Села су ова: Готовац, Замчање, Коваплук, Ковачи, Крушевица, Матаруге, Мељаница, Метикоше, Рибница и засеок Церовак.

У овим селима било је 1874. године свега 2 200 становника. Године 1837. Жича није имала нурију.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	26	20	— 6
Ливада	коса	86	50	— 36
Воћњака и башта . .	дана	14	4	— 10
Забрана	„	40	10	— 30
Пашњака	„	—	55	+ 55
Механу		1	1	—
Воденицу		1	—	— 1

[1] 15. Јуна 1884. године Његово Величанство изволело је одобрити решење Народне скупштине, да се ова епархија назове ж и ч к а; а дотле звала се ужичка.

Сва ова непокретност процењена је

1874. године . . . . на 19 104·00 динара
1882. „ . . . . . „ 6 950·00 „

Из горњег поређења види се, да је знатан део непокретнога имања отуђен, и да је вредност истога била у 1882. години за 12 154·00 динара мања од вредности у години 1874.

Вредност стоке, коју је манастир за своју потребу имао, износила је у 1874. години 8 498 динара.

Прихода имао је манастир у 1874. години, и то:

парохијског . . . . . 1 600·00 динара
од добара . . . . . 2 720·00 „
Свега . . . . . **4 320·00** „

У истој години издато је на плату братства и остале потребе манастира 4 160·00 динара, и по томе претекло је од прихода само 160·00 динара.

Од 1874. до 1880. године било је, и то:

године	прихода	расхода	прихода
	У ДИНАРИМА		
1874.	4 320·00	4 160·00	+ 160·00
1875.	4 991·04	5 252·40	— 261·36
1876.	4 320·16	4 118·20	+ 201·96
1877.	3 917·18	3 831·25	+ 85·93
1878.	5 281·14	5 099·68	+ 181·46
1879.	4 661·05	4 029·25	+ 631·80
1880.	4 889·00	4 474·45	+ 414·55
Свега	**32 379·57**	**30 965·23**	**+ 1 414·34**
Годишње . . .	4 625·65	4 423·60	+ 202·05

На крају 1874. године имао је манастир само 300 динара готовине. У 1864. години било је готовине 431·17 динара, дакле 131·17 динара више, али манастир је имао дуга у тој години 928·73 динара.

У Жичи био је 1874. године један игуман и један јеромонах, а толико је братство било и у 1882. години.

Манастир Света Тројица.

Налази се у срезу драгачевском, у планини Овчару.

У нурији су му ова четири села, и то: Дљин, Дучаловићи, Лучани и Ртари, са свега 2 260 становника. Ова иста села била су у манастирској нурији и у 1837. години, но тада је у њима било само 1 156 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива · · · · · · ·	дана	24	16	— 8
Ливада · · · · · ·	коса	35	15	— 20
Пашњака · · · · ·	дана	—	18	+ 18
Воћњака и башта · ·	„	6	6	—
Винограда · · · · ·	мотика	25	—	— 25
Шуме · · · · · · ·	дана	200	150	— 50
Воденицу · · · · · · · ·		1	1	—

Вредност ове непокретности износила је у години

1874. · · · · · · · · 26 430·00 динара

1882. · · · · · · · · 10 590·00 „

За последњих осам година смањила се вредност непокретног имања за 5 840 динара, дакле за 60 процената.

Од живога мала имао је манастир највише оваца (70) и свиња (25). Вредност све стоке износила је у 1874. години 3 630 динара.

У 1874. години имао је овај манастир прихода, и то:

од парохије · · · · · 596·40 динара

„ својих добара · · · 1 371·00 „

Свега · · · · · **1 967·40** „

Кад приход парохијски поредимо с приходом од добара, онда видимо, да је на 100 динара овога долазило од прихода парохијског само 43·50 динара.

У истој 1874. години издато је из манастирске касе свега 1 824·80 динара, и по томе претекло је од прихода 142·60 динара.

Од 1874. до 1880. године изложено је примање и давање манастира у овом прегледу.

Године	Приход	Расход		Приход
	У ДИНАРИМА			
1874.	1 967·40	1 824·80	+	142·60
1875.	2 261·10	1 751·56	+	509·54
1876.	1 356·58	1 320·92	+	35·66
1877.	1 614·39	1 623·90	—	9·51
1878.	2 494·55	1 486·30	+	1 008·25
1879.	2 617·14	1 880·00	+	737·14
1880.	2 261·25	1 891·70	+	369·55
Свега	**14 572·41**	**11 779·18**	+	**2 793·23**
Годишње	2 081·77	1 682·74	+	399·03

Овај је манастир имао знатну готовину која је износила 9 290·28 динара на крају 1874. године.

Од ове суме било је

готовине у каси . . .	1 052·73	динара
код Управе фондова . .	6 617·55	„
„ приватних дужника .	1 620·00	„

У 1864. години износила је готовина 2 354·17 динара, и по томе увећала се за 10 година свега са 6 936·11 динара или са 29·46 процената годишње.

У овом манастиру био је 1874. године само један јеромонах. У 1882. години био је у манастиру игуман и један јеромонах.

Манастир Сретење.

И овај је манастир у срезу драгачевском и у планини Овчару. Нема своје нурије.

Манастир је обновио ужички владика Нићифор Максимовић 1818. године и оставио му велико имање.

Од непокретности било је:

		1874. г.	1882. г.		1882. г.
Њива	дана	14	12	—	2
Ливада	коса	24	21	—	3
Воћњака и башта .	дана	$5^{\cdot 2}$	4	—	$1^{\cdot 2}$
Винограда	мотика	35	40	+	5
Пашњака	дана	—	100	+	100
Забрана	„	60	4	—	56
Механа		1	1		—
Дућана		5	3	—	2
Воденице		2	2		—

Све ово процењено је године

1874. . . . . на 45 674 динара
1882. . . . . „ 45 658 „

Разлика између обе године износи само 16 динара.

Од стоке имао је манастир највише коза (35) и свиња (26), и вредност њена износила је 1874. године 1 690 динара.

Прихода имао је манастир у 1874. години свега $3\,721^{\cdot 32}$ динара; све то примљено је од кирије и пољских добара, изузимајући 7 динара, који су као поклон ушли у манастирску касу.

На све потребе манастира издато је у истој 1874. години $2\,907^{\cdot 75}$ динара, претекло је дакле од прихода $813^{\cdot 57}$ динара.

Од 1874. до 1880. године било је, и то:

године	прихода	расхода	прихода
	У ДИНАРИМА		
1874.	$3\,721^{\cdot 32}$	$2\,907^{\cdot 75}$	+ $813^{\cdot 57}$
1875.	$3\,310^{\cdot 68}$	$3\,162^{\cdot 60}$	+ $148^{\cdot 08}$
1876.	$3\,225^{\cdot 64}$	$3\,184^{\cdot 30}$	+ $41^{\cdot 34}$

1877.	3 332·63	3 681·00	— 348·37
1878.	3 838·64	3 122·38	+ 716·26
1879.	3 295·73	4 290·74	— 995·01
1880.	3 684·34	3 693·56	— 9·22
Свега . . .	**24 408·98**	**24 042·33**	**+ 366·65**
Годишње . . .	3 487·00	3 434·62	+ 52·38

На крају 1874. године имао је манастир 579·90 динара готовине, али је све то било на дугу.

Напротив у тој години дуговао је манастир 8 534·68 динара, и то:

Управи фондова . . . . 7 873·90 динара
Манастиру Студеници . . 660·78 „

Кад од овог дуга одбијемо готовину, онда остаје чистог дуга 7 954·78 динара.

Године 1864. манастир није ништа дуговао но је имао још свога капитала 6 506·75 динара.

У манастиру био је 1874. године само настојатељ; а у 1882. години био је овде игуман с једним јеромонахом.

Манастир Студеница.

Овај најлепши и најстарији српски манастир налази се у срезу студеничком, 10 сахати јужно од Краљева и крај реке Студенице.

У нурији има дванаест села, а то су: Брезова, Бањевац, Бресник, Бела Стена, Врх, Долац, Ђаково, Побрђе, Полумир, Савово, Тадење и Ушће, у којима има свега 5 650 становника.

Године 1837. била су у манастирској нурији 23 села са 2 104 становника. Од села која данас манастиру припадају, нису у оно време била у нурији села: Бањевац, Бела Стена, Побрђе и Тадење.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	136	65	— 71
Ливада	коса	171	156	— 15
Воћњака и башта . .	дана	8	14·5	+ 6·5
Винограда	мотика	10	95	+ 15
Забрана	дана	50	75	+ 25
Механе		2	2	—
Дућан		1	1	—
Воденице		2	2	—

Ова непокретност вредила је по процени од

1874. године . . . . 61 070 динара
1882. „ . . . . 68 568 „

Вредност имања увећала се у току ових осам година за 7 498 динара или 1·54 процената годишње.

Од стоке имао је манастир 1874. године највише оваца (120) и коза (60). Вредност све стоке износила је 11 877 динара.

Прихода је имао манастир у 1874. години:

од парохије . . . . . 6 550·00 динара
од својих добара . . . 7 532·56 „
Свега . . . . . **14 082·56** „

Издавања било је у тој години свега 12 273·28 динара, и по томе претекло је од прихода 1 809·28 динара.

Од 1874. до 1880. године било је примање и издавање манастира овако:

године	прихода	расхода	прихода
	У Д И Н А Р И М А		
1874.	14 082·56	12 273·28	+ 1 809·28
1875.	11 890·64	12 726·93	— 836·29
1876.	7 468·51	10 479·98	— 3 011·47
1877.	9 839·61	10 206·22	— 366·61

1878.	10 145·60	10 018·76	+ 126·84
1879.	12 592·87	13 149·35	— 556·48
1880.	12 443·79	10 622·76	+ 1 821·03
Свега	**78 463·58**	**79 477·28**	**— 1 013·70**
Годишње	11 209·08	11 353·89	— 144·81

Манастир Студеница имао је 1874. године знатну готовину, која је износила 26 908·92 динара, од ове било је:

у каси манастирској . . .	20 755·40	динара
код Управе фондова . . .	4 820·73	„
„ приватних дужника .	1 332·79	„

Кад ову готовину поредимо с оном, коју је имао манастир 1864. године, и која је износила 17 209·32 динара, онда видимо, да је се иста увећала у течају поменутих десет година са свега 9 699·60 динара или годишње са 5·64 процената.

У братству манастира Студенице било је

	1874. г.	1882. г.
Архимандрит	1	1
Игуман	—	1
Намесник	1	—
Јеромонаха	4	5
Ђакон	1	1
Монаха	2	2
Свега	**9**	**10**

Слугу имао је манастир 1874. године 30, и на њихову плату издато је у истој години 3 008·80 динара.

Из свега до сад наведеног види се, да су ова четири манастира, у чачанском округу, имала у својим нуријама свега 25 села са 10 110 становника, и то:

манастир	села	становника
Жича	9	2 200
Св. Тројица	4	2 260
Сретење	—	—
Студеница	12	5 650

Од непокретног имања имали су манастири, и то:

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	200	113	— 87
Ливада	коса	306	242	— 64
Воћњака	дана	33·2	28·5	— 4·7
Пашњака	„	—	173	+ 173
Винограда	мотика	140	135	— 5
Забрана	дана	150	89	— 61
Шуме	„	200	150	— 50
Механа		4	4	—
Дућана		6	4	— 2
Воденица		6	5	— 1

Вредност непокретнога имања

манастира:	износила је у динарима 1874. г.	1882. г.
Жиче	19 104·00	6 950·00
Св. Тројице	26 430·00	10 590·00
Сретења	45 674·00	45 658·00
Студенице	61 070.00	68 568·00
Свега	**152 278·00**	**131 766·00**

Вредност непокретног имања сад је за 20 512 динара мања но што је била у години 1874. По томе та је вредност опадала годишње са 1·68 процената, или другим речма: од имања за толико је годишње отуђено.

Прихода имао је у 1874. години и то:

манастир:	парохијског ДИНАРА	од добара ДИНАРА	свега ДИНАРА
Жича	1 600·00	2 720·00	4 320·00
Св. Тројица	596·40	1 371·00	1 967·40
Сретење	7·00	3 714·32	3 721·32
Студеница	6 550·00	7 532·56	14 082·56
Свега	**8 753·40**	**15 337·88**	**24 091·28**
У 1880. години	?	?	23 278·38

Приход од добара био је скоро још једном толики колики приход од парохија, јар на сто динара овог прихода долазило је од оног по 175·18 динара.

Укупни приход ових манастира био је у 1880. години за 812·90 динара или 3·37 процената мањи од прихода у години 1874.

На све трошкове манастирске издато је, и то:

	1874. г.	1880. г.
у манастиру:	ДИНАРА	
Жичи	4 160·00	4 474·45
Св. Тројице	1 824·80	1 891·70
Сретењу	2 907·75	3 693·56
Студеници	12 273·28	10 622·76
Свега	**21 165·83**	**20 682·47**

Из овог поређења види се, да је и издатак у 1880. години био мањи од оног у години 1874., и то свега за 483·36 динара или 2·28 процената.

Разлика између прихода и расхода била је у обе године готово подједнака, јер је на 100 динара прихода долазило у години:

1874. . . . . 87·85 динара расхода
1880. . . . . 88·85 „ „

Од 1874. до 1880. године било је

	СВЕГА		
	прихода	расхода	прихода
у манастиру:	ДИНАРА		
Жичи	32 379·57	30 965·23	+ 1 414·34
Св. Тројице . .	14 572·41	11 779·18	+ 2 793·23
Сретењу . . .	24 408·98	24 042·33	+ 366·65
Студеници . . .	78 463·58	79 477·28	— 1 013·70
У опште . .	**149 824·54**	**146 264·02**	**+ 3 560·52**

	ГОДИШЊЕ		
у Жичи	4 625·65	4 423·60	+ 202·05
„ Св. Тројици . . .	2 081·77	1 682·74	+ 399·03
„ Сретењу	3 487·00	3 434·62	+ 52·38
„ Студеници	11 209·08	11 353·89	— 144·81
У опште . . .	**21 403·50**	**20 894·85**	**+ 508·65**

Осим Студенице у друга три манастира средњи годишњи приход бше је већи од расхода.

Односна размера између прихода и расхода била је за сваки посебице манастир ова: На сто динара годишњег прихода било је расхода у манастиру:

Св. Тројице	80·83	динара
Жичи	95·63	„
Сретењу	98·50	„
Студеници	101·29	„
У опште	**97·62**	„

Готовине било је на крају године

	1864.	1874.
у манастиру:	УДИНАРИМА	
Жичи	— 497·56	300·00
Св. Тројице	2 354·17	9 290·28
Сретењу	6 506·75	— 7 954·78
Студеници	17 209·32	26 908·92
Свега	**25 572·68**	**28 544·42**

Из овог поређења види се, да је готовина од 1864. до 1874. године увећана са 2 971·74 динара или са 1·16 процената годишње.

Вредност стоке, коју су ови манастири имали за своју потребу, износила је на крају 1874. године свега 25 696 динара, а било је посебице:

Коња	30
Ждребади	9
Волова	45

Крава	75
Телади	39
Оваца	270
Коза	95
Свиња	121

И у ова четири манастира било је 1874. године само четрнаест кошница. Од ових имао је манастир Студеница највише (10), а манастир Сретење ни једну!

2. Рудничкн округ.

Манастир Враћевшница.

Овај манастир решењем Архијерејског Сабора од 1883. године одвојен је од епархије београдске и додат жичкој епархији.

Он се налази у срезу таковском, на јужном подножју рудничке планине крај реке Враћевшнице, која се ту близу слива у реку Гружу.

У нурију манастира Враћевшнице долазе 14 села, и то: Прњавор, Горња и Доња Црнућа, Горња и Доња Врбава, Бело Поље, Каменица, Кнежевац и Липовац, сва у рудничком округу, за тим: Баре, Брестовац, Коњуша, Љуљаци и Опланић, у срезу гружанском округа крагујевачког. У свима овим селима било је 4 769 становника, по попису од 1874. године.

У 1837. години била су у манастирској нурији иста ова села и покрај њих још и село Гривац, свега дакле 15 села са 3 228 становника.

Од непокретног имања имао је манастир

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	38·5	32	— 6·5
Ливада	коса	22	15	— 7
Воћњака и башта .	дана	8·8	19·5	+ 10·7
Пашњака	„	—	80	+ 80

Винограда	мотика	90	90	—
Шуме	дана	200	625	+ 425
Механу		1	1	—
Дућан		1	1	—
Воденице		2	2	—

Вредност непокретног имања износила је

1874. године . . . 17 564 динара

1882. „ . . . . . 28 670 „

Од 1874. до 1882. године вредност непокретног имана увећала се за 11 106 динара или годишње за 6·32 процената.

Од стоке имао је манастир 1874. године највише оваца (117) и свиња (45), крупне стоке било је мало. Вредност све стоке износила је у тој години 5 247 динара.

Прихода било је у 1874. години свега 12 660·90 динара, и то:

парохијског . . . . 4 175·90 динара

од добара . . . . 8 485·00 „

Приход од добара био је далеко већи од парохијског прихода. За продату храну и пиће добивено је 5 187 динара, а од аренде 2 867·40 динара. Кад парохијски приход поредимо с бројем становника, онда налазимо, да је од истог долазило на сто становника по 87·56 динара.

На све потребе манастира, као и на плату братства, издато је у 1874. години свега 11 977 динара, и по томе претекло је од прихода само 683·90 динара.

Приходи и издаци од 1874. до 1880. године били су ови, и то:

у години	приход	расход	приход
	У Д И	Н А Р И	М А
1874.	12 660·00	11 977·00	+ 683·90
1875.	9 724·80	9 709·20	+ 15·60
1876.	7 201.80	6 644·90	+ 556·90
1877.	6 727·80	6 565·15	+ 162·65

1878.	6 554·64	6 564·80	—	10·16
1879.	3 941·60	5 708·00	—	1 766·40
1880.	7 359·10	7 298·00	+	61·10
Свега . .	**54 170·64**	**54 467·05**	+	**296·41**
Годишње . .	7 738·66	7 781·01	—	42·35

На крају 1874. године имао је манастир готовине 684·10 динара, а дуговао је Управи фондова 5 556·70 динара. Кад се горња готовина одбије онда остаје као прави дуг 4 872·60 динара.

Напротив у 1864. години износила је готовина 876 динара.

У Враћевшници био је

	1874. г.	1882. г.
Игуман	—	1
Настојатељ	1	—
Јеромонаха	1	2

Осим братства била су 1874. године у манастиру и 4 ђака.

Манастир Благовештење.

У срезу је љубићском, на левој обали Мораве под планином Кабларом.

У нурији има пет села, од којих само су Вричани у рудничком округу, а у ужичком су: Гугаљ, Папратиште, Табановићи, Тучково и засеок Дљин. У свих пет села било је 2 079 становника по попису од 1874. године.

У 1837. години долазила је у манастирску нурију, поврај ових села, и варошица Пожега са селом Јелендолом, а у свих седам места било је свега 1 748 становника.

Манастир имао је непокретног имања:

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	30	6	— 24
Ливада	коса	40	25	— 15

Воћњака	дана	10	2	—	8
Винограда . . .	мотика	20	15	—	5
Забрана	дана	—	6	+	6
Шуме	„	200	—	—	200
Воденицу		1	1		—
Механе		—	2	+	2

Непокретно имање вредило је по процени од

1874. године . . . . 10 140 динара

1882. „ . . . . . 7 428 „ , дакле у 1882. години 2 712 динара мање.

Од стоке имао је манастир 1874. године највише оваца (80), свиња (70) и коза (40). Вредност све стоке износила је 5 120 динара.

У 1874. години било је прихода

парохијског	762·00	динара
од добара	1 048·80	„
Свега	**1 810·80**	„

У истој години издато је свега 1 710·90 динара, остало је дакле од прихода 99·90 динара, и то је на крају године показано као готовина.

У 1864. години готовина је износила 435·19 динара.

Из манастирских рачуна види се, да је било

у години	прихода	расхода	прихода
	У Д И Н А Р И М А		
1874.	1 810·80	1 710·90	+ 99·90
1875.	2 283·46	2 271·81	+ 11·65
1876.	866·53	790·43	+ 76·10
1877.	2 295·83	2 321·24	— 25·41
1878.	2 435·49	2 461·45	— 25·96
1879.	3 245·60	3 224·70	+ 20·90
1880.	3 192·98	3 084·10	+ 108·88
Свега . . .	**16 130·69**	**15 864·63**	**+ 266·06**
Годишње . .	2 304·18	2 266·37	+ 38·01

У манастиру био је

	1874. г	1882. г.
Архимандрит	—	1
Игуман	1	—
Јеромонах	1	1

Манастир Вујан.

У љубићском је срезу, на јужној страни планине Вујна, удаљен од Горњег Милановца до 3 сахата.

У нурији има 6 села, од којих су два, Луњевица и Семедраж, у срезу таковском, а четири: Брђани, Коњевићи, Прислоница и Соколићи, у љубићском срезу. У свих шест села било је 2 830 становника.

Иста ова села била су у манастирској нурији и 1837. године, и тада је у њима било 1 750 становника.

Од 1837. до 1874. године, дакле за 37 година увећао се број становника са 1 080 или са 1·67 процената годишње.

Од непокретног имања било је:

		1874. г.	1882. г.	1882. г.
Њива	дана	31	10	— 21
Ливада	коса	31	20	— 21
Пашњака	дана	—	30	+ 30
Шуме	„	—	100	+ 100
Воћњака и башта .	„	3·5	4	+ 0·5
Винограда . . .	мотика	25	10	— 15
Забрана	дана	30	—	— 30
Воденица		1	—	— 1

Вредност ове непокретне имаовине износила је

1874. године . . . 4 168·00 динара

1882. „ . . . . . 8 400·00 „ , више дакле у 1882. години . . . 4 232·00 динара.

Са живим благом манастир је 1874. године био довољно снабдевен. Понајвише било је оваца (95) и

свиња (55). Вредност све стоке исносила је 5 229·00 динара.

Прихода имао је манастир у 1874. години, и то:

парохијског	1 384·10	динара
од добара	1 457·30	„
Свега	**2 841·40**	„

Издато је напротив у истој години 1887·85 динара. Претекло је дакле од прихода 953·55 динара.

На крају 1874. године било је готовине у каси манастирској 2 306·26 динара; а на десет година пре тога, у 1864. години, износила је готовина 2 537·60 динара.

По манастирским рачунима било је:

у години	прихода	расхода	прихода
	у	д и н а р и	м а
1874.	2 841·40	1 887·85	+ 953·55
1875.	2 998·90	2 195·72	+ 803·18
1876.	2 073·34	2 605·76	— 532·42
1877.	1 569·94	1 504·69	+ 65·25
1878.	1 496·00	2 371·47	— 875·47
1879.	2 316·60	2 807·81	— 491·21
1880.	6 996·20	7 280·16	— 283·96
Свега . . .	**20 292·38**	**20 653·46**	**— 361·08**
Годишње . .	2 898·91	2 950·49	— 51·58

Кад примање поредимо са издавањем, онда налазимо, да је од сваке стотине примљених динара издато, у години

1874.	66·44	динара
1880.	104·06	„
од 1874.—1880. године . . .	**101·78**	„

У братству манастира био је

	1874. г.	1882. г.
Архимандрит	1	1
Игуман	1	—
Јеромонах	1	1

(свршиће се).

СРПСКЕ НАСЕОБИНЕ
У ЈУЖНОЈ ИТАЛИЈИ.

ПРВИ ИЗВЈЕШТАЈ

ЧЛАНА ПРОФ.

Риста Ковачића.

I. Приступ.

Узмите карту Италије, погледајте у источну јој обалу, малко извише оне главине Гаргана (Gargano) што оно гледа у поносни Дубровник милога нам српскога приморја, — наћи ћете Молизе.

Овдје је цвало девет лијепих српских насеобина, од којих данас има до 16.000 душа.

Три од тих насеобина, преко 4.000 душа, још чувају српски језик и весели српски обичај налагања божитњег бадњака као завјет. С поносом се казују Срби, на срцу им је напредовање наше драге Србије. У одличнијим кућама, до слика Њихових Величанстава Краља и Краљице Италије, стоје слике Њихових Величанстава Краља **Милана I.** и Краљице **Наталије**. А од књижевника српских имају слике Доситијеву, владике аутора Горскога Вијенца, и кнеза Меда Пуцића. И обрадоваше се што им ја могах раздијелити стотинак слика славнога оца новије српске књижевности, Вука, и слаткога пјесника српске омладине, Бранка.

Лани сам у Риму настајао да проучим шта има писаног о нашим насеобинама у Молизу (Molise), а ове их године и походих, те прикупих по чему ће се и боље, у ученоме свијету и у нас браће, о њима судити.

Описаћу најприје Молизе у коме су те колоније, казаћу њихов положај у њему, имена им службена и званичне бројеве душа. За тим ћу изредити што сам нашао писаног о њима. Пак ће доћи што је народно о тијем српским колонијама забиљежио и објавио у „Politecnico di Milano“ године 1867 гласовити научник, међу лингвистима добро познати господин Асколи (Ascoli), кога лингвистичке студије доста пута спомиње свесловенски филолог, славни Словенац, благословени мој учитељ г. Миклошић у својој монументалној Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen. За тим опис мога похођења српских колонија у Молизу. По овоме дијелак бисера и драгог камења народног — братских нам колонија у Молизу, што га ја могах сабрати. Дијелак а не све, јер ћу послати све, кад свршим прибиљежавање, без чијега би много изгледало одвише чудновато. Најзад, поглед на српске колоније по другим крајевима јужне Италије, осим Молиза, за које се на нашим странама не зна баш ништа, а о којима сам ја већ доста сабрао, и писаног од старих и приповиђеног ми данас.

II. Молизе и српске насеобине у њему.

Молизе је, као што рекох, повише Главине Гаргана (Promontorio del Gargano), а између ријека Трића и Фортора (Trigno e Fortore), што на источној обали Италије увиру у Јадранско море. Просијеца га ријека Биферно (Biferno); спријед су му оточићи Тремитски (isole tremiti); зад су му брдија Матеза (del Matese) која га дијеле од данашњег краја provincia di Caserta, дијела негдашње стране Terra del lavoro.

Крај се зове Молизе по једноме градићу његову или боље кастелу тога имена. А како су га чести потреси дрмали зват је и Terra tremante.

Крај је, кад по њему бациш поглед, коса таласаста долина, која слази с брдија Матеза на Јадранско море. По њему су убави брежићи окрућени лијепим малим градовима.

Види се да су многи физички појави на Молизу окушали своју силу у доба, које зовемо „предисторијским“.

Па и у доба „историчко“ је крај поднио жестоких задрмаја вулканских. Биљежи писац Trezza, е је с потреса године 853 уронуо стари Бојано (Boiano) и над њим се начинило језеро. Потрес године 1125 грдно је оштетио стари Ларино (Larino). С потреса године 1294 пороную је Бојано, подигнути уз језеро, које покриваше стари. Потрес године 1456 срушио је стари Ларино.

Али, да и данас у брдијима Матеза грозно тутњи, да је зрак препун пара идрогенског карбонита, што обилује около вулкана, и да је крај неродан, таман, ужасно расуцан — како сам читао у једној књизи L'Italia descritta e dipinta — нијесам видио у похођењу моме.

Речено ми је да у Молизу има сумпоровитих вирова, и гвожђевитијех вода окушаних врло добрима против скрофулних и линфатичних болести и против енглеске болести (кичмоболе).

Видио сам да је крај врло родан: богат пшеницом, кукурузом, јечмом, просом, зобљу, грахом и т. д.; вином, маслином, шафраном, дрвљем за грађење.

Хране оваца, коза, живога крупног, свиња, пчела, летуштег — у велико. Овце дају предивну вуну, пчеле веома добар мед.

Има и гдје се вади лијепа камена кресавца, гипса (сёдре или сйге, старо **сѧдра**, чешки sádra), мрамора и сумпора.

Индустрије би могло бити повеће; али челичне радње, као ножеви, сабље и т. д. пристају уз најбоље енглеске.

Данас је Молизе службено: provincia di Campobasso, и опсег му је данас: 4063·91 □ кмм. Број му је душа, службено, по попису од године 1881-2: 377.695. Дијели се у три округа или среза (circoli o distretti), и ови су: Кампобаски или града Campobasso, Ларински (di Larino, града Ларина) и Изерниски (di Isernia или града Изерније).

Три српске колоније, које чувају српски језик и српско налагање божитњег бадњака, и које мисле о нашој драгој **Србији** и о нашем драгом **српству**, као што рекох, у округу су или срезу града Ларина (circolo o distretto di Larino), а црквом у подручју владике града Termoli, и зову се: Acquaviva Collecroce, San Felice Slavo, Montemitro.

Потанко ово кажем, да се умије лако владати, ко их други од наших српских страна хтјене походити.

Од оних шест колонија српских које се још радо казују порекла српскога, али језик српски већ не чувају као оне три, ни српско налагање бадњака: Tavenna, Ripalda, San Giacomo degli Schiavoni у округу су града Ларина, а у подручју бискупа града Термоли; Palata, Montelongo у округу града Ларина и у подручју владике града Ларина; San Biase у округу града Кампобаса (Campobasso) и у подручју бискупа града Тривента (Trivento).

По књизи Dizionario dei comuni del regno d'Italia изданој у Риму 1883, по одобрењу министарства унутрашњих послова, бројеви су душа свијех девет наших српских колонија у Молизу ово:

α)

Acquaviva Collecroce	1.837
San Felice Slavo и с њиме Montemitro	2.399
СКУПА . .	4.236

β)

Tavenna	2.281
Palata	3.230
Ripalda	2.393
Montelongo	1.230
San Giacomo degli Schiavoni	970
San Biase	1.106
СКУПА . .	11.210

Ево дакле:

У три колоније, што чувају добро српски језик и т. д., како рекох, скупа. 4.236

У шест колонија, које већ не чувају српски језик као оне три, скупа. 11.210

И по овоме у Молизу има српскога порекла у све:
4.236 + 11,210 = ... 15.446

У именима колонија и у бројевима душа њиховијех не слажем се ево ни с једним што их је писао пријед мене. Они су писали по приватноме казивању, а ја пишем по службеноме. Па San Felice и San Giacomo ваља писати како их заиста Италијанци и зову: San Felice Slavo, San Giacomo degli Schiavoni: јер има по Италији доста мјеста San Felice и San Giacomo па је потреба разликовати их придатцима.

III. Шта је писано о српскијем насеобинама у Молизу — те (што) ја могах наћи.

Од старијих писаца највише се бави колонијама српским monsignor Tria у својој књизи Memorie istoriche

della città e diocesi di Larino. Њиме се помогоше сви, који доцније писаше о прошлости тијех колонија. Не баш правце сви, него преко другога; послужио се њиме господин Иван де Рубертис, а овим други сви, дакле на тај начин и њиме.

Новије публикације почињу од године 1856.

А ево како би почетак. Незаборавни наш српски пјесник из поносног Дубровника Медо Пуцић био године 1853 у Неапољу. Том је приликом дознао за родољубног, даровитог и ученог нашег брата Србина из колоније Acquaviva Collecrose по имену Ивана де Рубертиса који се пише италијански Giovanni de Rubertis, а кога пишу Giovanni De Rubertis.

Заметнула се жива братска преписка између Меда и Ивана.

У лијепом низу писама наш Иван писа брату Меду о српским колонијама у Молизу, којих је он права дика; кад су дошле у Италију, о обичајима им и језику.

Податци су исторички у писмима нашег брата Ивана по напоменутој књизи владике Трије (monsignor Tria).

Што се тиче примјера језика у писмима Ивановим; грехота што их није, као оно наш славни Вук, потражио у бистроумној простоти, а не гоњеној од учености да сумња у оно што зна, већ је сложио сам како му је кроз његову ученост изгледало најправије.

Године пак 1856 Медо Пуцић изнесе на видик свијету писма честитога брата нашег Ивана, у листу L' Osservatore dalmata, што је излазио у Задру наше Далмације.

Писма су и препечатана у засебну књижицу од 47 страна.

Могло би се мислити е (да) се одмах у Италији дознало за ову публикацију. Али није тако. Оне године (1856) неуморни ондашњи лингвиста Biondelli, велики зналац

племенитости српске, љубави српске к слободи, издаде у Милану књигу под насловом Studi linguistici. У овој је чланак Colonie straniere in Italia. Благо ми јутрос! рекох, кад то видјех, уздајући се е ће ондје бити и о нашим колонијама у Молизу; те ја сирота удри, читај. Кад тамо — ни спомена!

Не зна за њих ни седам година још доцније споменути гласовити италијански лингвиста г. Асколи (Ascoli). Овај је на име издао године 1863 у Милану књигу Studi critici. Овдје г. Асколи претреса Бјонделову књигу Studi linguistici. Надах се, биће и приговора, што у поменутом чланку књиге Colonie straniere in Italia, нема српских колонија у Молизу. Кад тамо — ни ријечи о њима.

У Њемачкој се дознало брзо за публикацију Медову. Још године 1857 у Auslandu се на страни 840 помињу српске колоније у Молизу.

По „Auslandu“ написа Petermann исте године 1857 у своје „Mittheilungen“, на страни 356, ово:

„Мало се зна да у напољској области Молизе скоро преко 500 година живи једна словенска колонија. Та је колонија неких 15 миља далеко од мора, и броји до 3.000 душа. Зове се Wodajwa (италијански Acquaviva) и чува свој језик и своје особине, по чему — далеко одваја од околног народа италијанског“.

Петерман је ово поновио у „Mittheilungen“ године 1859, а у чланку, на страни 371, Die Volksstämme Italiens. Али је заборавио забиљежити колоније српске, за које је ондје писао, такођер и у Етнографску карту Италије, које се онај чланак тиче, као год што је заборавио забиљежити сусједне колоније арбанашке (albanesi).

Године 1861 издаде Diefenbach у Франкфурту своје Origines Europaeae. Понови и он ту што је рекао Петерман; ништа више.

Као Diefenbach у Њемачкој, тако и у Италији г. професор Comparetti, ваљани алфанолог, дознаде е има Срба у Молизу, по Петерману.

Како оно године 1863, г. Асколи издаде своје Studi critici и како ту претреса Бјонделову поменуту књигу, а не кори га, што у поменутом чланку те књиге, Colonie straniere in Italia, нема српских колонија Молиза: г. професор Компарети обрати пажњу господина Аскола на оно што је Петерман метнуо у своје Mittheilungen. На име г. проф. Компарети даде у листу Rivista italiana, што је онда излазио у Торину, чланак под насловом Alcune notizie ed osservazioni in proposito degli Studi Critici del prof. Ascoli, па ту г. Компарети напомиње г. Асколу Петерманово.

По овоме се види, да ни г. Компарети није још знао за писма презаслужнога нашег брата Србина из оних колонија, Ивана де Рубертиса, објављена у Задру 1856 од нашег Меда, из којих је прешло у Ausland, а одолен — па тако управо, из њих узео Петерман.

Напомена г. професора Компарета господину Асколу уроди врло добрим родом.

Неуморни научник господин Асколи одмах се побрину, како ће најбоље разабрати у чему је управо оно, о чем говори Петерман. И не прође много, а г. Компарети прими од г. Аскола прелијепо писмо.

Господин Компарети објави примљено писмо у истоме листу Rivista italiana, у броју од 25 маја 1863.

У писму овоме г. Асколи вели:

„Задарски лист „L' Osservatore dalmata је изнио на видјело, мјесеца фебруара године 1856, неколико врло важних писама о Србима у Молизу. Нијесам их читао, али срећом у велике сам у пријеписци с ваљаним човјеком те (што) је она писма писао (Иваном де Рубертисом). Он ми ве-

лесрдно саопштава доста о оним колонијама, по чему ћу и ја доста моћи о њима писати, и писаћу у „Politecnico“ di Milano, те (што) излази у Милану.

За овим господин Асколи каже у ономе писму: ко је наш Иван де Рубертис. И он је такођер Србин, вели госп. Асколи пријатељу Компарету, родом из Acquaviva Collecroce, у Молизу, „човјек преобилатог знања, ума врло жива и домишљата. Пјева језиком Дантовим и језиком Краљевића Марка. У италијанској пјесми, печатаној у Campobasso 1863 под насловом I martiri di Montefalcone e Caccavone, тако живо представља, да се скоро руком пипље. О тој ћу пјесми подуго на другоме мјесту говорити, и уздам се, е ће бити читана доста и у Италији средњој и сјеверној“. — Овако пише о нашем брату Србину госп. Ивану де Рубертису један ауторитет као што је госп. Асколи. И како тај лијепи суд великог лингвисте Аскола опомиње на оно великог пјесника Бајрона, на оно гдје овај вели како се оцјењују пјесници, т. ј. да се оцјењују како умију љепше изразити оно што мисле, што осјећају, како умију изабрати љепше ријечи и њима мисли љепше заодјети!

А по што је тако красно господин Асколи у ономе писму казао — и госп. Компарета овласти да писмо обзнани — ко је и шта је наш честити Иван де Рубертис, додаде и оно, што је од овога добио о српским колонијама у Молизу.

По господину де Рубертису, вели госп. Асколи ондје, први Срби — или како их онамо обичније зову Schiavoni или Dalmati — дошли су у Молизе заједно с Арбанасима (Albanesi) што их је онамо довео Скендербег.

Ти су први Срби онда населили Montelongo.

Скендербег је умрьо године 1476.

По Скендербеговој смрти дође једно за другим других Срба и других Арбанаса, бјежећи од дивље силе османске или турске.

Српске колоније, слиједи госп. Асколи по нашем Ивану, бјеху за 50 година опроштене свакијех дања. те које с тога, а које што је Молизе крај добро родан, српске колоније могоше населити: Cerifello (којега данас нема, јер је разорено), Палату, Тавену, Acquaviva Cellecrosce, Сан Фелиће, Монтемитро, Сан Ђакомо, Рипалду и Сан Бјазе.

„Сад се чува српски језик“, наставља г. Асколи, „само у три од ових мјеста, на име у Аквавива Колекроће, у Сан Фелиће и у Монтемитро; свих заједно до 5.000 душа.

„И у Тавени се још говори српски, али само старост и који ученик г. де Рубертиса.

„Сва именована мјеста су у Молизу, и чине сва заједно около 20.000 душа, све, или скоро све, српскога порекла“.

И г. Асколи саопштава ондје пријатељу Компарету е му је наш Иван писао ово:

„У мало не, имена свијех дијелова мога мјеста (Аквавиве) српска су: један се дио зове Селина од села, један Пуч Мали, један Брдо „Високи“, један Језерина од језера. Најроднији дио је Равница и т. д. А има и у Палати дијелова којих су имена српска: један је Градина од град, један Поплавица од поплавити, један Крижина, по некоме крижу или крсту, усађеноме до једне воде. Па и у Монтемитро зову још све дијелове оног мјеста српски, као Долац и т. д.“.

Не зна се, вели г. Асколи даље, по хроникама: ко је српске колоније довео у Молизе, те ко су им били војводе; али народно казивање или традиција хоће да су били и неки презименом Мирко. Па има породица овога презимена и данас у Аквавиви, и највећа је бројем у тој колонији.

По овоме г. Асколи саопштава пријатељу и једну пјесмицу српску нашега Ивана де Рубертиса, додајући превод и лингвистичних примједаба. —

Писмо г. Аскола, које овдје показах, побуди г. кавалијера Вељеци-Рускалу (Vegezzi-Ruscalla) да напише књижицу Colonie Serbo-Dalmate nel circondario di Larino (Molise) = Српско-Далматинске колоније у округу Ларинскоме (Молиза). Књижица је штампана у Торину године 1864.

Лани ми рече мој добротвор г. Милан Кујунџић е је г. Вељеци-Рускала члан нашега Ученог Друштва, и — памтим ли добро — да му је књижица преведена на српски и да је превод изишао у „Седмици". Дакле тако је књижица г. Вељеци-Рускале позната Ученоме Друштву добро, те није потреба да јој садржај износим у овоме извјештају.

Само једну некуд не смијем, да на ону књижицу не речем. Жалити је на име и у њој, као у писмима г. де Рубертиса, што ни онај примјер језика ондје није потражен у бистроумној старој простоти, него је опет подат неки примјер мудрички.

Књижица г. Вељеци-Рискале учини, те г. Асколи одлучи и походити Молизе, својим очима видјети, својим ушима чути боље. А није могло ни бити, да се тај озбиљни научник не домисли овој пријекој потреби.

Господин Асколи походи Молизе мјесеца октобра 1864.

Он објави резултате тога свог похођења Молиза, како је он био обећао пријатељу г. професору Компарету „т. ј. у „Politecnico di Milano"; али не одмах, него фебруара 1867.

„Словенски језик молишких колонија", вели ту госп. Асколи, „српски је, т. ј. онај што се говори, с малијем варијацијама, у Далмацији, у Црној Гори, у Србији и т. д.".

Понавља казано у писму г. Компарету, или боље потврђује што је казао ондје, да још сви говоре српски у Аквавива Колекроће, у Сан Фелиће и у Монтемитро; и домеће, е је сад нашао, да у те три колоније има до 4.500 душа.

Понавља, или потврђује још, да старци једнако говоре српски и у Тавени.

„Утврђено је“, вели даље, „и српско порекло Палате“. И било је Срба у Рипалди. А Monsignor Tria каже, да су сви у Монтелонго говорили српски. У Сан Ђакомо се још и данас слави долазак Срба у оно мјесто; и слави се у први петак мјесеца априла, а друге га колоније славе у први петак мјесеца маја. И живо је предање колоније Сан Бјазе, да је порекла српскога и доста се српских ријечи опажа у тамошњем италијанском дијалекту; и ондје сам читао у Bullettino delle Sentenze № 3 (т. ј. књига III), година 1810, на страни 46—7.... „налазе се и данас углављења са српском колонијом, позваном од властеле да се насели у овим добрима (Светог Бјазе).... Прва су углављења од године 1509 између властелина Ђиролама Карафе и српске колоније“.

Протектор је или заштитник браће нам Срба у Молизу — свети Бјазе (San Biase). Гле! као протектор или заштитник у српскоме Дубровнику — свети Влахо (S. Blasius, S. Biasio, S. Biase).

И у томе „Politecnico“ г. Асколи вели: „Кавалијер Вењеци-Рускала у једноме своме дијелцу, које дијелце никако нијесам могао добавити, као да кори г. де Рубертиса (или мене који пишем по његовоме казивању), е је број 20.000 Срба у Молизу претјеран, а овамо их, вели, нема више него само четири или пет хиљада. Али г. де Рубертис није ми рекао друго, (нити сам ја написао друго) него да их говори српски још око 5.000 душа, и да ваља сматрати да су српскога порекла неких 20.000 Молижана“. — Ово је фини одговор финога г. Аскола непромишљеном приговору г. Вењеци-Рускале.

„Српске колоније у Молизу“, вели даље честити госп. Асколи, „живо љубе свој (српски) језик и своју (српску) на-

родност, али у исто доба љубе такођер и отаџбину италијанску. И међу мученицима за слободу Италије живом се свјетлошћу блиста један Србин из Acquaviva Collecroce; а то је: Nicola Neri, који је умрио године 1799 на губилишту, заједно са Паганом, Карафом, Караћолом (Pagano, Caraffa, Caracciolo), и доста их је још славних италијанских патриота. А тај је славни Итало-Србин (Никола Нери) имао обичај, опраштајући се са својим мјештанима, које је често походио, препоручивати: „Немојте згубит наш језик“! И, кад сам ја походио Аквавиву (октобра 1864), живјела је још онда Николина удовица, и дочекала ме је на вратима своје куће начином и ријечима тако, да ме је занијело у српску легенду.

„Да, и овим Србима у Молизу Италија би се могла користовати“, наставља г. Асколи, данас сенатор (државни савјетник) краљевине Италије, „да јој помогу склопити нових свеза, цивилних и политичких, са Србима што су с друге стране Јадранског мора“. — Ето како красно пише пред својом Италијом гласовити јој научник и презаслужни сенатор г. Асколи у похвалу и у препоруку нашега сриства. Допустите да му и овдје речем из дубине захвалне ми српске душе: живио!

Прелази пак г. Асколи у ново истицање и хваљење учености и љубави к Италији и к Србији нашега већ добро нам познатог г. Ивана де Рубертиса, које прекрасно допуња оно у писму пријатељу г. Компарету. И садашње је хваљење од великог значења, јер је прије било основано само на писмима и књижевним радовима г. Ивана, а сад г. Асколи пише по што је познао нашега брата и лично.

Желио бих од нашег Ученог Друштва, коме не може бити непознато, какав је научник г. Асколи, да забиљежи што је овај поштени Италијанац рекао у писму г. професору Компарету, и што ево говори сад у „Politecnico“ di Mi-

lano, о брату нам г. Ивану де Рубертису, којим се српске наше колоније с разлогом поносе!

„Има међу оним двојезичнима (али двојезичнима у часноме смислу — ma onestamente bilingui)“, говори сад г. Асколи, „човјек ватрене жеље, да својим положајем као Итало-Србин буде на корист објема отаџбинама (Италији и Србији), па је у њега и знања и духа колико требује у оволикоме смјерању. То је Иван де Рубертис, из Acquaviva Collecroce, рођени пјесник, украшен многим и разноврсним знањем, које с племенитим постојанством шири међу своје сугрђане“.

Повраћа се тај високопоштовани ауторитет италијански на италијанску пјесму нашега Ивана, коју је похвалио, како смо видјели, у писму г. Компарети, те њоме доказиваше, како тај племенити наш Србин љуби и Италију.

Господин Асколи спомиње и другу пјесму италијанску нашега Ивана, у којој налази прелијепо армонисање душе српске и душе италијанске.

По што је оволико љубави г. Асколи показао, пред својом Италијом и пред ученим свијетом, браћи нам Србима у цијелом нашем Српству, и по што је к томе изразио захвалност поименице честитим Србима господи Ветама (Vetta, негда Vjetin) што су му били особито дочекљиви и услужни, — износи лингвистичне резултате свога похођења Срба у Молизу.

Па како ми се допада озбиљни г. Асколи и у начину, којим те лингвистичне резултате износи!

„Само у једноме“, говори строго дошљедни г. Асколи, „нијесам могао вјеровати г. де Рубертису потпуно; т. ј. у ономе, што ми је он давао за примјере народнога језика и поезије онијех Срба; јер је он пјесник — те још какови пјесник — па добро зна и књижевност српску (а ено му и књиге српскијех пјесама преведених на италијански: Poesie serbe di Medo Pucic — Orsato Pozza. Campobasso

1866), па није могло бити, да се народна ријеч браће му не алтерира проласком кроз његову призму. Један оштроумни прости старац и једно невино дјевојче (Michele Madaloni и Rosina De Rubertis), обоје из Аквавива Колекроће, бише ми поузданији учитељи и њима се јединима повјерих“.

Овако је судио наш славни Вук Караџић; и он је бјежао од учевних, тражећи чисти српски језик и право пјевање народно; и он је у бистроумној простоти српској нашао онај бисер, и оно драго камење, оно благо српскога бистрога ума, које се онако славно заблиста пред очима Гримовим, пред очима Гетовим, те прослави и њега и нас, задиви велики свијет дивним величанством српскога духа.

Господин Асколи износи уломке неке старе баладе, што их дјевојке пјевају на љељу т. ј. љуљајући се на ужетној љуљци или цуљци.

Износи једну пјесмичицу, љубавну такођер, за коју вели да је пјесмичица чобанска (canzoncina de'pastori), и једну нарицаљчицу. Ову је нарицаљчицу Розина де Рубертис чула у очи оног дана, у који је казала г. Асколу. Умрла, на име, нека млада мајка. Носили је цркви и гр бљу. У Аквавиви је обичај носити мртваца на носилима откривена, да се види. Дјеца сиротна ишла за мајком, на гледајући је нарицала, а Розину гануло, и тако гануло, да је добро запамтила, и жалостиво је г. Асколу казала.

Износи и једну пословицу народну, лијепу, у четири стиха.

И уз уломке, баладе, и уз чобанску пјесмичицу, и уз нарицаљчицу и уз пословицу г. Асколи ставља пријевод и лингвистичке прибељешке.

Осим тога, г. Асколи саопштава једну врло занимљиву успомену, коју је у Аквавиви забиљежио. Казао му, на име, онај оштроумни прости старац Michele Madaloni, како је чуо још од покојне своје бабе и упамтио један занимљиви стари

обичај Срба у Аквавиви. На ново љето (на нову годину) изашле би жене из града на Извор (Fontana). Напуниле би свака своје виједро (mastello) воде, метнуле на главу па пјевајући и играјући вратиле би се на трг. Пред њима би један човјек ударао у мандолину (налик на нашу тамбурицу) а једна жена у тамбуреле (даире, растегнута кожа на обручу, о ком виси прапораца и других клепеталаца, па се једном руком држи у вис пред собом, а прстима и дланом друге руке удара). На тргу би их дочекали мушки, па би их околили. Они човјек би наставио ударати у мандолину, она жена такођер у тамбуреле, а по томе би и жене стале играти и пјевати, вазда с виједром на глави. И сад би, с великом хитрином из виједра онако на глави, захватале воду те људе посипале. Захватале би оном мједеном чашом што има дугачку, мједену такођер, ручицу (и што је у Боци зову обично кача). Ова би забава трајала све, док не би тако жене своја виједра испразниле.

„Нека ученији од мене“, додаје смјерни научник Асколи, „погађају, каква се историјска успомена, какво ли предање овдје крије“, а у исто доба каже, што је он већ нашао да се с тим обичајем по облику подудара. Нашао је, на име, у дневнику „L'Illustration“, Journal universel, књига XLV, бр. 1155 (од 15 априла 1865) ово:

„Le Dynagus est une coutume lithuanienne dont l' institution remonte à la fin du quatorzième siécle. Elle est la commémoration du grand baptême du peuple lithuanien, pendant le regne de la reine de Pologne, Hedwige, épouse de Ladislas Jagellon, grand-duc de Lithuanie.... En mémoire de la conversion des Lithuaniens, il fut institué une cérémonie qui dégénéra avec le temps en une sorte de divertissement populaire, qui est le Dynagus, tel qu'il se pratique encore le lundi de Pâques dans les campagnes de la Lithuanie. Cet amusement consiste à se faire réciproquement des

aspersions, et l'on devine bien que les acteurs apportent à ce jeu toute la malice et la belle humeur que comporte ce genre d'espieglerie villageoise".

Превешћу како умијем. Дакле: Dynagus је један литвански обичај. Кажу да је постао на концу 14 вијека. Он је спомен великог крштења литванскога народа, за владања пољске краљице Јадвиге, жене Владислава Јагелонца, великога војводе литванског. . . . На успомену покрштавања Литве бй установљена једна церемонија, која се с временом извргла у неку врсту популарне забаве, а то је Dynagus, који се још и данас врши на свијетли понедјељник или други дан Ускрса по селима Литве. И ова је забава у томе, што једно друго водом посипље, или боље што у исто доба А. посипље Б., а Б. посипље А. Није нам се пак мучно домислити, да они који једно друго пољевају не заборављају ни једне лукавштине и ни једне од оних милих враголија, које су код сеоске простоте у обичају при њихову несташлуку и враговању. —

Године 1871 походише Аквавиву два руска књижевника: г. професор Макушев и г. М. Дринов.

Мало су се задржали и тако мало могли проучити. Тога ради у извјештају, који је Макушев наштампао, и не може бити, чега би било, да се дуље у Аквавиви задржао, и да је испитивао као прије г. Асколи.

Мило бй у Аквавиви, кад им г. Макушев признаде, е им је језик: „стари-српски језик", по што је, каже г. де Рубертис, друг г. Макушева био удрио, е ондје има бугарског. На име, г. Дринов чуо изреку врнита с', превернула му се, у познатој нам његовој ревњивости к бугарству, по уму мисао, е није врнита с' српско, него бугарско; да је српско враћи са т'. Ово ми каза г. де Рубертис.

Рећи ћу даље, што сам на ово одвратио.

Али би у Аквавиви, с разлогом, веома неугодно, кад им би речено, е је г. Макушев у својем извештају о своме походу метнуо, да бискуп ларински употребљава најнеопростивија средства, да искорени словенство или српство оне наше браће.

Аквавива Колекроће, као што рекох, није у подручју бискупа града Ларина него у подручју бискупа града Термоли. Дакле право су рекли: „бискупу ларинскоме напаст". Па ме увјерају, да се у српство им и словенство не пача ни мало ни бискуп термолски.

Рећи ћу даље, какав разговор би између мене и њих о томе; даље, т. ј. у казивању о моме похођењу онога мјеста. —

У броју је 13 овогодишњега нашег „Јавора" пријевод једног чланка, што изађе у броју 47 овогодишњег „Ausланда". Написао га неки господин Kobelt.

Наше Учено Друштво има наш „Јавор", а и „Ausland" је код нас доста читан, дакле није баш потреба овдје преницјети, што пише г. Kobelt.

Него он је послао и у Аквавиву своју писанију, па су се, с разлогом, зачудили, што се мучио и онолико, кад није боље.

Вели да га је побудила „једна биљешка код Дифенбаха (Origines Europæ, p. 207). која се оснива на Петерману, а у пошљедњем реду на једном кратком податку у Ausland-у (1857, стр. 840)", да обиђе српске насеобине у Молизу, да би их проучио на самом мјесту.

И вели да му је „садашњи кмет (sindaco) кавалијер Дермиде Де Rubertis" дао драговољно „опширна обавјештења о словенским насеобинама".

По оном првом дијелу предговора надасмо се проучењу насеобина, које би попуњало причашња, па и оно г. Аскола: у нади се преварисмо; веле, с разлогом, наша браћа у Молизу.

У другом дијелу предговора каже, да су му дана „опширна обавјештења“; а тамо, нити је на чисто ко је и шта је управо наш Иван де Рубертис, ни шта имамо од гласовитога г. Аскола, којега у Аквавиви сви захвално спомињу; с тога и не зна, шта је већ учињено, па да настави, а не, да се врће на преписивање почетака. Ово је друга примједба браће нам у Аквавиви, права као и прва.

И по што је г. каваљер Дермиде Де Рубертис, садашњи — и то од неколико година — кмет (sindaco) или градски начелник Аквавиве, човјек доста учеван и врло опрезан у извјештавању, то г. Kobelt није могао добити од њега оне гријешке, што их читамо у његовој писанији.

Тако на примјер оно „Аквавива — словенски Вода жива, или такођер прозвана Водајва“ — није могао рећи ни господин sindaco, који не може не знати, као sindaco од толико година, како му се град зове, ни нико други ондоле.

Судим пак да је оно Водајва г. Кобелт видио у „Auslandu“ 1857, у Mittheilungen Петермановим за 1857 и 1859, и у Дифенбаховом дјелу Origines Europaeae. Ја сам навео, шта оно писа Петерман, и ондје има Wodajwa. А откуда је то? Домишљам се: како, на име, Италијанци немају знака или слова за глас ж, послужују се, кад им треба тај глас да напишу, француским ј; па имајући Италијанац да напише Вода жива, напише Voda jiva. Нијемац то нашао написано тако, не помислио да је овдје Италијанац узајмио у Француза ј да напише српско ж, него узме за праву латинску ј, која је као у нас и као у њемачком, па му се тад учинило сувишно оно i те га изоставио и написао тобож правије: Wodajwa. Да се и г. Кобелт овоме домислио, не би био рекао „Вода жива или такођер прозвана Водајва“, него би био рекао: Вода жива, које је погрешно написано Wodajwa, јер га ваља написати у Њемачкој француским ј овако; Woda jiwa, у Италији фран-

цуским j овако: Voda jiva, као у Србији латиницом: Voda živa.

Па је г. Кобелт изоставио насеобину Montelongo, а о њој говори monsignor Tria, и зна за њу г. Асколи.

Биљежи г. Кобелт и народно предање, да су они Срби ондје дошли још у 14 вијеку, послије битке Косовске (1389), као и предање народно, е су ондје дошли са Скендербеговим Арбанасима вијека XV; па додаје, да по оном предању, е су дошли иза битке Косовске, „изгледало би да су (они) Словени од вајкада припадали римо-католичкој цркви, док се међу тим у 15 вијеку у Сицилију пребјегли Албанци у многоме разликују од католика". И тим упоређењем г. Кобелт закључује: „свакојако су се тада" ти „Словени" доселили у Молизе „заједно са Арбанцима".

Добро је г. Кобелт учинио, што је то своје мишљење забиљежио, да би се проучило, и гледаћу да га расвјетлим пропитујући у насеобинама српским и у сусједним насеобинама арбанашким, мисле ли да су сви онамо дошли као римокатолици. То обећавам, јер сам у једној арбанашкој насеобини нешто назрио, што ме добро може водити у овоме рађењу. А дотле ћу примијетити г. Кобелту, е оно драгоцјено народно предање, да су дошли иза битке Косовске, лијепо карактерише душу оне нам браће: памте они несрећни тренутак, и велећи: иза њега смо амо прешли, исказују уједно и живо памћење својега српског порекла, и живо памћење колико је ужаса било по српским крајевима иза оног тренутка, и докле је ваљало бјежати да се спасу.

Госп. Кобелт биљежи, да се претци данашњих Аквавивљана по своме доласку населише с Арбанасима „у С. Луцио". Али се брзо посваћају и одвоје: „Албанци подигну Montecilfone, а Славени Ceritello". Ну „у 16 вијеку" „потрес или куга" разори Ceritello, „а који осташе живи" населе се гдје је сад Аквавива, и прозову мјесто „по

мноштву бистрих извора“ Вода-жива, италијански Аквавива. Ја треба да ово полако распитам и у арбанашкој насеобини Montecilfone, и по старим књигама, за које сам по нешто научио и које ћу, да како, марљиво потражити и проучити.

Не малу недошљедност показује г. Кобелт пишући: „Број Срба у Аквавиви наводи калуђер Франческо Сако у Dizionario istorico-fisico 1795 год. на 1.400, Amatu 1862 год. на 1.763, а данас има их око 3.000 глава“. Да је рекао 2.000, Богом просто! Заиста ни онај му број 3.000 није дао госп. sindaco. Ми смо видјели онај број 3.000 у Петермана. А није ли било умјесније написати како је могао рећи госп. sindaco, који је могао казати и прави број, те рећи до 2.000?

Није пак истина, да се „настава у школи и служба у цркви врши још и данас на словенском језику“. И управо што се не врши служба у цркви, и што свештеник не зна ни помози Бог! српски, навело је нашег брата Руса, г. Макушева, на мисао, е је масло бискупово, да искоријени српство и словенство оне нам браће.

И не признаше му у Тавени да старци, који једнако говоре српски, у пошљедњем попису „људства“ рекоше да су Италијани, јер не ће да их сматрају за странце. Они, као и сва друга наша браћа у Молизу, оном се приликом казаше, како се казују и сад: пореклом Срби, отаџбином Италијани. Па зар то није и право? А то је са свијем друкчије од онога, што је написао г. Кобелт.

Па онда, г. Кобелт никако није писао помњиво: „Пуцмоли (италијански Pozzo piccolo), Бердо визотри, Крижина“. Не реку Пуц него Пуч, и то није италијански него српски, прем да има и италијански pozzo = бунар. И у српском Заливу Которском (Боци Которској) има ријеч пуч. Па и ондје, могао би ко рећи, и ондје по италијанскоме. Није.

И ондје значи, не бунар, него извор који има чесму као и у Аквавиви. И у Аквавиви, и оно близу Котора (Пуч), извире из камена тако, да се оно извирање може рећи пуца (глаголом дакле пуцати) као год што у моме Рисну, тој скривници старина српских, реку пукоше му сузе исто као удрише му сузе, и реку пукле воде и удриле воде. Ево дакле пуч = извор није италијанска ријеч за то, што има и италијански pozzo. Коме не би било право, молим нека исправи; исправљајући један другог искрено, напредоваћемо боље. Па и у писму г. Аскола г. Компарету је пуч, а не пуц.

Тако исто нијесам чуо визотри, како пише г. Kobelt, а јесам високи. А што пише Крижина, и у писму г. Аскола г. Компарету је Крижина. Али мени рекоше у Палати сви: Крижилово, па волим како кажу сами мјештани, него како је нехотично г. де Рубертис г. Асколу писао, под утицајем свога мишљења, као човјека учевна, о облицима ријечи, и што је по овоме он волио познатију ријеч Крижина од оне Крижилово. А најзад Палаћани говоре боље ону мисао ријечју Крижилово, него што би се рекла ријечју Крижина. Крижилово значи страна или мјесто гдје је криж или крст, а крижина је што и крстина велики криж, крст. Па да у Палати говоре право, и да је ово заиста српско, имамо доказа у лијепом нашем српском Сријему. Ко нас у српству не зна за славно Стражилово нашега Бранка?

Још је погрешно г. Кобелт написао „Полентер“, оно гдје вели: „Истом године 1856 неки Марко Полентер, трговац из Бара (на италијанској страни) или из Трани, обрати пажњу дубровачког племића Конте Поцо на своје сувлемеике у Италији, те овај изда неколико биљежака у задарскоме „Osservatore“, за које има да захвали Јовану де Рубертису, професору гимназије у Казакаленди“.

Није Марко Полентер, макар и да не ће г. Kobelt бити ово ухватио, имајући на уму поленту или кашу, што једу радо у неким крајевима Италије (сјеверне, а не јужне, јер по јужној једу радије макароне). Ваљало је написати: Марко Парлендер (Marco Parlender).

И није Марко био ни из Бара, ни из Трана. А да је био из једнога или из другога од та два италијанска мјеста, како би се онда слагало оно „обрати пажњу дубровачког племића Конте Поцо на своје суплеменике у Италији“? Види се да је г. Кобелту казато, е је и Марко био Србин, и да је по томе обратио пажњу дубровачког племића К. П. на своје суплеменике; па г. Кобелт помутио. Он је био Марко Парлендер, родом Србин, из нашега српског Дубровника, а аустријски потконсуо (viceconsole) у граду Барлети (Barletta).

И није онај дубровачки племић, како пише г. Kobelt: Конте Поцо, него је оно наш незаборављени Медо Пуцић кога су писали италијански conte Pozza.

И није Марко обратио пажњу Медову на своје суплеменике тек год. 1856. Видјели смо да се Медо познао с нашим Иваном де Рубертисом прије, године 1853.

И није Медо издао само „неколико биљежака“ у „Osservatore“ у Задру. А кад г. Кобелт каже, да за издано у „Osservatoru“ Медо ваља да захвали „Јовану де Рубертису“, могао је и боље се извијестити, да је то наш заслужни пјесник г. Иван, па и то рећи.

Још је могао г. Kobelt поштедјети труд, што је уложио у писање: „И од то доба (откад г. Макушев и г. Дринов походише Аквавиву) су ти Срби у непрестаној вези са Русијом, те их отуда снабдевају словенским књигама и т. д.“. А особито је могао заштедјети мастило, што је потрошио у писање онога „и т. д.“; јер би му „Ausland“, жалостан, тако исто платио био чланак.

Могао је изоставити те шкакљиве ријечи, једно, што не говоре истину; друго, што бацају сумњу на ону нашу браћу, а они су тако добри и тако поштени, да је и грехота и срамота навлачити на њих напаст. Ну не велим, Боже сачувај! е је г. Kobelt ишао пишући да на нашу браћу напаст навуче; али излази грдно. Треба добро мислити пишући, на што би могло изаћи. Није мука пак погодити, како је увалило црквенике у подазривање оно, да се из Русије „снабдијевају књигама и т. д.“, и како се од онда опрезно дочекује, ко онамо дође!

Господин Кобелт је пак узео књижицу госп. Вељеци-Рускале да на кратко каже што је у њој; на част му!

IV. Шта је гласовити лингвиста г. Асколи изнио народнога казивања српских насеобина у Молизу.

Господин је Асколи изнио, у писму ваљаноме албанологу, госп. професору Компарету (Comparetti), једну пјесму српску нашега г. Ивана де Рубертиса из Аквавиве.

Кад бих у Аквавиви и чух, како ми просте женице казиваху варијанте оне пјесме, промислих е је она пјесма једна слабашна варијанта неке лијепе старе пјесме народне.

Предузео сам издавање на италијански Споменâ о српским колонијама у Молизу, и гдје их је још у Италији, а да би ми тако пријатељи по оним крајевима могли лакше казати, што још нијесам нашао, прочитао, видио, чуо, дознао, и како би се то најлакше постигло. Наслов је тој започетој обзнани италијанској: Gli Slavi Serbi dell' Italia. Ricordi. Први је свешчић већ штампан у Анкони или Јакину: Ancona. Tipografia di G. Cherubini, 1884. Страна 46 особитога малога формата, мога албум-формата. У томе свешчићу на страни 13 кажем, да је г. Асколи изнио у писму г. Компарету ону пјесму као пјесму

г. Ивана де Рубертиса, а да сам ја констатовао, е је народна.

Господин Иван ми писа на 3 августа из арбанашке насеобине Guglionesi, гдје је прочитао онај свешчић. У писму вели: „... Али вам имам примијетити, да пјесма, о којој говорите на страни 13, није ни по што народна, него са свим оригинална. Ја сам је сложио некуд на брзу руку негдје првијех година моје младости, да сузбијем једног ваљаног књижевника, који се бијаше усудио тврдити, да српски језик нема сласти риме (срочних стихова). Ту гријешку не би му могао опростити ни најмањи Србин. Пјесма моја пак бй мила, присвоји је и народ прости, те тако брзо поста народна, а за народну је узе и ваше господство, кад чу неке строфе од убогих сељанака“.

Ето онај мој суд у свешчићу уроди лијепим родом. По њему дознадох, е је вриједни наш Иван пјевао у раној младости у обрану нашега српског језика; у раној младости, кад се по нашим српским крајевима од Јадранскога мора до Саве и Дунава, и преко Дунава, није ни снивало, е преко Јадранског мора, у Италији, има Срба и ма каквих, а камо ли жарких, чилих, умних, учевних, храбрих, родољубивих, који у обрану српскога језика дијеле красне књижевне мегдане — и са те каквим још италијанским научницима — и на мегданима се прослављају!

Наш се Иван, кажу ми, дивно и на ономе првоме мегдану показао као у многом доцнијем. Допустите да му и овдје речем: част ти, част, врли родољубе Србине, Иване де Рубертисе!

Пјесму ону дакле, господина нашег Ивана — први цвијет лијепе му српске душе, донијећу у једноме од извјештаја што ће доћи за овим, јер сам одредио прво да изнесем просто народно, па за тим књижевничко.

И за то сад одмах прелазим на оне уломке народне баладе, што их је г. Асколи објавио у „Politecnico di Milano“ године 1867.

Ево ћу вам их преписати, како су ондје штампани: и оним словима и оним правописом са свијем:

Drúga drága hóma u ruzhi'tze
drúga drága né-morem dók'ie'
drúga drága záshto né-moresh dok'ie'
í'mam stráho do I'van Carlovi'tz
jésssu séddam gódishti
ke se ne náda ne zhi'vote ne zhivót....
pérve sfi'tja ke Mára je nabrála
zgóra sti'ne mormori'tze je verzhîla
vâko da-bi sa shúshja sé'rtze I'van Carlovi'tz
kâko sa shúshu ové sfi'tja zgóra sti'ne mormori'tze
c'úlla Mára zvónitze do konji'c'
je pi'tala shto jéssu te konji'c'
te jéssu kónje I'vana Carlovi'tz
. . . . . .

У другоме извјештају донијећу прибиљешке г. Аскола с мојим примједбама.

Ево сад оне пословице како ју је г. Асколи наштампао:

Ko í'ma jéna prass
ga résta tust
ko í'ma jéna sîn
ga résta pust

Прибиљешке госп. Аскола и моје примједбе у другом извјештају.

Ево сад пјесмичице што је госп. Асколи зове пастирском; ево је, како је он наштампао:

Ja gredáhhu sâmu po pût
sa ví'ddja jen lîe'pu divojk
di gresh lîe'pa divojk mója
óna smiúć smiúć
je mi bé'rnila pléća
ni jenu rie'ć
je mi tí'la rîe'ć

Прибиљешке с мојим примједбама у другом извјештају.

Сад ево једне нарицаљчице, како ју је госп. Асколи наштампао:

Lí'pa mója mat
di sa nas óstala
u sri pût
vérnissa mat
rétzemi shtókodi
kóje pût mam vazt
ja sénze ni'krog

И прибељешке, којима је госп. Асколи просвијетлио ту нарицаљчицу, донијећу с мојим примједбама у другом извјештају.

V. Моје похођење српских насеобина у Молизу.

Тек што примих помоћ Ученога Друштва, сађох из Анконе, коју стари Срби зову Јакином, у Термоли, луку Молиза.

Бјеше на почетку јунија ове године 1884.

Знајући колико је наших српских насеобина црквом у подручју бискупа града Термоли, уставих се да распитам, е да бих што нашао о њима у његовој архиви. Разабрах е би ме бискуп пустио да привирим у његову архиву, кад бих имао за њега добро препоручно писмо. Рекох с таким ће писмом повратити.

Термоли (Termoli) огледа се у наше Јадранско море. Диже се на рту, који се нешто савија и чини прилично добру луку. Старац један наших насеобина, не рече лука Термоли или лука Термола, него рече врат до Термули. Синтакса је реченице италијанска: porto di Termoli. Овдје до одговара нашем од; те бисмо нашим од рекли: врат од Термоли. А што је врат? упитах. Одговорише ми: Онди се сврати брод. Реку са мјести се. Дакле врâт мјесто сврат. Узех Рјечник Даничићев из књижевних старина српских и нађох е су такође наши стари у српском приморју говорили врат. Даничић ово нађе у Пуцићевим српским споменицима, и забиљежи: „врать, sinus (maris) = **погоше, и коиь били на которьскоиь вратв.** П. 38“.

Из Термоли се иде у насеобине српске: или на поштанским колима, која воде у Палату; или жељезницом до Ларина, а одолен на коњу. Одабрах поћи преко Ларина.

Знајући колико је наших насеобина у политичкој сфери онога града, хтједох видјети колико би било у ондашњим судским, управним и биљежничким архивама; па и у архиви тамошњега бискупа. Разабрах е треба да се повратим по што ме власти и духовништво познају.

Дошао сам у Ларин (Larino) с препоручним писмом пријатеља Недјељка Ћампола (Domenico Ciampoli), професора италијанске књижевности на краљевскоме лицеју у Анкони, и жарког радиоца да Италија позна љепоте словенских књижевности. Препоручио ме пријатељима, господи кнезовима од Капуе (conti di Capua), и красно су ме дочекали. Ну у гостионици ми би речено е је у Ларину један од оне господе Вета из наше насеобине Аквавиве, с којом се господом хвали гласовити лингвиста Асколи у „Politecnico“ di Milano. Истина је, рече ми господин кнез Микеле (conte Michele): овдје је мој колега много поштовани господин адвокат Анђео

Вета (il rispettabilissimo signor advocato Angiolo Vetta). Замолих да ме к њему одведе. Драге воље, одговори кнез: биће му веома мило, јер је жарки Србин (fervido Slavo).

Когод ће примијетити е ми кнез не рече Serbo него Slavo. Ово је обичај у Италијанаца. Кад дођемо на један разговор у Аквавиви, видјећете да они разумијевају Србин, да знају е су Срби, и да не трпе да им се о томе сумња.

Прими ме господин наш брат Анђео тако красно да му нигда не ћу заборавити. И како му би драго, кад му рекох, е ме шље браћи у походе Српско Учено Друштво!

И како с дубоким осјећајем изрече пред господином кнезом Микелом: La cara Serbia, antica nostra patria!" = драга Србија, наша праотаџбина!

Наш је брат госп. Анђео говорио пред кнезом италијански, јер кнез незна српски.

Дође ћерка господина Анђела — право анђелче. На питање, како јој је име, одговори ми њежно: Наталија. Дали смо јој то име, рече господин Анђео, италијански, пред кнезом, из оданости према **прекрасној Краљици Србије — graziosissima Regina di Serbia.**

И до слика Њихових Величанстава Краља и Краљице Италије, у салону, слике Њихових Величанстава **Краља Српскога Милана и Краљице Наталије.**

Оде господин кнез Микеле. Дође брат господина Анђела, господин Ерико (Errico). Он је инцинир, и у Ларину је, јер општина гради нову палату по његовоме нацрту. Сад се заметну говор српски. Акценат и модулација говорења брата нам господина Анђела, мњах да говораше неки нам брат из српског приморја. Пети је вијек од кад то браћа нам у Италији чувају; јако ме је дирнуло, скочих, загрлих га и слатко пољубих!

Изађосмо да видимо град. Није гдје је био стари. Онај је био на бољој позицији, гдје је данас станица гвозденога пута. Не даде киша да пођемо разгледати шта је ископано кад је станица грађена. У новоме, или боље у данашњем Ларину вриједно је видјети лице саборне цркве. И врло је мила простота лица палаче, што је општина гради по нацрту господина Ерика.

Бих представљен љекару куће господина Анђела, господину доктору Мини (dottor Minni). Врло љубазан старац. Он ми каза, како је радо читао у листу „Ordine“, што излази у Анкони, дописе из Ниша.

У Ларину овог пута могах проучити дјело монсињора Трије, у коме је доста о нашим насеобинама. Печатано је године 1744.

Истина, Трија не разликује добро наше од колиниција арбанашких; али је лако исправити.

Тријином је дјелу насловни лист ово: Memorie storiche civili ed ecclesiastiche della città e diocesi di Larino, metropoli degli antichi Frentani, raccolte da Giovanni Andrea Tria, già vescovo di Larino al presente arcivescovo di Tiro, divise, in cinque libri e sua appendice. Roma, per Giovanni Zempel MDCCXLIV. Страна 688, величине 4°.

Казаше ми да има дјело протопопа града Изерније, такђер у Молизу, презименом Карланта. Велико дјело и то, а печатано године 1634. Насловни је лист: Memorie istoriche del Sannio, chiamato oggi Principato Ultra, Contado di Molisi, parte di Terra di Lavoro, provincia del Regno di Napoli, divise in cinque libri, nelli quali si descrivono i suoi confini, gli habitatori, le guerre ..... raccolte dal dottor Giovanni Vincenzo Ciarlanti, arciprete della catedrale d' Isernia. In Isernia, per Camillo Cavallo MDCXXXIV.

Не бијаше мали посао ова два дјела, Тријино и Карлантово, ваљано проучити. Али залуду проучих Карлантово.

По што су српске насеобине из ранијих времена у Молизу, него што је Ђарланти писао, и по што је писао близу њих, и по што у насловном листу вели: in cinque libri, nelli quali si descrivono — gli habitanti = у пет књига, у којима се говори и о становницима, — надах се наћи што за мене. А ма ни ријечце ни о насеобинама нашим, ни о арбанашким. Да је што о арбанашким, могао бих рећи, мијешао је наше с њиховијем, као 33 године (1601) пријед њега у провинцији другој фратар Марафоти у дјелу од 642 стране велике 4°, коме је насловни лист: Croniche e antichità di Calabria conforme all' ordine dei testi greco e latino, raccolte da' più famosi scrittori antichi e moderni, ove regolarmente sono poste le città, castelli, ville, monti, fiumi, fonti ed altri luoghi degni di sapersi di quella provincia ..... dal R. P. F. Girolamo Marafioti da Polistina, teologo dell'ordine de' Minori Osservanti. In Padova MDCI (а на задњем листу: In Padova, appresso Lorenzo Pasquati MDCI). Помислите како је кад се проучи књижурина Ђарилантова у залуд?

Преписао сам тачно што пише Трија, и послаћу с преводом и дотичним биљешкама, да се печата, да може читати и ко не може допријети до ријетког тог дјела.

Из Ларина се иде до наше насеобине Аквавиве на коњу добра три часа. Разумије се, тихим ходом. Треба прегазити ријеку Биферно. А из Термоли поштом, која води у Палату, иде се овако: брзом поштом до Палате добра 4 часа, трком; из Палате у Аквавиву на коњу 1 час. Из Ларина се најприје дође у нашу колонију Аквавиву, па се из ње иде у друге. Из Термоли се најприје дође у нашу насеобину Сан Ђакомо, па у нашу колонију Палату; а из Палате онда у друге.

У Аквавиви бих гост племените куће родитеља, браће и сестара нашега господина Анђела, који ми је дао писмо

препоручно управљено на брата Луића (Luigi) који је доктор медицине и физикус у Аквавиви. Родитељи су им заиста у годинама, а лако је израчунати, кад већ и господин Анђео има ћерку на удају. Али изгледају млади, и врло су љубазни, врло весели. А како не ће бити весели кад имају шест синова, што но би се рекло, као шест градова: г. Анђела, кога већ добро знамо, врло поштованог адвоката и вриједног писца у Ларину: г. Луића, као што рекох, доктора медицине и физикуса у Аквавиви; г. Вићентија (Vincenzo), теолога, каноника у Термоли; г. Јосифа (Giuseppe) биљежника (notajo) у Палати; г. Ерика кога сам познао у Ларину, инцинира и предузимача грађевина; Емилија (Emilio), пољског привредника, који управља добрима ове честите српске породице. Отац је ове наше Србадије господин Иван, кога српски зову Иван, италијански Giovanni; мајка је госпођа Тереза, родом из Палате, сестра онамошњег богаташа, господина адвоката Јосифа Рићарда (Ricciardi).

Господа та, браћа Вете, имају двије сестре, једну удату, а једну на удају. И оне, као и браћа, красни српски типови.

И тако су лијепе наше сестре српкиње у насеобинама у Молизу, да долазе господа из Неапоља и других градова, кад су светковине, да се нагледају њихове лепоте. Стас, око, лице, глас — дивна армонија! Видиш у бјелоћи њежно руменило здраве крви, у живоме великом оку, милом изразу лица, слађаном говору — племениту српску душу! Имају за што господа долазити, имају се чега нагледати.

Па је био из куће нашега старца Ивана Вете и један врло учени бискуп или владика. Он је био брат господина Ивана, те и по томе и по учењу ваљаних синова, краси им кућу прекрасна библиотека. Па и у њих, као у Ларину у господина Анђела, у салону до слике Њихових Величанстава

краља Умберта и краљице Маргарите слике Њихових Величанстава краља Милана и краљице Наталије.

Питах одмах за презаслужног родољуба Србина, господина Ивана де Рубертиса, пјесника и писца хваљенога, од ауторитета као што је гласовити Асколи, и замолих да ме што прије њему одведу, да га загрлим. И како ме је весело наш старац дочекао, и како му би драг поздрав браће из Србије! Стар је по годинама, али исто животом јак, као да му није ни 50, а душом и срцем као у најљепше доба човјечјег живота. Красне бесједе, видиш одмах жарког поштеног родољуба, правог пјесника, врло ученог човјека, каквим га је прогласио госп. Асколи.

Пјесник је, наш Иван де Рубертис, био велики пријатељ с нашим незаборавним пјесником из српског Дубровника, Медом Пуцићем, и превео је — као што јавља и госп. Асколи — лијепу киту његових пјесама. Изашла су два издања. Мени би добар господин Антонин Вета (Antonino Vetta), рођак господе браће Вета, да дâ један пријепис другог издања, коме је насловни лист ово: Poesie serbe di Medo Pucic' (Orsato Pozza) volgarizzate da Giovanni De Rubertis Italo-Slavo Direttore del Ginnasio di Casacalenda. Seconda edizione aumentata e corretta. Caserta, G. Nobile e C°., 1869. У томе је издању додатак неколиких пјесама госп. Јована Сундечића и неколиких пјесмица српских народних.

Читам у неколико листова лијепо хваљење учености и пјевања нашег госп. професора Ивана, али је доста како му у звијезде кује и поштење душе, и величину учености, и својство пјесника, ауторитет као што је госп. Асколи.

Старац Иван чува побожно једну малу фотографију Краља Милана, коју је послао старцу пријатељ Медо Пуцић из Биограда, кад је био у Биограду као наставник, док је Његово Величанство учило. И с како красним је писмом Медо слику старцу послао, како старца молио да се дошета до миле

српске престолнице, лијепог Биограда, и неки му лијепи љетниковац за становање обећавао!

Нађох здраву и врло милу госпођицу Розину, што је оно госп. Асколу пјесмице казивала. А његова оштроумног старца Микела Мадалона (Michele Maddaloni)? Он је — умрьо.

Представише ме г. градском начелнику или синдаку. Sindaco значи кмет, sindacare кметовати. А то је госп. кавалијер Дермиде де Рубертис, писано италијански: Cav. Dermide de Rubertis, рођак пјесников. Човјек врло озбиљан.

Представише ме и г. пароху, који је arciprete = протопоп, и представише ме г. учитељу и г. општинском секретару.

Господин синдако, г. арћипрете — а по њима, разумије се, и господа учитељ и секретар — с прва некуд похладни, као да су малко зазирали. Разабрао сам чему је то било и славно их увјерио, е сам ја поштен човјек и пријатељ, од кога се нема зазирати: и данас сам им драг, као да сам им из куће, или први род.

А шта је узрок зазирању од госта незнаног? Врло прост и разложан. Дошли господа Руси Макушев и Дринов. Лијепо дочекани, лијепо испраћени. Не прошло много, а у Аквавиви глас: г. Макушев у извјештају своме на свијет издао немилу напаст бискупу Ларинском, да употребљава најнеопростивија средства против српства наших насеобина. Врло би жао, јер није истина. Аквавива и није у подручју бискупа Ларинскога, него је у подручју бискупа Термолскога, и увјерише ме, да ни овај није неправедан, као што госп. Макушев каже за онога. Па, да како, г. пароху је особито неугодна та ствар, те с тога зазире од друга који дође, докле га не позна, да не би и тај био сјеновит, као што суди да је госп. Макушев.

Доцније неки Нијемац г. Кобелт (Kobelt) написа у Ausland-у будалаштину, е су господа Руси Макушев и Дри-

нов били у наше насеобине послани од руске владе, и да се од онда шаље из Русије у наше колоније „књига и т. д.“. Наравно, да је та будалаштина госп. Кобелта нелијепа за наше колоније и пред црквеним и пред државним властима; пред црквеним, јер су вјере римокатоличке, а обично се разумијевају ријечи руске књиге као књиге за православне; пред државним, јер се заиста оно „и т. д.“ иза оног „послани од руске владе“ може и прегрдно тумачити. Будалаштина дакле госп. Кобелта, узета као збиља, била би зар учинила да зазиру, у прве, и сама господа Вета и госп. наш пјесник, да нијесам дошао с писмом господина Анђела, па да зазире и овај, да немах писмо познатог пријатеља госп. Ћампола. Они, истина, нијесу фанатични ни најмање, али опет не могу бити немарни према непромишљеном писању које баца сумњу на постојанство њихово у вјери, доличне карактерним Србима, и љубе своју отаџбину Италију тако искрено, да не могу опростити ништа, што би ко непромишљено — и просто изрекао, а камо ли турио у свијет штампом, да баца сумњу на ту њихову искреност, доличну опет поштеним значајним Србима.

Јамачно, биће госп. Макушев видио да госп. парох не зна српски, па пребрзио, узевши да то долази од Ларинскога бискупа, тобоже противнога српству у колонијама. Али не досежем шта је учинило, да госп. Кобелт застрани.

Госп. парох ми се правдао, за што не зна српски. Дошао је ондје за пароха у годинама, кад се језици не уче лако; нашао је, да га већина разумије италијански; за оне од старих, што италијански не знају, има капелана; и да би хтио учити с трудом, нема књига. Видио сам да је госп. парох — треба бити праведан према сваком — говорио искрено, и рекао сам му, е сам тврдо увјерен како о томе што он каза, тако ни да бискуп му Термолски не би био кадар бити

неправедан напрема колонијама, као што се учинило госп. Макушеву, да је бискуп Ларински.

Радих ублажити суд госп. Макушева. Рекох, да у колико ја знам и њега и госп. Дринова, заиста не би онај суд могли били изрећи лако за то, што је против бискупа као бискупа, него само из сажаљења, што им се учинило, да сад бискуп не трпи српство у насеобинама, по што су га оне кроз толико вијекова очувале без и каква уштрба за вјеру. То даде повода те ми се наш пјесник, госп. Иван де Рубертис похвали са госп. Макушевим, како је весело говорио, да је језик оне нам браће прави стари језик српски; а на неки ми се начин пожалио, како је госп. Дринов чуо врнита с'! па хтио да доказује, е је то по бугарски, јер би српски било: „враћи са т'!“ Одговорио сам, е ће госп. Дринов, у познатом нам његовом бугарству, бити помислио, да у колонијама има остатака оне бугарске колоније Астекове, што је у седмом вијеку насељена од краља лонгобардског у Бојану, Изернији и Сепину, о којој пише ђакон Павле (Paolo Diacono), а о којој ћу и ја писати по што она мјеста обиђем и неке књиге проучим.

Али као да су Руси наклонитији Бугарима него Србима, би ми примијећено. Паметни Руси, одговорих, могу само љубити једне као друге. Има по која млада главица, која спекулише да добије нешто више, софистујући у прилог Бугара на штету Срба; али софизми падају пред истинама, те их виде умови крјепки, здрави, расвијетљени дугим темељитим учењем; и можемо дјеци опростити, кад су с нама људи, као што је госп. Мајков, пријатељ мој госп. Јастребов, и други њихови другови.

Настојање моје да добијем повјерење г. пароха, да ми не би било сметње у простом дијелу народа, у коме ми је ваљало тражити — по примјеру нашег славног Вука, — и братско ми брањење браће Руса, би свјема угодно.

И угодно би свјема, како сам добио повјерење г. синдака, који је у тој почасти ондје управо заступник државе, те да влада о мени буде добро обавијештена. Казах, како идући од Термола до насеобине Сан Ђаконо дођох да упитам, да ли у колонијама, које чувају српски језик, учитељи уче тај језик и у школи, и како ми је одговорено не само не, него и да је строго забрањено учитељу и говорити с ученицима српски. Рекох, е ја ни то не схватам, да је из нетрпљења српског језика у колонијама, него да је из превеликога страха, да једини учитељ у мјесту не би, поред језика српског, запуштао италијански, у Италији потребитији.

Има стараца и старица, који и не разумију, а камо ли да би говорили и италијански, јер у њиховој младости није у мјесту било јавне школе, у којој би били научили. Та аномалија, рекох, могла је проћи за времена туђинских влада, које су рачунале највећма на незнање народа, али је не може трпјети патриотична влада уједињене и слободне Италије, која рачуна највише на знање народа.

Суђење ми то би срећно. Свјема се допаде, све увјери е никако нијесам сјеновит, е не трчим у мишљењу, и да сам праведан судац и прави пријатељ Италије. Од тога часа ја сам драг и г. синдаку и г. пароху и свјема, као господи Ветама и нашем пјеснику. И како овима би угодно што сам се овако умилио! А како сам ја радостан што сам овим и Србима, који послије мене дођу у колоније, лијепо приправио!

Не могу да не споменем поименце и велико настојање такођер честитога рођака господе Вета, којих сам био гост. г. Антонина Вете (Antonino Vetta), да у истраживању што боље успијем, као и љубав честитога им пријатеља г. доктора медицине Пасквала Кјавара (dr. Pasquale Chiavaro), унука славног Николе Нери. А у извјештају, у ком ће бити што сам сабрао, именовећу од кога сам шта чуо.

Замолих се да ми кажу стараца и старица простих а бистроумних, које бих чуо и како говоре и шта српско памте. Честита господа Вета ми доведоше врло стару старицу, својту, по имену Антонију а по презимену Матаса (Antonia Matassa).

Старица Антонија (да јој је на здравље!) има својих лијепих 87 година. Поиздао ју је вид, па и не чује лако сваку; али разум још здрав, јак, бистар. И у ходу, права стаса као да је младица; лице ни мало помрежано. Скоро по вијека пати, живећи о преслици, али је опет вазда задовољна и весела. Увијек је, рекоше ми, била задовољна малим, само да је честито. На томе и почива, рекох, веселост јој, јер само душа мирна и која вазда честито поступа, може бити вазда весела.

Заметнух с њом овај разговор:

— Бог помагај, добра старице!

— Сѐгда̂р ти пома́га̂', су̏нце мо́је!

— Како си?

— Ду̏шо мо́ја, како Бо̂г хо̏ћ'.

— Је ли ти драго, што дођох да се поразговоримо?

— Кр̑в ст̑ска̂, во́да д̑л̑!

— Лијепо ли је, старице, што сте сачували свој језик!

— Гр̑х је, су̏нце мо́је, згу̏бит на̏ш је́зик; ма́мо га за́бит са́мо кад у̏мрѐм'!

— А кажи ми, старице (доста година живиш, доста си видјела), је ли драго околним Италијанима слушати наш језик?

— Ко́му ј' дра́го, душо мо́ја, ко́му н̑ј' дра́го; а ко̏ свѐм св̑ту у̏годи̑?

— Јесте ли вазда с њима у миру и љубави?

— 'Ма́ме бит'.

— Јесу ли они вазда добри с вама?

— Јѐсу.

— Своjите ли се?
— Свôjим'; и нàши вàмӯ њйхи дйвôjк', и ôни нàш'.
— Пjевате ли кад jе свадба?
— Jâ нè пивâм вйш' кâ сам стáра; млâдӣ пйвајӯ.
— Пjевала си, кад си била млада.
— И пйвâла и йграла!
— Кажи ми коjу од пjесама што си пjевала.
— Сӯнце мôjе! ôстарӣла, зáбила.
— Нijеси, старице, з á б и л а све, видим jа; молим, кажи!
— Блáженица ти дáла лйпô здрâвље!

Овако рече старица па се замисли. Видjех, оде умом тражити, коjу ће казати љепшу.

Како опазисте, jа старици и старица мени т и, а не в и. У нашим насеобинама не умиjу в и j а т и, него сви свакоме т и.

Опазисте у говору старичином елизиjâ. То jе главна карактеристика говора у насеобинама.

Старица ми каза лиjепу пjесмицу, и биљежим и ње акценте, како сам побиљежио у диjалогу. Лиjепа пjесмица; ево jе:

Срце ми ӯзê,
Нè гледâш сӯзе,
Хôћеш да ӯмрêм!

Здôл зéмљê бйћу,
Донйћеш свйћу;
Штô ми тô ôће?

За свйћу 'нáда
Даj око сáда
Док свйтлост вйћу!

Ваљало jе старицу мољакати да казуjе даље; али jе казала. Све што jе казала донијећу у другом извjештаjу с до-

тичним прибиљешкама. Неке пјесмице, и ње и других старица, могу штогод поднијети и без прибиљежака, а неке никако.

Поведоше ме старици Конћети (Concetta). По оцу је Vetta, по мужу Silvestri. Мало млађа од Антоније. Родила се 22 марта 1802, дакле управо јој је 82 године. (Рецимо и њој на здравље!). Чује и види очима боље него Антонија, а умом и животом и она је врло добро. Обе високе. Дивота је како су лијепе, витка стаса и окретне. И Конћетино лице такођер је са свијем глатко. У власима велика разлика: Антонији поријетке, и видиш бјелоћу дубоке старости; Конћети, као да јој није више од 40 година. Једнакост велика у зубима: објема здрави, бијели; обје још по који орашчић згризну.

Дочекала ме старица Конћета на вратима, весело и љубазно:

Добро до́ша̂', наш бра̏т!

Каза и она лијепо доста, а особито нарицаљчица.

Умолисмо је да нам каже и како је нарицала мужу Фелићу (Felice). Ево како, рече:

Фѐлӣћ' мо̂ј!
Ка̏ко с' ма о́ста̂
З олӣко̂ дӣцѐ?!

Фѐлӣћ мо̂ј!
Ка̏ко чӣт ӣма̂м
Ја̂ брӣжна же́на?!

Фѐлӣћ' мо̂ј!
Ка́жи ми дӣ ћ' но̂ј
Да хи мандѐна̂м?!

И све што ми је казала старица Конћета, разумије се, донијећу с дотичним прибиљешкама.

Ни старица Антонија, ни старица Конћета, нијесу ми умјеле казати од једне пјесмице више, него само прву строфу. То дознао један шавац или кројач, по имену Вићентије Кјаваро (Vincenzo Chiavaro, sarto), па се сам обратио г. доктору Кјавару, да ми каже, е умије другу строфу. Научио је од покојне жене славнога Николе Нери. Ево обје строфе, како их каза добри Вићо:

Дй си пóшâ' лйпй сýнц'?
Дй си пóла звизда мój'?
'Овô срце бйше твój';
Кô те ђја спрйду мен'?

Сäкй хйп те вйдох јâ,
Стôјах вёсеј крајем тёб';
Рèц' ми, рèц', јèс' у нёб',
Дôћу т' нâ ди јèс'!

Овако изоставља гласове скоро цијели млађи нараштај у Аквавиви. Што је ко старији, мање изоставља.

Пуније се него у Авкавиви, и ближе у свему правоме, говори у Сан Фелиће Славо, јер је мање знања италијанског; најпуније и у свему најправије у Монтемитро, гдје их има што нигдје ништа не разумију, а камо ли да би говорили италијански.

Кад ме обавијестише, да је госп. доктор Кјаваро, по матери, унук славнога нашег Србина, научника, јунака и патриоте, Николе Нери, хтјех и од њега што чути за ту нашу дику и понос. Да како, марљиви и родољубиви доктор Кјаваро зна прилично података из живота Николина. Али знају их такођер доста и честити старац, госп. Иван Вета, коме бих гост, и син му госп. доктор Луиђи. А ко зна најбоље? Дознао сам, по што отидох из Молиза. Најбоље зна мој незаборавни пријатељ, наш честити брат, госп. Ан-

ђело Вета, син Иванов, брат доктора Лунђа. И заиста, родољуб г. Анђео је још године 1866 написао биографију славнога Николе, на италијанскоме језику. Та је биографија у красноме вијенцу врло вјешто и врло патриотски написаних биографија, у три велике књиге, којима је наслов: Biografie e ritratti degli uomini illustri della provincia di Molise. Campobasso, 1866.

О Николи Нери има и у лијепој биографији честитог му пријатеља и друга у борби за слободу, Амодија Рићарда из Палате, коју је написао неки R. G. A., по професору Пасквалу Борелу (Pasquale Borelli).

Писао је о Николи Нери и гласовити госп. Асколи.

И дично се спомиње Никола Нери у преважној Колетиној историји краљевине Неапољске, којој је наслов: Colletta Pietro, Storia del reame di Napoli dal 1734 al 1825.

Док саберем све, што је гдје о Николи написано, и док могнем проучити дјело, што је након себе оставио, и чути суд компетентних, по што је медицинско, јер је наш Никола био преучени лекар и предавао на катедри университета неапољског, — написаћу му биографију на нашем језику, да Срби виде, каквога смо брата имали преко Јадранског нам мора. Он је непрестано браћи препоручивао: не мојте 'згубит наш језик; он је на катедри неапољског университета задивио гласовитог професора Скарпу (Scarpa); он је тако слатко говорио, да је маркиз Lemaître цијенио, е му је та сласт била по милини српскога акцента; у Колетиној је повјесници међу најславнијим мученицима за слободу Италије; дивно га Асколи спомиње! ваља миломе мом српству, све што знам и дознам о томе великану, што прије да саопштим!

У испитивању за пјесме дођосмо једној старици, којој пријатељ рече, да би ми казала пјесме скавуне — јер зна и италијанских. Ви рекосте скавуне, примијетих; а за што тако?

Обично су нас Италијани звали Schiavoni, Scavuni, па је прешло у обичај и у дијелу наших, да се тако зову.

— А би ли старица разумјела била, да сте рекли славе мјесто скавуне?

— Би, одговори, јер сви знамо да нијесмо Scavuni, Schiavoni него Slavi.

Ово име Scavuni опомену ме на једно знамените дјело, у коме се говори о другим колонијама српским, у провинцији Авелинској. То је дјело још јасније написано, него Тријин, што се тиче наших насеобина. Најприје сам добио био неке податке од једног пријатеља; па ме други пријатељ извијестио, гдје ћу књигу наћи да видим све, и нашао сам је па прочитао и — проста и благословена мука, јер ми је открила преважних ствари!

— Добро, рекох на ону ријеч Slavi = Словени; али који Словени? Словени Руси, или Словени Пољаци, Словени Чеси, Словени Срби, Словени Хрвати, Словени Словенци, Словени Бугари?

— Словени Срби (Slavi Serbi), одговори он. Па су нам, додаде, признали и госп. Асколи и Рус госп. Макушев.

— Али вас г. Миклошић, у првоме дијелу славне своје граматике (у Бечу 1879), зове Хрватима: „Zu diesen (Chorvaten) kommen auch die Chorvaten Unteritaliens“.

— По чему? упита ме, и видјех, е му никако није било по ћуди, јер му се патриотска душа сјећа, колико је зла по Италији учињено под именом хрватским.

— По књижици, одговорих, госп. Кавалијера Већеци-Рускале, или боље по лингвистичном јој дијелу, јер он ондје ставља примјер говора, као примјер говора вашег.

— Биће зар погрешке примјера хрватских, одговори ми озбиљно; али ми смо Срби.

— И за доказ, е су се њихови стари звали Србима, наведе ми Ђовија (Giovio), који, мијешајући их са сусједним

Арбанасима, вели: „Nam Albanorum regio, quam hodie Servam (Serbam) appellant“.

— Да како, ја сам из поштовања, које су Срби дужни гајити вјечно према славноме Словенцу г. Миклошићу, и из моје личне захвалности, коју му дугујем увијек као предоброме мом учитељу, извијестио, какав је он непристрани судац, а по томе и племенити срцем и душом пријатељ српства; те да он то не би никако рекао био, да није са свога гледишта нашао, да је тако.

— Част г. Миклошићу, рече, али ми смо Срби!

— И никако друго него Срби, јер се осјећате тима, јер предања доказују да сте то, и историја, а имамо докумената, е су вам се и стари звали Срби; то је право. Али не би било у реду, кад бисте и даље мислили е име хрватско заслужује мржњу за то, што су којекакве злице под њим зло чиниле, и војштиле на славни италијански патриотизам, а прави Хрвати не протестоваше против те безаконе злоупотребе њихова имена. Истина је, не протестоваше али ваља помислити и у каквом су тешком положају!

Пријатељ примијети да је читао, е Хрвати војште и на српски патриотизам, као што су војштили на италијански.

Нијесу то прави Хрвати, рекох, него нешто заведених простака, а нешто језуите и њихова браћа.

Прави Хрвати, рекох, иду за својим врлим пјесником Прерадовићем и за својим научником г. Јагићем, као год Срби за својим врлим пјесником Бранком и за својим научником Даничићем; дакле између правих Хрвата и нас Срба може бити само узајамног братског помагања.

То признају Срби, додадох; да само знате, како се н. пр. красно о томе изражава, у једноме свом писму, гласовити наш српски књижевник, г. Стојан Новаковић!

Ту сам разумијевао писмо, којим ме је похвалио што сам, дијелцем својим о нашем Бранку, предузео доказивати културну једнину народа српског и хрватског.

Врло би угодно братско моје разлагање честитој нашој Србадији у Аквавиви; и онај пријатељ задовољан рече: „Србија ће бити срећна, кад тако праведно њезини људи суде!“.

Једно вече би велики збор у дворници општинској. Желио госп. синдако почастити ме.

На збору милог разговора о Србији. Извадише лист „Il Diritto“, који држе управо за то, што га знају да је према Србији непристрастан. Бијаше неки телеграм. Тај одведе разговор на српско посланство у Риму. Они ми исповједише, е су захвални на указаној љубави Италији, јер све што је Србија у бољим одношајима с Италијом и њима је у Италији боље као Србима. А то је, да богме, жива истина, јер кад би, сачувај боже! Србија била с Италијом у непријатељским одношајима, браћа би нам у насеобинама била, као Срби, доста у неприлици.

Требало је већ из Аквавиве даље. Претекао ме добар глас у свијем насеобинама; не буди вам дакле, за чудо, што сам нашао прекрасне дочеке, и што сам непрестано мољен да дођем опет, и да поборавим више у свакој.

Можете мислити да је дочек морао бити лијеп у Сан Фелиће Славо још и за то, што је госп. доктор Луиђи Вета зет тога града; ожењен је из прве, врло поштоване и љубљене породице.

А какав дочек би у Палати, и ако се поиталијанила!

Ма колика се скромност од мене хтјела, не могу да неке ствари не пишем, јер показује у каквом је поштовању наша Србија и српство, па ће такођер служити добро и Србима који послије мене амо буду долазили.

У Палати бих гост г. Јосифа Рићарда (Giuseppe Ricciardi), ујака господе Вета. Госп. је Анђео писао ујаку из

Ларина, и препоручио ме као Србина и члана Српскога Ученог Друштва. У Палати су господа Рићарди, господа Грацјани (Graziani) и господа Бркићи (Berchicci) преимућне газде. Како је сјајан двор г. Јосифа Рићарда, коме сам био гост! А колико ће бити његово имање? могао би ко запитати. Највише је, рекоше ми, Грацјаново, па је Рићардово, па Бркићево; а толико је Бркићево да даје уз кћер сто хиљада дуката. По томе је лако судити колико је Рићардово, колико је Грацјаново.

Превелике љубави имах од г. Јосифа Рићарда, од сина му г. Амодија (Amodio) и од све красне породице. Богата су та господа, као што рекох, али ипак да само видите како су радљива! Господин Јосиф је адвокат, син му г. Амодио врло изучени економ и превећ марљиви управљач имовине. Они су потомци славног патриоте и великога правника Амодија Рићарда, који 1799 није свршио на губилишту, као наш славни Никола Нери, јер је некако, напола по чуду, умакао. Врло је поучна биографија тога славног патриоте.

Представише ме г. градском начелнику или синдаку. Овај се пише Angelo Michele Berchicci. Весело се са мном рукова, с поносом ми рече: И ми (Палаћани) смо српскога порекла = Anche noi siamo di origine slava. За тим: И моје је презиме српско = Anche il mio cognome è slavo. — Да богме да је српско, рекох му; ја у српскоме приморју, и управо ондје, окле сте ви амо прешли, знам доста Бркића. А има их и у српској Војводини. Од њих је врједни Ђорђе Бркић, који је оно изумио начињање графита, као да би био природни цеилонски. Захвални су Енглези прве судиће тога умјетног графита намјестили у велики геолошки музеј велике им метрополе, Лондона, с написом: Brkits Grafit.

Одличнији грађани Палате издржавају врло сјајну читаоницу под именом Casino d' „Unione“ di Palata. То ми друштво посла врло красан позив, да га походим, јер

„желе упознати се изближе с братом и пријатељем из племените Србије“. Молим, ко ушчита, нека добро види те ријечи; то је красно за нашу милу Србију. Дочек пак би у друштву свијетао, славан. Би и погошћења, би и здравица. На здравицу „плементој Србији“, ја одговорих здравицом вјечној братској љубави двају народа који грле Јадранско море, италијанског и српског. На здравицу мени, наших честитом грађанству Палате; кад му је Бог и његова ваљаност дала, да се може многи прошетати, нека се прошетају у Србију, а затим по другим крајевима српским, који ће се по времену с њоме опет сјединити, да према уједињеној Италији буде уједињена Србија, и нека тако својим очима виде, како Срби поштују и љубе Италију. Би ми прелијепа здравица као члану српског ученог друштва; у њој брат, дубоко захвалан што се друштво сјетило браће, те ме послало у походе, рече са живим одушевљењем: „Славно Српско Учено Друштво је понос Србије и понос српства свега; и ми смо Срби, и — понос наш“. На ово сам одговорио, е сам увјерен да ће нашем ученом друштву бити мило, кад му кажем, е сам ја у име његово рекао, да живе српске насеобине у Молизу, да се здраво и срећно развијају, да напредују; оне ће бити најбољи посредници пријатељских и братских одношаја између Србије и Италије, јер ваља да њима Италија најбоље вјерује, као познатим својим честитим грађанима, ваља да им вјерује Србија као честитим Србима.

На прелијепи дочек друштва господе Палаћана захвалио сам и једним писмом. Друштво је на то одговорило именујући ме својим почасним чланом. У адреси, којом ми

је то јављено, вели се: „Предсједник предложи да друштво именује г. професора Риста Ковачића **почасним чланом**, те тим ода пошту неуморном му учењу и писању на част, не само његове отаџбине (Србије), него и ове гостопримне земље Италије, која је са Србијом своја, по једнакости одношаја политичних и друштвених. Друштво прими овај предлог одушевљеним одобрењем и наручи г. предсједнику, да то саопшти г. професору Ковачићу, и да му изрази њихово најдубље осјећање поштовања“.

Предсједник је друштва г. Грацјани Карло (Carlo Graziani). Примљени и предобри овај домаћин посла ми адресу попраћену прелијепим својим писмом. Врло је важно у томе писму: noi pur di origine slava = ми такођер српскога порекла.

Па заиста, сама породица Грацјани поуздано је порекла српског. Има у нашега Гундулића, у трећем пјевању Османа ова строфа:

Dim Gašpara Milostića
Ki u hrvatskom rodjen kraju,
Bi li znan'e ali srića,
Jur stolova na Dunaju.

На крају издања Османа, које ми је сад у рукама (U Zagrebu 1854) има Rječnik. У њему стоји: Milostić, vidi Gašpar. — Gašpar Milostić, u istoriji nazvan Gratiani, rodom Slavonac iz Gradiške. Bio je najprije u službi kod arcihercoga Ferdinanda, a za tim postade hercog od Xasa i Para, i na 4 veljače g. 1619 vojvoda bogdanski. Bi oženjen za kćer dragomana mletačkoga u Carigradu prezimenom Borisa, kojega poslije učini objesit veliki vezir Alipaša Čelebija. — Ево дакле Milostić је у историји Gratiani, а то се пише по италијански Graziani.

Ако би се које дјетешце нашалило примједбом, е ја кажем да су колоније прешле у Молиз из српског приморја,

а Гундулић вели да је Gašpar Milostić u hrvatskom rodjen kraju, т. ј. u Slavoniji; имам ваљан одговор. И наш је Бранко Радичевић рођен у хрватском крају т. ј. у Славонији, а племе је Радичевића у Црној Гори, па се сјећам и у Котору нашег Залива Которског доброг Србина пок. трговца Ника Радичевића. Gašpar Milostić Гундулићев, исто је Србин као мој Бранко Радичевић; и Graziani у Палати могу бити рођаци Гашпареви, као што би могли бити Радичевићи Бранкови, да су с Грацјанима из Црне Горе прешли у Молиз.

Побиљежио сам презимена српских породица у Молизу и послаћу их заједно; разумије се, српска непромијењена, као што је Беркић, српска преокренута, као што је Vetta од Вјетин, и српска преведена, као што је Graziani од Милостић. Има старих докумената, да су се Вете потписивали Vjetin, а не Vetta, и старац ми госп. Иван Вета рече: Ми смо управо Vjetin, а не Vetta. Нашао сам по рјечницима, старословенском госп. Миклошића, и Даничићевом из књижевних старина српских, да је заиста презиме Вјетин српско; и како то би драго незаборавном старцу!

Рече ми син госп. Јосифа Ријарда, г. Амодио, е је и он у дјетињству говорио српски, и жао му је што, с дугог учења само италијански, данас не говори. Ожeнио се, премлад, красном госпођицом Анђелином (Angiolina) из богате куће Франјескели (Franceschelli) из области Кијетске (provincia di Chieti), па има већ повеличког синчића. Дијете врло даровито, те сам замолио госп. Амодија да поради, нека оно научи српски; обећао ми је да хоће. И ја се уздам, да ће још и више њих учинити, и — да ће опет Палата с поносом српски говорити, као што се с поносом казује да је српског порекла. То судим и по красним писмима,

што их из Молиза примам, од кад сам одонуд отишао. Да само видите с каквом ме жељом чекају!

Па ни у Тавени не ће бити мучно повратити да говоре српски сви, као што данас говоре само старији. Обећало ми је доста младости, е ће заиста порадити да говоре сви. Признали су, да је гријех пометнути у лакше вријеме, што је чувано преко четири вијека мучнија. Заиста, у велики сам добри час к њима пошао, и молим наше Учено Друштво, да ми поможе да пођем опет што прије. Доћи ће дан, да ће и Италија бити захвална Друштву, јер ћу јој помоћи да се сачувају успомене насеобина, и приправе у њима зналци језика, који јој с дана на дан више требује на странама нашим, како јој је и ових дана поручио честити ње (њезин) заступник у Биограду, кавалијер де Бокардо (cavaliere de Boccardo), које је изашло у Bollettino Consolare министарства иностраних послова краљевине Италије, у свесци за мјесец јул.

Да бих могао прије дознати, гдје је што писано о овим колонијама, а у исто вријеме им показати од какве су важности оне по српство и по Италију, предузео сам нађено у кратко да издајем и на италијанском, под именом: Gli Slavi Serbi dell' Italia. Ricordi = Словени Срби у Италији. Спомени. Први је свешчић изашао у Анкони у 500 копија, које сам разаслао у насеобине, и ученим људима по Италији, који ће ми одговарати. Предраго би у Молизу, и у велике захваљују. А научници ми пишу — нека им је хвала! — марљиво, гдје се још што налази и о тим колонијама и о другима, такођер српским. Тако дођох и до преважне књиге о српским насеобинама у Молизу, којој је наслов: Descrizione dello stato antico ed attuale del Contado di Molise con un saggio storico della costutizione dell' attuale regno dell' avvocato Giuseppe Mª. Galanti. Napoli 1791. Он је ово написао, по што је два пута Молиз обишао, те вели: Questo libro e' frutto di due villeggiature. Врло важно и

врло јасно. Па ми је писано за књигу: Raccolta di memorie istoriche delle tre provincie degli Abbruzzi dell' arcivescovo di Matera D. Antonio Lodovico Antinori, in cui si parla delle origini, e dei nomi de' principali abitatori di esse: delle fondazioni delle distrutte, e delle esistenti città, terre, castelli. . . . . In Napoli 1732, четири књиге. У трећој од тих књига има важних ствари о српским насеобинама у Молизу, и о оној српској колонији у Абруцу, што је забиљежено службено именом Schiavi d' Abruzzo. Овако је назначена и на великој војничкој карти. А у атласу: Atlante geografico degli stati italiani, ауктор: Zuccagni — Orlandini, печатан: Firenze 1844, стоји назначена: Schiavi. И писано ми је за књигу: Corografia Molisana. Compilazione edita dall' avvocato Pasquale Albino. Parte prima. Descrizione generale della provincia del Molise. Campobasso 1876. Па има по нешто, ако и не нај јасније, о српским колонијама у Молизу. И добри научници ће ми казати и за још коју књигу. И све ћу лијепо преписивати и послати с пријеводом, да се наштампа заједно, да се други не би мучили, тражећи ријетке књиге, кад узму преда се изучавање колонија, да попуне моју радњу. Ето дакле колико сам добра учинио већ с првим свешчићем Gli Slavi Serbi dell' Italia. Ricordi, о ком има прекрасни суд у важноме листу Il Diritto, што излази у Риму, број 252 (8 settembre 1884). Тај је суд од чувенога италијанског научника и библиографа г. комендатора Б. Е. Маинера (commendatore B. E. Maineri).

Па сам дао наштампати 500 слика нашег старца Вука, и 500 слика нашег слатког Бранка Радичевића, те разаслао породицама. И примљено је с великом радошћу; те тако сам ето красно српске куће у Молизу окитио и са та два српска великана, о којима сам до сад писао.

Зажељели су имати добре слике, што је правије могуће, Њихових Величанстава српскога Краља и српске Краљице.

Показао сам им слике, што сам собом носио, и бише им миле, те сам их у Анкони дао препроизвести, и ове сам послао. Велике захвале.

Мислим да ће у Аквавиви бити уређена лијепа шетница (шеталиште) и украшена именом Њеног Величанства српске Краљице **Наталије**, којој су много захвални, откад се оно сјетила лијепом помоћу пострадалих италијанских породица на Искији.

Приправљам земљописну карту, у којој ће бити топографска имена српска, од којих је већ доста забиљежено у великој војничкој. Биће печатана у Риму, и послаћу отиске.

VI. Дијелак пјевања, нарицања, пословица и приповиједања народног, што ја до сад могах сабрати у српским насеобинама у Молизу.

Господин Асколи је чуо уломке баладе од дјевојчице Розине де Рубертис, врло миле сестрице наше. Ја ћу овдје ево донијети варијанту једну онога, како сам чуо од старице Антоније Матаса (Antonia Matassa), којој има лијепих — 87 годиница. Очњи је вид некуд скоро издао, али памти још добро и разложи, да је милина слушати. Ево дакле те варијанте:

1.

Драга друго, хомо у ружиц'.
Драга друго, не моремо доћ'....
'Нако да би сушило се срц'
На оному Ивану јунаћ'
Како суши стина на мормор'....
Седам годишт како се не знад'
Не — у живот', не — не у живот'....
Чула Мара звонице коњић',
Пита брижно: што су 'не коњић'?
'Но су коњић Ивана јунаћ'.

Освијетлићу те стихове у другом извјештају, јер ваља прво да разаберем поређењем све, што сам чуо и у стиховима и у прози, да прибељешке буду потпуније и да не буде понављања реченога једном.

Господин Асколи је чуо и ону пјесмичицу пастирску од сестрице нам Розине. Једну сам варијанту чуо ја од старице Антоније, која је по моме суду савршенија од оне, јер јој је свршетак згоднији. Ево је:

2.

Гредаху сам по 'пут' —
Љељуљкај!
Видиху ну дивојк' —
Љељуљкај!
Ку греш, липа дивојк'? —
Љељуљкај!
Ни рич та ре н' умаш'. —
Љељуљкај!
Са ј' моја, ричи чудо! —
Љељуљкај!

Разумије се, и те ћу стихове освијетлити у другоме извјештају, као и све друге, и видјеће се, да нема никаква нереда, ако изгледа овако у неком нереду. Све ријечи, како су овдје изречене, иду по правилима утврђеним дугим обичајем, а не по ћуди.

Господин Асколи је чуо и ону нарицаљчицу од госпођице Розине. Моја старица Антонија не умје ми казати баш сличну; него ову:

3.

Липа моја мат, липа!
Ди с' ма остала
Усре пут'?

Ди ћу те ви, ди, вење?
Ка ш до, ма, каст
Ди си са'?

Дођ', за Ста Микел'!
Дој ми казат'
Како се проодиш?

Друга старица умје ми казати малко сличнију оној госп. Аскола од ове. Ова друга старица има 82 године. Родила сам се, рече, у марц 1802. Име јој је Конћета, презиме по роду Вета (Vetta), по мужу Силвестри (Silvestri). Ево њезине нарицаљчице:

4.

Мале, мале! мат моја, мат!
Како ћу без теб'
Како с ма остал'
Усренга пут'!

Мале, мале! мат моја, мат!
Са ко ћ' ма учит',
Ка ја сам мала,
Не умим нишћ'!

Мале, мале! мат моја, мат!
Како ћу без теб'
Мол' са Бог', мале,
Да ваме пур мен!

Још ми је четири нарицаљчице старица Конћета казала, од којих ево у овоме првоме извјештају још ова:

5.

Шћер моја! шћер моја!
Ка ће мат забит
Те рук'?!

Мат ће отворит
Твој шкрин,
Видит ће туна
Твој тег;

Шћер моја, шћер моја!
Ка ће мат забит
Те рук'?!

К томе ћу додати од пјесама, што сам већ сабрао, још четири. Ову прву пјевала је старица Антонија, млада у весељу мјесеца маја, овако:

6.

Ко је река
Да мај ни доша.
'Заћи вана
Каж' га набучен!

Мај је доша,
Сти Јуст помага,
Зинац спика
Жито с' јустива!

Ову другу знају обје старице, Антонија и Конћета, а по половину доста њих других, помлађих. Ево је:

7.

(ПРВА ДЈЕВОЈКА) Хомо на љељо!
(ДРУГА) Не смим до.
(ПРВА) Хомо на љељо!
(ДРУГА) Влах ће про.

(ПРВА) Ха ха ха, чуда!
Страх те до влаха,
А шурле бичве,

Ноге тафатан,
Турћитур хита
На наступ граћа!
Хомо, хом', друго,
Хомо на љељо!

(ЗАЈЕДНО) { Хомо на љељо!
Хомо на љељо!

(ПРВА) Хомо на љељо!
(ДРУГА) Ка ме страх.
(ПРВА) Хомо на љељо!
(ДРУГА) Гледа влах.

(ПРВА) Ха, ха ха, чуда!
Мила му свака,
А манг на постељ'
По леђ не уми,
Свуче при гаће
А бичве пака!
Хомо, хом', друго,
Хомо на љељо!

(ЗАЈЕДНО) { Хомо на љељо!
Хомо на љељо!

Ову зна и старица Антонија, а старица Коњета зна само другу китицу. И неколико варијаната има.

Ево сад пјесмице ове:

8.

За што је срце твоје
Тврђе до виле с брда,
Какно ти стина тврда?
За што ни како моје?

Бићу здол' земље црне,
Ти ш до ме плака 'нада;
Сада се смилуј, сада,
'Д онуда нишћ' не врне.

Ова је пак, не само и лијепа и интересантна шала, него пјесмица врло драгоцјена, јер ми је казата у кући честитога домаћина града Палате, Италијана г. Јосифа Ричарди. Како је рекао и г. Асколи, осигурано је, да је порекло Палате српско. Али само предање, и имена топографска и презимена, што се чува. Нема говора српског. Ипак нађе се једна жена — која и говори и зна ову пјесму:

9.

Поша сам се сповидит —
Шоноле! шоноле!

У на попа чудо сант' —
Шоноле! шоноле!

Чуда дуга врга м'е —
Шоноле! шоноле!

Мам до три вод обдан јист —
Шоноле! шоноле!

Истер резањ намаслан —
Шоноле! шоноле!

Подне кокош цукаран —
Шоноле! шоноле!

Вечер рибиц' испечен' —
Шоноле! шоноле!

Пака тога — рече поп —
Шоноле! шоноле!

Липу дивојк' заграчан —
Шоноле! шоноле!

Да још коју овдје додам, мним е не би било практчно, јер како видите, на неким је мјестима свакако потреба да кажем и како су изрекли у Молизу и што су хтјели рећи, и да, једном ријечју, добро истумачим, изјасним, расвијетлим.

Ону пословицу, што је госп. Асколи чуо од старца Мадалона, ја сам чуо од мога драгог старца г. Ивана Вете и малко друкчије; овако:

10.

Ко им' на прас',
Га рест' туст;
Ко им' на син'
Га рест' пуст'.

Па сам од разних чуо ове пословице:

11.

Ко вело проси — нишће носи.
Бог сије даж — чељад сију лаж.
Ко боље учини постељу — боље леже.
Са кара зеба на туја прос.
Како Мара преде — 'нако греде.

За овим, ево малко приповиједања старице Антоније, какве су виље. Старица каза:

12.

„Кад виље тучу с главом, умреш; кад тучу з репом, не умреш. Кад тучу з репом боли — руке, ноге, леђа“.

Замолих се старици да ми каже, јесу ли кад њу тукле.

„Јесу“, одговори и узе приповиједати:

„Јено вод са пола на вод'. Биху мала, па нисам рекла: хвала Бог'! Сам хтила напунит воде, смутила сам фундић. Била за по на гувно, нисам могла. Ма дола вазе моја сестра у наруча. Па је дола Тирка е ме дала мазат — ка биле вили — е ми прол'“.

VII. Поглед на српске насеобине по другим крајевима јужне Италије.

Осим српских насеобина у Молизу (Molise, данас provincia di Campobasso) спомиње их се доста по другим крајевима, сусједним и далеким, јужне Италије: у Абруцу подгорском а области Кијетској (Abruzzo citeriore, provincia di Chieti); у Terra di Lavoro а области Авелинској (provincia di Avellino); у Пуљама (Puglie); у Базиликати (Basilicata), и у Калабријама (Calabrie). Не могу рећи да су понестале баш све, прије него могнем она мјеста обићи, да се овако увјерим. Писано је, е се и Палата у Молизу поиталијанила са свијем; а ја, на против, нађох у Палати и ко још српски говори, и једну женицу која ми каза двије лијепе пјесмице; управо лијепе, као што ће се видјети, кад их пошљем нашем Ученом Друштву с примедбама, као што ћу послати и све пјесмице и све друго што сам у Молизу сабрао. Ко зна, хоћу ли и у којој од тих колонија наћи колико сам нашао у Палати! Не нађем ли баш онолико, и језика, и пјевања српског, свакако ћу наћи топографских имена, презимена или преведених или изврнутих, израза, обичаја, предања, типова; и све ће то бити лијепи додатак проучавању историје и језика српских колонија у Италији, које се још или држе за српске или признају и поносно казују „пореклом Срби“.

У области Кијетској има велико мјесто по имену Schiavi d' Abruzzo (абручки Срби). Овако је забиљежено у службеном именику мјеста Италије, овако и на великој војничкој карти. На старијим картама има и само Schiavi. Веле ми, да је мјесто у Абруцу познато као српско и да чува српских особина. Званични је број душа те насеобине, у књизи „Dizionario dei Comuni del regno d' Italia compilato e pubblicato coll' approvazione del ministero dell'interno. Roma 1883“ — повелички: 3845. Важна насеобина, треба је обићи!

Опоменуше ме пријатељи да потражим дјело „Raccolta di Memorie istoriche delle tre provincie degli Abruzzi dell' arcivescovo di Matera. D. Antonio Lodovico Antinori..... Napoli MDCCXXXII". То је дјело у четири књиге. Књига трећа говори о Србима. По тој књизи Антиноријевој, писаној год. 1732. било је неколико српских насеобина у Абруцу још од године 1464.

И Антинори некуд мијеша Србе и Арбанасе, као у Молизу Трија (Tria). Али се види да мијеша и он. Трија вели у своме дјелу, на страни 310: „Albanesi, Epiroti, chiamati anche Schiavoni" (Арбанаси, Епирећани, које зову и Србима). А Антинори вели у дјелу своме, на страни 447, књиге треће: „Quei nuovi ospiti, e le ville stesse, furono dal volgo denominate degli Albanesi, oppure degli Schiavoni" (Они нови гости, и сама мјеста бише од народа названа арбанашкима или **српскима**).

Артинори зове град Cupella **арбанашким.** Али је заиста у њему било — а ко зна да ли их нема и сад — и Срба, јер видим на великој новој војничкој карти забиљежено, не врло далеко C-le Gradina (Colle Gradina, бријег Градина), а знамо да и код града Палате има бријег, који Палаћани зову Gradina (Градина) и казују да је то име српско, и ја сам им га истумачио, и задовољило их је. И, ако је заиста било у мјесту Cupella и Срба, и ако је мјесто, или град, тек од кад су га населили Арбанаси и Срби, то је заиста лако да је и то име српско — Купељ — па се у италијанској редакцији претворило у Cupelle. Кад обиђем град и разаберем добро откад је постао, моћи ћу на то питање одговорити тачније.

Антинори пише: „e nel territorio di Lanciano Stanazzo (а у округу града Ланћана Stanazzo). Није могуће не видјети, да је ово име Stanazzo српско — Станац (= мјесто на Станцу камену). Треба да пођем видјети, јесу

ли у ономе селу били — или јесу ли још Арбанаси — или Срби. Па нам не треба заборавити, да су се и сами Срби могли при доласку у Италију казати Арбанаси т. ј. из сјеверне Арбаније, која је била и која је српска. И могли су се и сами Срби и у напријед казивати Арбанаси, не за то, што је с њима дошло и Арбанаса по народности, него памћењем земље из које су дошли, као што су се неки Срби казивали Далматинцима, памћењем да су прешли из српских страна Далмације.

О насеобинама српским у области Авелинској пише се у преважном дјелу „Storia della regia città di Ariano e sua diocesi, opera di Tomaso Vitale patrizio di dettà città e giureconsulto ..... Roma MDCCXCIV, nella stamperia Salomoni“. Страна: 522, величине 4°. И што тај марљиви писац Витале пише и наводи о Србима, преписао сам тачно да пошљем с пријеводом, да се штампа тада, кад и Тријино, Галантијево, Антинријево и других свих, што сам нашао и што још дотле нађем. Велику ће љубав учинити наше Учено Друштво ученом српству и ученом свијету, кад ту књигу печата, јер ће, ко узучи прошлост српских насеобина у Италији, имати све изворе сабране. Много ли то олакшава! Мучно ли је тражити и наћи изворе, као што су сад расијани по библиотекама разних градова, разних друштава, породица и антиквара!

По Виталовој књизи Срби су у граду Аријану (Ariano) сачињали важни дио. На страни 408: „Albanisi et Scavuni habitanti in questa città“ (Арбанаси и Срби што станују у овоме граду); на страни 423: „Albanesi et Schauuni et altri cittadini“ (Арбанаси и Срби и други грађани); као на страни 112: „Albanesi e Schiavoni abitanti in Ariano“ (Арбанаси и Срби становници у Аријану), и као у документу наведеном на стр. истој 112: „Albanise et Scavuni habitantino in Ariano“ (Арбанаси и Срби што станују у Аријану).

По књизи Виталовој српска је насеобина и мјесто звано Polcarino de' Schiavoni данас Villanova. Витали наводи два датума или године, у којима је Полкарино био још чисто српско; т. ј. годину 1584 и 1591. Године 1584 умре дотадашњи парох, који је био Србин. Бискуп у Аријану именује за новог пароха Италијанца, Напољца, презименом Balsamo. Полкарињани не хтјену, него да се даде парохија „свештенику по народности Србину или Далматинцу; како је било од старог доба“ (ad Ecclesiastico di nazione Schiavone, o Dalmatino; siccome trovavasene in antico possesso). Ово је забиљежено у дотичном процесу (Processo), и чува се у бискуповој архиви. Па има један бискупов извјештај о похођењу парохија његових године 1591. Ту тадашњи бискуп, monsignor Ferrera, биљежи, да су сви били Срби; па се находи и да се још и 1620 писало Polcarino de' Schiavoni.

У извјештају бискупа Ферера (Ferrera) има не само да је и мјесто Montemalo српска насеобина, или како вели Витале на страни 336 „abitato prima da Schiavoni“ (у коме су прво живјели Срби), него и да бјеху врло празновјерни („i quali erano ben anche superstiziosi“).

Па је по дјелу Виталовом (Vitale — стр. 320) српска насеобина мјесто звано Ginestra de' Schiavoni. Витали суди, да је ова колонија могла бити оних Срба, што су оно у VII вијеку прешли из српскога приморја и искрцали се код Сипонта, као савезници грчкога цара, да бране онамошња његова права од ондашњег народа, припознавана његовима као цара римског, против узурпатора туђинаца, Лонгобарада, засјелих у Беневенту (Benevento), о ком ћу брањењу ако бог да, и на по се писати, да га расвијетлим и да тако исправим неке, који глупо преписују, не мислећи, чему неки стари писци о тим славним дјелима српским говоре криво. Па пишући о тој Џинестри, насеобини српској (јер има и

друга, што није колонија српска и што се зове Ginestra della Montagna, близу Montefuscoli), Витали додаје, е су такођер Монтемало и Полкарино насеобине српске: „Due altri paesi della diocesi d' Ariano, cioè Montemalo e Polcarino, furon abitati da Schiavoni".

Па у дјелу Виталовом видимо и имена и презимена српских: Gregorio de Radaza (Радача?), и Stefano de Radocijs (Радојчић?); Stefano Scavone (Србин Стеван), и Minico de Rato Scavone (Србин Миник Радов); Marco de Dragonitiis (Драгоњић); Giovanni Bigotta (Богота?). Она су прва двојица — Gregorio de Radaza и Stefano de Radocijs у једном документу од 1531, и врло виђена лица насеобине Полкарина. Ова су друга двојица — Stefano Scavone и Minico de Rato Scavone у једноме документу од године 1496. Онај Marco de Dragonitiis био је год. 1549 парох насеобине Полкарина; протопоп — arciprete; именује га бискуп Diomede Carafa у једноме свом писму од те године. Видјели смо пак, да насеобина Полкарино године 1584 није хтјела новога свог пароха по народности Италијанца, него „свештеника народношћу Србина, или Далматинца (ecclesiastico di nazione Schiavone, o Dalmatino), како су га имали од старог доба (siccome trovavasene in antico possesso)". Говорили су то или Далматинца (o Dalmatino) памтећи да су прешли из српских страна Далмације. Па је онај Giovanni Bigotta, свештеник, кога су Полкариљани хтјели, Србин или Далматинац из српске насеобине Бинестре. Полкариљани су га добили године 1596 посредовањем барона града Аријана (Ariano) по имену Павла Малаћербе (Paolo Malacerba, barone di Ariano) (1).

(1) Мислим, е се не варам, судећи да је ово Bigotta било Богота, па Италијанци, немајући ријечи Bogota, а имајући ријеч bigotta, звали Bigotta, а за њима пошли и саме Боготе; као оно у српској насеобини Аквавиви у Молизу Вјетин данас Vetta, и као у Дубровнику Пуцић Pozza, Гундулић Gondola и т. д.

Доста сам ето навео из дјела Виталова, да наше Учено Друштво види, е је потреба да се та мјеста области Авелинске (provincia d' Avellino) обиђу.

Што се тиче Пуља (Puglie), треба поћи у Бари (Bari) и ради тамошњега св. Николе. Знамо да је у тој цркви био дивни сребрни олтар, што га је дао саковати српски краљ Урош. О олтару сам читао и у једној књизи, писаној године 1525, — Descrittione di tutta Italia di F. Landro Alberti, — а пишу други, јавља ми пријатељ, е је краљ Урош приложио и икону, на којој је слика свечева, његова и краљице Јелене, и да се још чува у моћнику оне цркве. Па на путу од Бари до Бриндиза (Brindisi) има мјесто San Vito degli Schiavoni и у њему српских успомена.

О насеобинама српским у Базиликати (Basilicata) и у Калабријама (Calabrie) имам већ неколико књига, а пријатељи ми их обећавају још.

Један ми пријатељ посла неколико ријечи из Калабрија, за које мисли да су српске; ево их: „camastra, ciumare, cucia, lolo, mašku, mirizare, pitta, stazzu, stierru, taban“.

Истина је, да и ми Срби у Заливу Которском и у Црној Гори зовемо комостре, вериге о које се вјеша котао више ватре. Али има и у Аристотела, да је *κρεμαστρα*, о што се нешто вјеша; па узмимо Глосар варварског грчког, што га је сложио Du Cange, и у њему значи вјешало.

Не знам како би могло бити српски и оно ciumare, које се у Калабрији говори у смислу нашега тљати и дријемати. А у грчкоме има *κοιμαομαι*, спавам.

Ђе се говори cucia, значи што у нас Срба кољиво или панагија, или боље жито, пшеница, што се готови у очи крсног имена. У Калабрији cucia, значи пшеницу што се готови или куха на дан светитеља заштитника села и дијели у његову славу сиромасима. Тај се обичај некуд види и у оној

светковини боба, што је светкују у Атини; у јечму, који би Грци готовили у жртвовањима, и у оној старих Римљана mola salsa. Али заиста и у оном нашем кољиву или панагији. Па да није cucia, т. ј. кућа од кухати, као вара, Варин-дана, и вариво (жито) од варити? Du Cange има у варварском грчком κουκία = κυαμος, боб.

Чуо сам у Далмацији, да тамошњи наши Срби реку лоло у истоме смислу у коме и у Калабрији lolo, т. ј. у смислу луд, будала, сметењак. Али и у варварском грчком Меирсије има λωλος stultus, од чега је λωλαρα stultitia, лудост и будалаштина.

У Калабрији maška значи пазухо. Ми Срби имамо мишку као и мишицу близу пазуха; а у грчком има управо μασχάλη, пазухо. Гдје говоре mašku за пазухо, има и да говоре mušky за горњу страну, т. ј. за округлину рамена. И ово је близу наше мишке, али је ипак велика разлика и овдје.

Има у нас Срба мирисати. У томе је смислу и у Калабрији mirizare, (у једних и murizare); али има и грчки μυρίζειν просипати миро, мирисне масти, мирисе.

У нас има ријеч пита, готово у истом смислу, у ком је у Калабрији pita, а ондје је у смислу слатко умијешено од брашна, што се рече италијански focaccia. Du Cange има у своме глосару варварског грчког πιτα, πητα, πιττα, placenta in modum laminae confecta. Па је зар одовуд дошло и италијанско pizza, које се чује у Тријесту и по Далмацији у италијанском дјалекту и pinza.

Мјесто placca ми говоримо плоча. А у грчкоме има πλακα од πλαξ.

Ми не говоримо stazzu, гдје стоји стока, него говоримо стаја. У грчкоме има στάσις стан, гдје се ста-

нује; латински statio, stabulum. Па од *στασις* долази *στατίωρον*, гдје стоји стока.

У Калабрији, вели ми пријатељ, stierru значи старац, који добро носи тежину многих својих година; реку: vecchiu stierru и: vecchiu stiernu = престар, а још се добро држи. У атичком грчком има *στερρος* тврдо, и што стоји добро исправљено, и што стоји и добро исправљено и јако (тврдо, да не ће панути).

Ми говоримо кабан. У Калабрији је оно tabanu овчарев огрњач или овчарев кабан, и стари огрњач или кобанина. У грчком је *τηδενος*, у латинском toga хаљина горња, што и италијански tabarro, које се у српском приморју рече по италијански табар.

Јесу ли дакле ријечи, што ми их је пријатељ побиљежио, српске или грчке? Знамо да могу бити и једно и друго по својству српског језика с грчким или по сродству језика индоевропских. Да речем тачно чије су прије, треба да пођем видјети гдје се говоре, јесу ли оно останци негдашњих насеобина грчких, или доцнијих српских. Вриједно је и то видјети.

Као да има трага српске насеобине и код Коњљана (Comigliano), код старог Сибариса. И као да заиста има доста српског трага и у S. Costantino, близу Потенце (Potenza) у Базиликати (Basilicata), међу оним Арбанасима. Овдје Арбанаси зову оне Србе Вандалима.

Нашао сам књигу „Cenni storici sulla venuto degli Albanesi nel Regno delle due Sicilie di Tommaso Morelli. Napoli, 1842“. Ту је наведена молбеница Калабрезаца краљу Фердинанду V. арагонском, католичком, у којој се именују Schiavoni (Срби) оних страна; и набраја се, кад су онамо дошли Арбанаси (а с њима и они Schiavoni — Срби) и за што.

Нашао сам књигу „Cenno storico dei servigi militari prestati nel Regno delle due Sicilie dai Greci, Epiroti, Al-

banesi e Macedoni in epoche diverse. Corfu 1843". Аутор се под предговором пише A. Leh. Он мијеша Србе далматинске и горње Албаније с Арбанасима. А ваљада су и његови Macedoni, Срби, по што је из Епира Македонија српска до ријеке Struma Karasu (виђи славну Граматику госп. Миклошића, дио први, у Бечу 1879). Биљежи Leh на страни 22 „qualche soldato Schiavone" (неки војници Срби). Мође их у тако звану regimento Macedone. Има у њему и неких славних Банића које Лех пише Baninch (страна 18). Има и неки primo tenente D. Giorgio Lalik (стр. 38). По презименима, што долазе даље, видим да је то Лалић, а знам Срба Лалића у Далмацији. На страни пак 39 има: Marino Consolik, Antonio Viskovik, Giovan Abramovik. Ово су све презимена српска. Вицковића знам у Боци Которској и у Црној Гори; Абрамовића има доста у Боци, а мислим, е их има још у којој страни српској.

Па сам нашао књигу којој је насловни лист ово: „Croniche et antichità di Calabria conforme all' ordine de testi greco e latino, raccolte da' più famosi scrittori antichi et moderni, ove regolarmente sono poste le città, castelli ..... dal R. P. F. Girolamo Marafioti .... Padova MDCI, appresso Lorenzo Pasquati". На листу 273, а на страни a (јер не броји стране или пагине, него листове) те старе књиге, од године 1601, пише: „In questi convicini paesi habitano molti uomini e donne da noi chiamati Albanesi". (У овим мјестима у наоколо живи много људи и жена, које ми зовемо Арбанасима). А на листу 274, на страни a, вели: „Nella loro chiesa sogliono dare nella matina della domenica il pane benedetto; ma s'alcuno nella notte harà conosciuto la moglie o altra donna, non entra in chiesa, ma riceve dal laico il pane benedetto". (У њиховој цркви дају у недјељу у јутру благословени хљеб; али, ако се човјек оне ноћи дотакао своје жене, или ма које друге, не уђезе у цркву, него му ђак да благословени хљеб).

Из те се друге биљешке ученога фратра Марафиота (Marafioti) види, е су оне насеобине биле вјере православне. На листу 274, на страни b вели: „Fanno gl' uffitij della Chiesa secondo l' uso della loro lingua la quale è molto differente dall' uso latino e greco“ (Служе или чате у цркви на своме језику, који је много друкчији од латинског и грчког).

Не знам, јесу ли кад прави Арбанаси у Арбанији, као православни, служили у цркви на језику арбанашком (шкипетарском), па да су тај обичај могли пренијети и у римокатоличку Италију. Овдје ће ми ваљада моћи помоћи незаборављени мој пријатељ г. Јастребов, онај честити наш брат Рус, што добро познаје Арбанију, Стару Србију и српске стране Македоније. А дотле додајем, е знамо откад су и до кад православни Срби српских страна Арбаније служили или чатили у цркви на језику српском, или боље на језику старо-словенском редакције српске; с тога, онај језик, што га је фратар Марафиоти чуо године 1601, ни грчки, ни латински, него са свим друкчији, могао је бити унесен у оне италијанске стране у петнаестом вијеку од православних Срба из Арбаније, побјеглих испред силе турске, и по томе српски или боље старо-словенски редакције српске. Треба поћи у оне стране, па ондје на мјесту то разабрати, у траговима оних насеобина.

Овим свршујем први извјештај нашем Ученом Друштву о српским насеобинама у Молизу, у јужној Италији. Радим да могнем послати што прије и други о њима. А хоћу ли бити срећан, да ми Друштво поможе обићи и друге стране јужне Италије, по којима је било — и по којима ваљада још има — насеобина српских, да и о њима један извјештај пошљем? Надам се да хоће.

У Италији, септембра 1884.

СКУП
СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА
30 ЈАНУАРА 1885 У БЕОГРАДУ.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Клерић, А. Васиљевић, арх. Дучић, Стеван Тодоровић, Ј. Авакумовић, Ј. Жујовић, Г. Витковић, Љ. Ковачевић, Богољуб Јовановић, М. Валтровић, М. Бан, Др. М. Спасић, Др. В. Бакић, Ј. Пецић, Ф. Хофман, В. Јакшић, М. Андоновић, Др. М. Вујић, М. Зечевић, Ј. Ристић, Др. Ј. Туроман, Д. Ђурић, Стојан Бошковић, Ст. Здравковић, П. Живковић, Св. Вуловић, Јевта Аврамовић, Д. Стојановић, К. Алковић, П. Срећковић, Д. Милутиновић, Ђ. Малетић, Св. Ивачковић, арх. Никанор, Гл. Гершић, Др. Н. Крстић, Др. Милан Јовановић, Јован Ђорђевић, Јосиф Маринковић, Др. Л. Лазаревић, Др. Л. Стефановић, Марко Леко, Анта Алексић, и Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Председник отвора скуп овим речима:

„Редови друштва овог разређени су, у течају године коју данас навршујемо, тешким губитцима; смрт нам је отргла три друга: д-ра Димитрија Матића, д-ра Јована Машина и мајора Мишу Анастасијевића.

„Редовни члан друштва, др. Димитрије Матић, служио је 36 година свој народ као професор, беседник, писац, судија и државник, и светлио свугде и вазда одушевљењем за науку и напредак, за народну будућност и опште добро. Као министар просвете, налазећи се на правој висини позива, он је израдио те је основана учитељска школа, која данас представља тако живу и плодну расадницу знаности и просвете у народу; он је покренуо мисао о српском свеучилишту, као огњишту умне светлости и свестраног развитка друштвене и народне свести српске. Његови педагошки,

философијски, правнички, књижевни и научни списи говоре сами за себе. Народ српски не заборавља заслуге и спомен тако врлих синова својих!

Редовни члан друштва др. Јован Машин послужио је Србију као један од најодличнијих лекара и у најтежим ратним данима. Земља ће се са признањем сећати услуга његових.

Име Мише Анастасијевића, почасног члана друштва, доста је да се само напомене, па да се осети потреба, да се да израза општем осећању признања. У реду жртава које је он науци и народној просвети поднео, овај храм науке остаје као један од најдивнијих споменика родољубља његова.

Испуњени захвалним осећањем према делима и заслугама незаборављених чланова друштва, да и устајањем, као видљивим знаком, одамо пошту коју именима њиховим дугујемо! Нека им је спомена у српству докле и српског имена"!

Скуп се на то одазвао устајањем, и узвицима: „Бог да им душу прости"!

Бр. 2.

Председник поздравља скуп овим говором:

Господо!

На овај свечани састанак довела нас је дужност, да дамо рачуна о радњи друштва за годину која дели наш данашњи састанак од лањског; па онда, дужност, да прикупимо мисли о новим књижевним и научним потребама којима имамо заједнички да служимо.

Друштвена радња од 30 јануара 1884 па до 30 јануара 1885 г. излаже се у извештају управе, који ће наш врли секретар имати част да прочита поштованом скупу. Ми смо радили колико смо, према одређеним средствима могли; а суду јавне истине остаје да пресуди, јесмо ли нашом радњом, и колико допомогли развитку народне и опште свести.

Да пођемо на сусрет новим потребама српске књиге и науке.

Пред менама и преображајима које светско-историјска струја и сувремени покрет цивилизације ствара у људскоме

друштву, наука је позвана, да испитује законе природе који владају делима људским, па и друштвеним и народним животом.

У позиву науке позив је и Српског ученог друштва. Отуда разлога, да овако на скупу поведемо реч о условима нашег друштвеног и народног опстанка и напретка.

Феномени друштвеног и народног живота у цивилизованоме свету везују се међу собом као узроци. Њихови односи сачињавају у цело проблем социологије. С тога и у речи о стању и реду ствари у српском друштву, морамо да гледамо и на стање и ред ствари у осталоме свету.

Новији покрет цивилизованих народа означује се, међу осталим, напредним бројним растењем њиховим. Упоредна статистика европских држава излаже за последње деценије размере, по којима би Европа која данас броји 330 милиона становника, у 20-м столећу имала два и три пута толико дакле 660 до 990 милиона! Сама западна половина Европе (Европа без Русије и Балканског полуострва), којој број становника сад износи 188 милиона, бројила би их у 20-м столећу 370—560 милиона!

Зна се, с каквима се тегобама и данашњи број становника у западној половини Европе за опстанак бори. Ако би се, дакле, број овај у 20-м столећу збиља удвојио и утројио, онда где би се он тако умножен сместио, и како опстао? —

Принова у људима повећава привредну снагу, а у једно и тражњу привремених производа. Повећана тражња производа покреће дух људски на ширење и усавршавање привредне и производне радиности, и води изуметцима и проналасцима, који оснажавају старе и отварају нове изворе за живот. По овоме, са изгледима за удвајање и утрајање европског људства у идућем столећу, отварали би се изгледи и за сразмерну принову у привредним и производним снагама, па и у изворима богатства и благостања.

Али као што са бројним растењем народа расту привредне снаге и производни извори богатства, тако појачане привредне снаге и умножени извори благостања припомажу опет даљем народном принављању. И онда, у народима који се непрекидно множе, сила ствари, потреба да се живи, борба

за опстанак ствара тежње за ширењем државних граница и заузимањем нових земаља. Емиграција даје, истина, могућности, да се прекомерне принове у људима мирно и у интересу цивилизације одливају у незаузете и мање насељене пределе; али историја друштвене и међународне борбе за опстанак обилује у доказима, да бројно и културно напреднији и јачи народи, поред емиграције, још и освајањем бројно и културно слабијих народа шире своја места за великом трпезом природе.

Доказе ове подупире и данашња фаза историјске еволуције у Европи. У ово време Европа држи под оружјем $3^1/_2$ милиони војника, и троши на разне спреме годишње $4^1/_2$ милијарде динара, а са интересима на ратне зајмове (старије и новије) скоро и 10 милијарада!

Кад се све то зна и гледа, онда с каквим поуздањем да наш народ корача у реду цивилизованих држава, које напредно народно множење потискује, да се шире и преко садашњих граница својих, а културна и политична превласт отва а им изгледе за асимиловање културно-политично слабијих државица?

Докле нас још патријархални дух одржаваше у друштвеној простоти, за скромне потребе наше достизаше нам и најобичнија домаћа привреда. Рудне земље и горостасне шуме сачињаваху наше изворе производства. Извори ови беху нам лако доступни, и пасећи стоку, срађујући земљу, предући и ткајући своје одело и простирку, ми задружном снагом осигуравасмо наш опстанак.

Стање и ред ствари у људском друштву мењају се као и времена и нараштаји. Ново време довело је и данашњи нараштај српски у нове односе и прилике.

Политично раскомадани, као што смо, ми смо се истакли на индустријско трговачко и културно ограшје светско, пре него што смо доспели и успели, да рационално прикупимо, организујемо и културно развијемо наше привредне и производне снаге народне. Лако је појмити у какав нас положај постављају данашњи индустријски, трговачки и културни односи наши?

Научни напретци, технички проналасци, и нарочито изуметак и употреба машина, које само европској индустрији стављају данас на расположај преко 20 милиона „парних коња“ дали су привредној и производној радиности старог и новог света, огроман покрет.

Покрет овај хоће све шира тржишта.

По овој потреби парно бродарство, које пенуши европске и американске воде, разбија валове и Црвенога мора, Нила и Гангеса; жељезничка мрежа, раширена по Европи и Америци, пружа гране своје и по Азији, Африци и Аустралији; електрични телеграф зближује и најудаљеније тачке земнога шара. Све ово служи ширењу трговачких свеза и разграњавању јавног саобраћаја за потребе светске, а првенствено европске радиности. Раширене трговачке свезе, и разгранат светски саобраћај припомажу привредној узајмности, по којој милиони европских становника налазе ужитка, радећи за становнике других делова света, који опет, радећи за Европу, до хлеба долазе.

Али, и усред ове узајамности узавире борба интереса која се шири у облику индустријске и трговачке конкуренције. Конкуренцијом овом претварају се тржишта у бојишта, на којима се привредне и производне снаге народа мере, и на којима оне, које су развитије и савршеније, по праву јачега, обарају и подјармљују назадније и слабије.

У реду великих индустријских и трговачких држава нема ни једне, која се одважила, да изиђе на отворено поље конкуренције са неодгајеном и неразвитом радиности. Инглеска је пуних пет столећа (од 1338—1846 г.) гајила своју индустрију у заштити од стране конкуренције. Француској индустрији дат је снажан полет тек пошто је опсадом континента бкла одређена против опасне инглеске конкуренције, па постављена у стање, да својим производима монополистички плави европска тржишта, која беху француским оружјем освојена, и под француском заставом уједињена. Републикански савез северне Америке не престаје већ од 90 година заштићавати своју народну радиност, против европске конкуренције. Начело заштите влада и у трговач-

кој и економној политици Немачке, Русије, Италије и Аустро-Угарске.

Изузетно од општег правила наша домаћа тржишта отворена су ширимице страној индустрији и трговини, и наше неразвите и неодгајене привредне и производне снаге морају да се без заштите ломе о силовне вале светске конкуренције. Ми имамо пред собом конкуренте који још у средњем веку беху на гласу са своје индустријске вештине и трговачке предузимљивости. Удружена снага, усредсређени капитали, организован кредит и разграната техничка знања претварају им данас привредне радионице у живе изворе производне снаге и богатсва. Њихове авангарде крстаре у велико по ломној Шумадији: пароброди и жељезница доносе им сваки дан принову; престоница и окружне вароши пуне се њима; извиднице њихове виђају се и по паланкама, па допиру и у села наша. Са својим и скупим капиталима неусавршеним алатима и оруђима, самоуким мајсторима, ограниченим саобраћајем и првотним привредним и производним средствима, без удружења и разгранатог кредита, без машина и радионица, какав положај да заузме наша неорганизована народна радиност према организованој и моћној страној конкуренцији?! Недорасла да се напреднијом европском радности мери у привредној вештини и производној снази, она јој без борбе позицију за позицијом уступа.

Поуздани у своју индустријску и трговачку надмоћност, и закриљени здравом и енергичном народном политиком, наши конкуренти ступају брзим кораком напред. Ми са живом тражњом излазимо на сусрет понудама њиховим, каламећи укусе модерног мекуштва и луксуса на примитивну голотињу нашу. У којој мери њихови производи и еспапи наша тржишта плове, у тој мери расте и експлоативни утицај њихов у нашој земљи. Њихова поверилачка права притискују осетно тековине српске; наше индустријске и трговачке „фирме“ почињу се на њихове језике преводити; а као што им је и право својине на нашем огњишту уговорима ујамчено, стоји им отворен пут, да једног дана почну утицати и на грађански живот наш.

Неједнакост снаге и оружја доводи нас у тим лажнији положај према страним конкурентима, што наша народна радиност не налази у њиховој земљи онолико предусретљивости, са колико се њихова индустрија и трговина у Србији дочекује. Напротив, нашој извозној трговини ломе се крила царинским тарифама и административним забранама на сваком кораку изван граница наших. У таквом стању какво чудо ако н. пр. вредност нашег трговачког извоза не може да изнесе ни колико нам за измирење наших државних расхода треба?! Ови расходи рачунају се годишње, као што знамо, па 46 милиона динара; а наша извозна трговина тешко да премаша годишње 40 милиона! Несаразмерност ова пада тим више у очи, што јој ни у малим суседним државама примера нема. Вредност извозне трговине износи н. пр. у Грчкој 20 до 25% више, у Румунској 50—60% више, а у Бугарској скоро два пута више, него што износе државни расходи.

Одбијаној фаталним удесима од страних тржишта, а сузбијаној страном конкуренцијом на домаћим, нашој народној радиности постаје немогућно, да се напред креће. Заиста она се и данас још своди поглавито на пољску привреду, која сама забавља 90% становника наших, докле се занатима баве само 5·5%, а трговином тек 2%. У пољској привреди природа нам је главни фактор; занати су још у првој клици развитка; а где пољска привреда и занати нису напредно развити, ту ни трговина не може да има великог полета, што се осведочава и оном незнатном размером у којој трговина наше грађане забавља, и оном релативно врло малом вредности нашег трговачког извоза.

Тако ограничена и скучена наша народна радиност, паравно, није у стању да развија привредне енергије, и ствара изворе производства и богатства који би држали равнотежу растућим друштвеним и државним потребама. Међутим, одржавање потреба у равнотежи са привредном и производном снагом земље природна је нужност за друштвену и државну организацију. Од ове нужности не може да се ослободи ни једно друштво, ни једна држава. Ако се покуша да се на једној тачци умакне закону њеном, овај неумитно казни на другој тачци, казни гомилањем пореских дефицита

и државних дугова и стварањем перманентне потребе да се повећавају стари и уводе нови намети и терети. Нови намети и терети поскупљују рад, повишавају трошкове око производства, па и цене домаћим производима; а тиме се само олакшава светској конкуренцији, да јевтинијим страним производима и еспапима наша тржишта поплави.

Оваква поплава, у свези са ширењем страних поверилачких права и стране својинске властитости на српском огњишту, остављала би народној радиности све мање поља за слободан развитак, докле је једног дана на би дотерала до теснаца, у коме јој под притиском нагомиланих дужничких терета и обвеза, не би остало ништа друго, него да, са свима природним и друштвеним изворима привредне и производне снаге српске, стане у службу несрпских интереса.

Претпоставска да „милиони“ страног капитала „сручени у крило“ народу који нема већих техничких знања ни развитије индустријске и трговачке вештине могу да даду полета привредним и производним снагама његовим, уз иркос страној конкуренцији, неоправдава се досадашњим искуством. Страни капитали прокопаше земљоуз Суеца, и примакоше источна тржишта ближе напредној европској индустрији и трговини; али не покренуше напред народне снаге Мисира, него их напротив страним конкурентима и повериоцима подјармише. Страни капитали сручиваху се у крило и Турској, па и у њој домаћи извори производства пређоше у власт и руке страних поверилаца и конкурената.

Опасности којима се излажемо наглим и незаштитним отварањем младе, патријархално-агрикултурне државице српске конкуренцији и најразвитијих и најмоћнијих индустријских и трговачких држава, компликују се положајем политично раскомаданог народа српског између великих полиглотских држава.

Идеја народности, којом Србија постаје живо срце јужног словенства, битно је супротна полиглотском емпиризму, који тежи, да растурене одломке разнородних племена и несродних народности у Вавилонској мешавини одржи. Из

ове супротности потичу односи који и само начело нашег народног житота у питање доводе.

У развитку своме односи ови постају тим опаснији што им је и сама престоница наша на ударцу. Још је Нишкин расветлио, како престоница на крају државе значи што и „срце на крају прста“ у живог организма. У таквом положају она остаје непосредно и вечито изложена спољашњим утицајима. Продирањем у политично средиште српско на северној граници Србије, страни утицаји отварају себи у један мах пут на све тачке краљевине. Ширење њихово означује се нарочито распаљивањем котеријских страсти, које још и поједине делове политично подељеног народа на крвничке таборе цепају. Узајмним раздирањем котеријски табори слабе и општу народну снагу, па тиме нам и унутрашњу и спољашњу слободу у опасност доводе. Цезар је могао да пређе Рубикон, и смео да предузме све против грађанске слободе, јер су факције унутрашњим раздорима биле ослабиле республику. Бела Хрватска пропала је, заједно са Томиславима и Крешимирима својим, тек пошто су повлашћени страни утицаји потпалили религиозне и политичке раздоре на домаћем огњишту њеном.

Такви су, господо, знаци времена, у коме живимо; такви односи и положај народа коме српски исповедници и проповедници науке истину дугују.

Страна економна поплава грози младој краљевини у свима правцима — на свима тачкама њеним; али су производни и привредни извори наши још у српским рукама; котеријска борба и домаће недаће цепају и смањују производне снаге народа, али их нису уништиле. Ми имамо још времена за осигурање народног опстанка и напретка. Стоји само до тога да ово време употребимо како треба.

Наука, на коју смо упућени за решење нашег народног проблема, тумачи природне законе друштвеног и народног опстанка и напретка као израз нужности. Нужности стварају и подижу народе и државе. По сведочанству историје, Јелини су навалом Персијанаца збијени у један народ. „Кад велика опасност настаде, прича Тукидидес, ставише се Атињани са осталим европским Грцима под врховну управу

војено најјаче Шпарте, и Персијанци бише потучени код Саламиса, код Платеје и код Микале. На свима обалама Архипелага вијаше се застава јелинског савеза". Прихватајући реч Тукидидеса Момсен додаје: „у величанственом уводу јелинског јединства, уједињење племена против заједничког непријатеља, створило је народну државу... Без Омирових песама у јонијском приморју, без Солонове основе слободног грађанског реда, без круте војене лаконијске државе ми не можемо да замислимо Јелине. Али, да се све ово уједини, томе су припомогли Дарије и Ксерксес. — Гали су учинили за уједињење Италије што и Персијанци за уједињење Грчке... Из савеза три племена: самнитског, латинског и етруског постала је Италија. Као што је из пламена који су Персијанци бацили у Акрополис, постало јелинско јединство, тако је из галске ватре постало италијанско". — Новији народи такође су производ нужности. „Историја немачког народа каже Момсен, почиње међусобним раздорима племена. Скоро ни један народ нису домаћи раздори дубље и дуже цепали него немачки; па и у Немачкој је народно уједињење дело нужне народне одбране од спољашње опасности".

Закон нужности огледа се и у историји Срба. — Спољашња опасност ујединила је наше жупаније у велику царевину српску. У одбрани народности против византијског, римског и германског културног освојења, развила се српска духовна независност са народном писмености, народном црквом и црквено народном књижевности. Нужност заједничке одбране од варварског зулума одгајила је јуначки дух, који је српску државну независност из косовских развалина ускрсао. Можемо с поносом констатовати, да ослобођење Србије, као и одбрана српске независности у Црној Гори, и одржање народне цркве и гајење народне књижевности на српском огњишту под аустро-угарском влашћу, јесу дела народнога духа општом нуждом на активност покретаног.

„Историја се не понавља", али закон нужности, као закон природе, остаје вечан. Исти узроци доносе исте последице, па из онога што је закон нужности до сада стварао у друштву

људском, можемо да изведемо, какву покретачку снагу и садашња српска нужда може да развије.

Нужда отвара народу очи у опасности, и даје му нову снагу; али да нужда напред покрене народ, она треба да пређе у општу свест његову.

До општег добра долази се сугласном радњом свију; а сугласна радња свију развија се тек пошто свест о потреби и користи њеној проникне све духове, или бар већину духова.

Развитку народне свести у старих Јелина и Римљана служила је класичка образованост. Српска народна свест у времену Немањића, развијана је: српском писмености и књижевности, која се подупирала на начела класичко-хришћанске цивилизације; па онда, народном црквом и државно-саборским законодавством. Да притиснути народни дух пренe свешћу о освети Косова, томе су припомагали народно саборисање око манастира, као светих споменика државне независности и величине српске, народно песништво и српска књижевност.

Каква снага у данашњој нужди да узнесе опћу свест српску до висине са које би она могла да сагледа сувремене услове друштвеног и народног опстанка и напретка, па да уједини сва племена и све духове српске у радњи за добро свију и свакога?

Наука, наука и опет наука!

У науци је значај и моћ цивилизације, па у науци јемство и за наш народни опстанак и напредак у реду цивилизованих држава.

Да се са гледишта позитивности, запитамо само, каква снага уздиже малу Прусију до моћнога центра великој народној царевини немачкој. Сви памтимо, како немачка племена беху расута на небројене атомске државе, које политичним, религиозним и економним оградама беху одељене једна од друге. У таквој подели њихова привредна радиност беше упућена на уске размере развитка; јер је свака државица морала да доводи домаће производство у склад са тесним границама својим. Али, и тако подељене, и тако ситне као што беху, државице немачке, па чак и поједине општине у њима, надметаху се која ће шире огњиште умне светлости да представи.

Оне живо гајаху науке. Малим и средњим школама у њих се скоро ни броја не зна. Њихови универзитети и друштва за ширење и унапређивање наука столећа броје. Опште и стручно образовање обухватају све редове њихове. И светлост истине коју наука шири, пробуди немачке духове и покрену их на радњу. Радња духова створи општи књижевни језик и разви свест о народној јединни. Берлин беше за Немачку што Атина за Јеладу, и у недрима Прусије би одгајен Tugendbund и спремљен Zollverein (царински савез), који даде полета индустријском и трговачком развитку Немачке, и створи солидарност интереса, која уроди политичним уједињењем. Црпећи енергично своју друштвену и државну снагу из науке, Прусија дорасте, да се стави на чело уједињене Немачке царевине.

Политичним уједињењем Немачка осигурава данас својој народној радиности преко 45 милиона консумената, штитећи је мудром трговачком политиком од сваке опасне стране конкуренције, а отварајући одгајеним и оспаженим гранама народног производства пут и на страна тржишта. У таквим приликама и таквом политиком Немачка је успела, да своје привредне и производне снаге развије до моћи, којом оне данас почињу да се мере на светским тржиштима и са највећим индустријским и трговачким снагама европским. На политичном пољу, као и на привредном, Немачка оснива своју снагу на развитој народној свести, те моћном руком утврђује народно право, и осигурава народну будућност своју.

У анале друштвеног и народног живота уписују се као знамените оне епохе, у којима народи, кад их невоља притисне, налазе у себи самима изворе помоћи. Спомени историјске величине, нужности сувременог стања и положаја, дужности према потомству, све позива данашњи нараштај српски, да својом снагом за свој народни опстанак и напредак сложно и одважно ради. Он има пред собом конкуренте и противнике који на парним и електричним крилима напред лете. Према таквим конкурентима и противницима треба и српској друштвеној и народној свести свестраног развитка и вишег полета. За свестрани развитак и виши полет друштвене и народне свести требају нам живи извори истине и науке, извори

из којих извире умна, а са овом и права и трајна друштвена и народна независност. Такве изворе истине и науке може да сједини у себи само потпун систем сувремене опште и стручне образованости и народне просвете, систем, коме корен сачињавају основне школе, стабло средње, а круну университети или академије наука. Јесте, само свестраном научном образованости и знаности какву университети дају и само умном активности какву академије наука развијају, могу да се и на пољу сувремене друштвене и међународне борбе за опстанак одгаје Давиди који ће народну слободу од Голијата да одбране.

Са скромним молитвеником српским у руци, св. Сава покренуо је духовну радњу у народу, на којој се оснива историјска снага и величина српска. Пламен умне светлости који је тада запаљен, светлио је и у сред рушевина прошлости, па припомагао, да се, уз пркос свима бурама времена, очувају народне традиције, и покрене славно дело народног препорођаја. — А до какве би се још висине и моћи узнела народна свест наша, кад би јој се природни закони напредног друштвеног и човечанског развитка расветлили светлошћу университетске и академијске науке!!

Бескрајна као и природа, којој законе испитује, наука ствара неисцрпне изворе снаге и моћи, па и развитком патриотских енергија на научном пољу, Србија би се претворила у живо огњиште цивилизације на југо-истоку Европе.

Светлост науке обасјала би наше природне и друштвене изворе производства и богатства, па би их поставила у правилан и непрекидан ток, и развила народну радиност до снаге и моћи, којом би одолевала страној конкуренцији, и осигуравала опште благостање. Па онда, излагањем природних закона друштвеног и политичког живота, наука би наш народни дух уздигла до свести, која би истакла високо, и развила широко заставу народног права и опште слободе. Прекриљени овом заставом духови српски прикупили би се на заједничко културно поље, па би удружени културним снагама спремили триумф народној идеји, и стално осигурали народни опстанак и напредак.

Српско учено друштво, као главни центар данашње књижевне и научне снаге српске дужно је да верно изрази сувремене потребе народног живота. Нека се, дакле, и данас из средине његове подигне глас за потпун систем научних и просветних установа, па и за велике центре књижевног и научног покрета, — духовне активности и умне независности на српском огњишту, — за српски универзитет и српску академију наука, као жива врёла друштвене и народне свести српске!!"

Говор је саслушан пажљиво и са одобравањем.

Бр. 3.

Председник јавља, да су према статуту учињене промене у председницима одбора, философско-филолошком и историјско-државном, а по томе и у члановима управе. На место г.г. Ј. Ђорђевића и П. Срећковића изабрани су за председнике одбора, г. А. Васиљевић и архим. Н. Дучић.

Узима се на знање.

Бр. 4.

Секретар чита извештај управе ученога друштва о књижевном раду и новчаном стању год. 1884, који овако гласи:

ИЗВЕШТАЈ

УПРАВЕ СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА О КЊИЖЕВНОМ РАДУ И НОВЧАНОМ СТАЊУ У 1884.

Извештавајући о раду и стању овога нашег друштва за науку и уметност, ваља нам најпре нацртати у кратким потезима његов умни плод, којим се трудио у току ове године да обогати народну књижевност и обради домаће научно и уметничко поље.

Ушавши једном у правилан течај радње, друштво је ове године вршило свој задатак у тројаком правцу: оно је у своме органу, Гласнику, на свет издало више научних расправа и других чланака, различну научну грађу, а ове године први пут и неколико музичних списа (које мисли наставити); осим тога издало је о свом трошку и једно повеће засебно дело,

по имену „Историја српскога народа“ од П. Срећковића, књига I, старо доба, израђено у намери да се осветли то најтамније време у историји нашега народа, употребивши све првотне а поуздане изворе и ставивши писање и наше историје на основу науке о друштву; на послетку управа је, поред других својих послова, различним научним и уметничким путовањима припомагала успешнијем вршењу друштвенога задатка. Друштво, дакле, и ове године има да покаже обилат рад, обилнији а по готову и успешнији но лане.

Почињући с првим делом поменуте радње, част нам је истаћи, колико су поједини одбори допринели к развитку и унапређењу својих струка.

I° У природњачко-математичком одбору.

Љ. Клерић, 1° О Поансоновој централној осовини системе сила у простору. — 2° О једначини хронографа.

С. Лозанић, 1° О хлорним дериватима дибром-динитро-метана. — 2° Анализа новог српског минерала, Авалита. 3° О непосредном заступању групе NH_2 у ароматичним аминима халогенама.

П. Живковић, 1° О инволуторној системи тачака код сферних огледала.

Д. Нешић, 1° Нови обрасци за број комбинација 2-ге, 3-ће и 4-те класе, при неограниченом и броју и понављању основака.

Доброслав Ружић, 1° О значају Amphioxus lanceolatus-а за науку о развићу; и о строју chorda dorsalis и нервне системе код Амфиоксуса.

Ј. Жујовић, 1° Излаже на углед „Геолошку карту краљевине Србије“. — 2° Подноси своју књигу „Les roches des Cordillères, која је изашла у Паризу о трошку француске министарства просвете. — 3° Долерити у Србији (Грађа за геологију краљ. Србије, IV°). — 4° О сурлашима (Elephas, Masodon, Dinotherium).

М. Леко, 1° О тиофену у бензолу из анилина.

А. Алексић, 1° Мачва, са нарочитим погледом на поплавне прилике.

Ј. Мишковић, 1° Опис јагодинског округа са топографским речником.

Нису примљене за гласник ове расправе: 1° Интегрирање биномских диференцијала. — 2° О конструкцији дирке и нормале на ланчаници.

Одлучено је, да се овај одбор састаје сваког месеца, и да се мало опширније у записнику бележе оне ствари, о којима аутори не би подносили готове рукописе.

II° У одбору философско-филолошком.

Д-р Јован Туроман, 1° О класичној настави у нашим гимназијама.

Љ. Стојановић, 1° Српско-словенски Зборник 18 века. — 2° Библиографијски опис једнога Зборника. — 3° Српско-словенски апокрифни Зборник 17 столећа.

Д. Посниковић, 1° Библиографија за 1883. — 2° Библиографија за 1884.

Рад. П. Јовановић, 1° О старом српском буквару од 1780 у Новом Саду.

Љ. Ковачевић, 1° Служба преноса костију св. Саве из Трнова у Милешеву.

А. Васиљевић, 1° О границама знања.

Р. Ковачић, 1° Српске колоније у Молизу (у јужној Италији). — Одлучено: да настави истраживања; да отиде до Бара (у Италији) да види извесне слике и поднесе извештај.

В. С. Д. 1° Ко је наследник пећке патријаршије и коме за данас по праву припада врховно право над сарајевском митрополијом?

Спремљена је за штампу: прва књига „Свијех књижевнијех дјела Ђ. Даничића“ — омањи списи и издања.

Прегледани су рукописи В. Врчевића (19 књига).

Б. Петрановићу, за три књиге народних песама у рукопису, исплаћен је и остатак хонорара у 720 динара, који, са пређе послaних 240 динара, чини свега 960 динара, (80 дуката).

Нису примљени за Гласник или да се засебно штампају, из различитих узрока, ове расправе, спевови и повећи списи

и преводи: 1° Слога Срба и Хрвата. — 2° Љубавна вјера. — 3е Друга филипика Цицеронова, увод и превод. — 4° Самораст у светлости науке и историје. 5° Увод у историју енглеске цивилизације, превод с енглескога.

Ст. Бошковић изабран је да говори беседу у спомен пок. редовном члану Д. Матићу.

III^е У одбору за науке политичко-историјске и државне.

И. Јастребов, 1° Наставак бележака из путовања по Старој Србији. — 2° О горњој Морави.

П. Срећковић, 1° Чин братотворенија (О побратимству). — 2° Витосава и Јефимија. — 3° Историја српскога народа, I. најстарији период. — 4° Глубочица. — 5° Расправа о цару Урошу.

Вл. Јовановић, 1° Друштвена и међународна борба за опстанак.

Ив. Павловић, 1° Књижевни радови архијепископа Данила II. — 2° Јања Кантакузин.

Гав. Витковић, 1° Коморански споменици.

Митрополит Сава Косановић, 1° Српске старине из Босне. — 2° Запис Добрунске цркве. — 3° Три археолошко-историјске слике. — 4° Писмо Мехмед-бега Капетановића из Љубушка.

Б. Јовановић, 1° Манастирско непокретно имање у краљевини Србији.

Архимандрит Н. Дучић, 1° О јепископијама зетској и дабарској. — 2° Оцене: а) архим. Н. Милаша Зборник апостолских правила; б) О јерархијском положају сарајевске митрополије.

Јован Ристић, 1° Спољашњи односаји Србије, II° Србија и кримска војна (1852—56).

Марко Драговић, 1° Материјали за историју Црне Горе, прилог II, III и IV.

Јов. Авакумовић, 1° Енглеска, француска и српска порота.

Д-р М. Спасић, 1° Неки подаци из времена нашега првог рата за ослобођење и независност.

Р. Ковачић, 1° Писма из дубровачке архиве (13 комада).

Дим. Јовановић, 1° Границе Душанове царевине.

Дим. Алексијевић, 1° Извод из историје Јов. Кантакузина.

Гл. Гершић, 1° Природа државине и основ њене правне заштите.

Јов. Ђаја, 1° Превод Мавра Урбина.

Врчевићеви списи, историјске садржине.

Није примљено: 1° Жене Ђурђа Бранковића.

Д-р. Н. Крстић, предаје писма Ђ. Даничића архимандриту Сави Јовшићу, да се чувају у архиви.

И овај одбор изабра Ст. Бошковића за беседника у спомен Д. Матића.

IV° У одбору за уметност.

А. Калауз, Музични списи (свеска 3 и 4).

К. Станковић, Три народне песме, приложио Ј. Бошковић.

Ј. Маринковић, Музични списи.

М. Валтровић и Драгутин С. Милутиновић, Археолошко путовање. Извештај о томе.

Вл. Тителбах и Ђ. Миловановић, Етнографско путовање. Извештај о томе.

М. Валтровић изабран и примио се да напише некролог пок. члану Катарини Ивановићевој.

Оцењена је етнографска збирка Н. Арсеновића.

Изабрана је редакција, да приреди 58 књигу Гласника, која прва доноси музичне списе.

Д. С. Милутиновић, изабран и примио се да изради нацрте за надгробне споменике Ђ. Даничићу, Доситију и Вуку, (Замисао и привремени нацрт за последња два потекоше од Ст. Тодоровића).

Митрополит Сава, Три археолошке слике.

Одлучено је, да се, према уређењу друштвеном, приређују уметничке изложбе (пластичких и тонских уметности)

српске — сваке године, а уз суделовање и других словенских уметника — сваке треће године.

Ове године о Ускрсу биће изложба прошлогодишњих археолошких и етнографских радова.

Донета је изјава: Ако 1886 буде општа земаљска изложба, да ће у њој учествовати и одбор ученог друштва за уметност.

Сви одбори предлажу нове чланове.

Ове су године сва четири одбора имала свега 26 састанака. (Лане пет одбора 25 састанака). Али размер седница појединих одбора беше бољи но прошле године: први одбор имао је 4, други 7, трећи 9, а четврти 6 састанака.

Управа се састајала 18 пута преко године (лане 20 пута) и на тим састанцима рађено је ово:

Изабран је заменик председнику и помоћник секретару. Извршене су одлуке годишњега скупа: о примању обустављеног дела државне помоћи, о тражењу повишице од 3000 динара, о изменама у статуту. Управа је примила и прибављала расправе, научну грађу и музичне списе, слала их је одборима на оцену, за примљено одређивала хонораре, па издавала на свет у Гласнику или за се. Купљене су неке књиге за друштвену библиотеку, али већином су дошле на поклон (особито из Русије) или у размену. Спискови поклоњених књига налазе се у записницима управиним на крају. И. Јастребов је поклонио хрисовуљу Стефана Дечанског и карту „краљевине“ Србије од 1689 г. на италијанском језику; Добрињска општина — 2 србуље; д-р Милан Јовановић — три писма владике П. П. Његоша у изворнику; свештеник Ив. Весић — лекарицу. Стари члан наш и велики родољуб српски архимандрит Ђ. Николајевић, ректор православне богословије у Рељеву код Сарајева, видећи успешан рад друштвени поклонио му је 25 фор. а. вр. Друштво је давало уздарја и чинило поклоне у књигама где треба. Око отправке књига у Русију, управа је имала много посла, и најпосле добила је за одговор, да може ступити у свезу

са комисијом „по международному обмѣну изданій“. Нови чланови одзиваху се на послане им дипломе, по неки пут са изјавама, које имају своју вредност. Ове године настављена су путовања археолошка и етнографска; резултат — извештаји и слике, које ће се изложити о Ускрсу. Секретарово путовање у Беч уродило је плодом, те је право на издавање свих књижевних дела Вукових прешло сад у својину српске државе, а и пренос Вукових костију може се ове године извршити; примљен је и списак србуља на откуп. Путовање Р. Ковачића по јужној Италији донело је веома занимљив извештај о тамошњим насеобинама српским; одлучено је, да г. Ковачић настави та своја истраживања, а пре свега да походи Бар. Управа је привремено ступила у свезу са Кијевским природњачким друштвом. Поздрављене бише телеграфски ове светковине: Прослава независности и обнове краљевине српске, у Лондону; 50-годишњица д-ра Ј. Суботића и Кијевског универзитета; отворање галерије слика у Загребу; и јубилеј Леополда Ранка, 89 година живота и 60 година књижевнога рада. Српски одбор за прикупљање прилога на споменик Ж. Ж. Русову, под заштитом нашега друштва, установио се и врши свој задатак. Одговарано је и министру за наредбу о подворењу, о сеоби друштва у други стан. Није нам одобрено: повишица од 3000 динара, ни измене у статуту, нити да нам државна штампарија ма и омање штампарске послове израђује бесплатно, које она може а и вољна беше да нам учини. Одлучено је обратити се г. министру, од откупи што Гласника, по обичају, и Српске Историје за библиотеке средњих школа и поклоне добрим ђацима. Прегледана је и оцењена етнографска збирка Н. Арсеновића. Израђује се нацрт за нагробни споменик Ђ. Даничићу, Доситију и Вуку. Постављено је правило, по коме ће се чинити последње почасти, у случају смрти сваког редовног члана, и изабран је беседник у спомен Д. Матићу. Исплаћен је и последњи остатак дуга Б. Петровићу. Води се преписка са пређашњим секретаром друштва о дефинитивном закључењу оних рачуна, које је он незакључене оставио, и који његовим узроком још нису закључени. К броју дојакошњих књижара комисионара приновљени су још неки, као: у Земуну, Крагујевцу, Алек-

синцу и Шапцу. Продано је друштвених књига, округло рећи за 3000 динара (лане за 2000, а преклане само за 47 динара). Истина, у рачуну за 1884 годину стоји 1215 динара; али то је само до 1 новембра, а сви књижари полажу рачуне за 1884 тек. овога месеца, те кад се све прикупи, и што је пало на каси, чини на 3000. Нарочито се са свих страна траже музични списи. Скупом изабрани прегледачи рачуна прегледали су друштвене рачуне за 1884 и нађоше да су исправни. Спремљени су за скуп предлози: о правичнијем одређивању хонорара, о преносу Вукових костију, о прослави 50-годишњице књижевнога рада оних чланова друштвених, који то доживе. Подноси се први пут нацрт прорачуна за 1885. Спремљени су кандидати за нове чланове и извештај скупу. Штампани су сви записници друштва до краја 1884 године, и у „Срп. Новинама“ и у Гласнику (књизи 57, 59 и 60). Коректура је вршена на време. Двогодишњим члановима управе који по закону одступише, г. г. Ј. Ђорђевићу и П. Срећковићу, исказана је у записнику захвалност.

Друштво је за годину 1884 издало: 56 књигу Гласника ($23^1/_2$ табака), 57 књигу ($22^1/_8$ таб.), Српску Историју с картама (30 таб.), 58 књигу, Музични списи (11 таб.), 59 књигу ($25^1/_2$ таб.) и 60 књигу (23 таб.). Свега 135 табака у 6 књига([1]).

Пређе беше најплоднија година друштвенога рада 1873, са 109 табака (округло); 1883 је показала рад од 125 табака; а 1884 доноси 135 табака. То је, дакле, осебно до сад најплоднија година у друштву. А како стојимо према количини рада других наших научних друштава? Матица Српска издаје годишње 4 свеске Летописа са по 10 табака, а засебно изађу још по 2—3 дела њоме награђена. Јужно-словенска академија издаде 4 књиге „Rada, са по 15 табака, а осим тога још 5 књига других издања, са $88^1/_2$ табака, свега $148^1/_2$ табака. Са количином, дакле, штампанога рада за прошлу годину можемо бити задовољни. Осим тога, друштво има прегле-

([1]) Књига 55, и ако је доштампана у 1884-ој години, није ушла у овај рачун, него у прошлогодишњи. Књига 58, музични списи, приготовљена је за штампање, али не може да уђе у штампу, јер дотична машина треба за штампање марака, бандерола и хартија од вредности.

даних рукописа за 3 књиге расправа, 3 књиге научне грађе, још једну књигу музичних списа, и омање списе Ђ. Даничића, све спремљено за штампу. Према томе, државна штампарија имала би целе године посла да наштампа само готовину, која је спремна већ у почетку године, а шта ли ће још доћи преко године?

У опште, сада издавање више или мање књига, од скупа до скупа, не стоји више до рукописа ни до коректура, него једино до штампарије, или боље рећи до државне податљивости према њој. Државна штампарија, колико је наклоњена овоме друштву и науци у опште, опет не може да савлада сав материјал, који јој ово друштво даје, због нагомиланог ванредног посла државног. Тек по што дође још једна нова машина за штампање, одгуши се посао; а још ће боље ићи, кад дође и друга, која 4 табака на један пут штампа, и кад штампаће машине прораде паром.

О каквоћи рада не ћемо да говоримо; то је ствар непристрасне критике. Констатујемо само, да су се до сад о књижевном раду овога друштва за последње две године повољно одазвали ови часописи: Извештаји слов. добротворног одбора (Флорински и Кулаковски). Archiv für slav. Philologie (Јагић), Slovansky Sbornik (Јелинек), Журнал министарства народне просвете у Петрограду (Сирку), и јавни листови: Српски Лист, Narodne Novine, Pozor, Застава, Јавор, Slovinac, Pester Lloyd, Српске Новине и италијанска Difensa. — Једни оцењиваху поједине чланке, други читаве књиге, а трећи целокупни рад. Што је тај рад обратио на се пажњу и домаће и стране критике, као и што се књиге друштвене продају и употребљавају више но пре, то показује да ни критика ни публика нису ненаклоњене према друштвеној трудби. А што се тиче начина обраде гдекојега чланка, нека нам је допуштено да наведемо једнога од великих ауторитета јевропских у ствари Академије као научнога средњег органа. Д-р Блунчли, у своме делу „Опште државно право“, књ. II страна 368 (2° издање) вели:

„Читања у Академији нису она најбоља, која, као што Јаков Грим рече, „носе у себи клицу потоњих дела, или бе-

ријетно излажу обилну грађу за научну употребу“, прем да ни те појаве међу академијским списима не ваља ниско ценити, него она, која у јасним прегледима поузданом руком цртају како је текао развитак појединих наука, и која одређено излажу утицај тих наука на живот, њихове врлине и мане. Али од тих читања још су важнија нахођења и предлози Академијини, који би били намењени да унапређују научни живот у здравоме пораштају“.

— —

Помињући до сад радосне тренутке у развитку нашега ученог друштва, не можемо а да не изјавимо и своју велику жалост за губитком двојице редовних и једнога почаснога члана друштва. Д-р Д. Матић, некадашњи професор велике школе, министар просвете и члан државног савета, који се одликоваше у нашој књижевности на пољу правничком, философије и педагогије, а на практичном пољу као оснивач учитељске школе и покретач претварања наше велике школе у свеучилиште. Д-р Ј. Машин, санитетски потпуковник, беше једно време највећи лекарски ауторитет у земљи, а у свако доба један од првих. Мајор Миша Анастасијевић, својим умом и трудом и са срећом, од сиромашка поста милионар. Из љубави к народу беше саоснивач, 39-годишњи председник и добротвор београдске читаонице; даде народном позоришту у два маха по 1000 дуката; даваше на књиге, основне школе и сиротињу; а поклонио је „својој отаџбини“ и дворе (у којима су данас; велика школа, учено друштво, народна библиотека, музеј, и велика гимназија) у вредности више од милион динара. Између више приватних добротвора у нашем народу с њиме се може мерити у податљивости само још Сава Текелија, а овакав дар био би и у великих и богатих народа један од најзнатнијих и ретких. — Нека с миром почивају у земљи, коју су љубили и за коју су радили, а вечит им спомен међу нама!

———

О новчаном стању ученога друштва за рачунску год. 1884 (од 1 нов. 1883 до 1 нов. 1884) част нам је известити годишњи скуп, да је било:

Примања

1° Преостатак из рач. год. 1883	357·79
2° Примљен остатак субвенције за 1883	3283·80
3° Државна помоћ за 1884	15,283·80
4° Од проданих књига преко књижара и непосредно	1214·85
5° Дар архимандрита Ђ. Николајевића из Сарајева	51·88
Свега	20,192·12

Издавања

1° Плате		3605·—
2° Хонорара		10,493·35
3° Путовање		3240·—
4° Књиговезац		1267·13
5° Књиге, часописи, штампарски послови		87·21
6° Канцеларијски трошкови		1307·95
Дипломе и писаћи прибор	551·40	
Осветљење	66·90	
Огрев и прибор за пећ	215·60	
Отправка књига, пошта и телеграф	407·25	
Ситни трошкови	66·80	
7° Ванредни трошкови (столар, намештај, надгробни венци)		191·50
Свега		20,192·14

Таки је завршни рачун за прошлу годину само по изузетку, а овогодишњи је прорачун, као обично, 15,283·80. Ни 83 динара и 80 пара нису заокружени, што очевидно показује, да је цела сума само превод са пређашње вредности. И по томе, од увећаног државног прорачуна за 1885, на просветне смерове, није допала „средишноме научном органу“ ни једна пара више. Повишица се одбија а октројка намеће.

Вредно је споменути још и ово. До сад је величина државне помоћи ученоме друштву одређивана законодавно. А по закону о буџету краљевине Србије за 1885 рач. годину остало је тако за народну библиотеку и музеј, са повишицом од 12 на 24.000 динара. Три пак друге ставке стопљене

су у једну, под именом „Научна друштва и књиге“, са овим изменама:

„На помоћ научним и уметничким друштвима и установама, на подизање српске књиге и подстицање рада просветног, према решењима министарским 120.000 (увећано са 60.400).

„Примедба. Из овог кредита ће се давати помоћ и Српском ученом друштву и Народном позоришту, према наредби министровој“. (Стр. 30—32 закона о буџету).

Кад та сразмерно малена средства, којима српско учено друштво располаже, упоредимо са његовим научним радом, мислимо, да ће непристрасни судија радо признати да су та средства за народну просвету донела свој приплодак.

Дај Боже, да радња нашега ученог друштва буде сваке године обилнија, те по отаџбину и народ кориснија! Да му се средства, била од државе, било од засебних родољуба, умноже! Да му умна радна снага ојача и наједра! И да се што скорије претвори у праву Научну Академију!

УПРАВНИ ЧЛАНОВИ:

Љ. Клерић.
А. Васићевић.
Н. Дучић, архимандрит.
Ст. Тодоровић.

ПРЕДСЕДНИК ДРУШТВА,

Владимир Јовановић.

СЕКРЕТАР,

Јован Бошковић.

Узима се на знање.

Бр. 5.

М. Бан предлаже, да се у записник стави захвалност писцима, целој управи и на по се секретару друштва, за изванредни труд који су уложили у рад за друштвене смерове, те је у прошлој години постигнут сјајан успех и у научном и у материјалном погледу.

Прима се предлог.

Бр. 6.

Секретар чита извештај М. Петковића, С. Лозанића и Љ. Клерића о прегледаним рачунима за прошлу годину, који гласи:

„Част нам је известити главни скуп српског ученог друштва, да смо прегледали рачуне истог друштва за год. 1884, и нашли смо, да су у свему исправни.

у Београду 16 јан. 1885.

СКУПОМ ОДРЕЂЕНИ ПРЕГЛЕДАЧИ РАЧУНА ЗА 1884 РАЧУНСКУ ГОДИНУ:

М. Петковић с. р.
С. М. Лозанић с. р.
Љуб. Клерић с. р.

Према томе, скуп издаје секретару разрешницу.

Бр. 7.

Председник позива скуп, да избере одбор који ће прегледати потоње рачуне. Бирају се исти чланови, који су прегледали рачуне за прошлу годину.

Бр. 8.

Секретар саопштава одговоре г. министра просвете на одлуке прошлогодишњега скупа, и то:

А). „У свези писма српскога ученог друштва од 25 априла ове године, бр. 10. извештавам српско учено друштво, да ће добити у своје време распоред буџета, па нека се према њему управља.

у Београду 2 новембра 1884.
ПБр. 3891.

МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ЦРКВ. ПОСЛОВА

Стеван Д. Поповић с. р.

Б). У свези акта управе српскога ученог друштва од 30 јануара пр. год. бр. 10 извештавам српско учено друштво, да нисам рад чинити тако делимичне измене у статуту тога друштва, јер ће бити боље да друштво добије друго, са свим ново уређење.

у Београду 30 декембра 1884.
ПБр. 1403.

МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ЦРКВ. ПОСЛОВА

Стев. Д. Поповић с. р.

Оба акта министарска узимају се на знање.

Бр. 9.

Председник саопштава предлог управин о начину одређивања хонорара за списе и дела (према чл. 30 уређења под бр. 3) који овако гласи: „Награда ће се одређивати — не просто по табацима, него више одсеком, гледајући на унутрашњу вредност списа, пишчеву спрему, уложени труд и време, као и резултат рада; с тога одбори нека предлажу цифру, а управа ће одмерке појединих одбора доводити у сугласност“.

А. Васиљевић (нови члан управе) противан је томе предлогу с разлога тога, што управи и сада остаје слободно, да одређује награду по вредности дела, без обзира на број табака.

Љ. Ковачевић се придружује томе мишљењу још и с тога разлога, што има разлике у награди и по табацима, за оригинална и прерађена дела и за преводе.

Архимандрит Н. Дучић. Премда је овај извештај и предлог, који се сада претреса, спремљен пре но што је прочитан на потоњем састанку у управи, где је и он био, находи: да је управа радила исправно и дужна била изнети пред главни скуп овај предлог за друкчије, од досадашњега, награђивање чланака који садрже нове проналаске у наукама. Потребно је управи да има од главнога скупа за то овлашћење или постављено правило ради исправности и тачности. С тога је мишљења, да се овај управин предлог усвоји.

Секретар наводи разлоге, за што је управа овај предлог поднела. Повод је за то дао природњачки одбор, који ради друкчије него остали одбори. Ту подносе чланови само резултате својих истраживања, који су написани само на две-три стране, а радили су на томе по 5—6 месеца и пронашли нову ствар; па траже да им се награда друкчије одреди, а не по табацима. За то управа предлаже да скуп то реши, или бар да њу овласти, да може и друкчије одређивати награду, бар за природњачки одбор.

Др. Н. Крстић разјашњава, како је у том погледу прерађено, а како се сад поступа; па налази да је најбоље, да се то управи остави да она оцењује како за добро нађе, и да се не мора при том обзирати на број табака.

Председник ставља на гласање, и скуп прима предлог управе онако како га је др. Н. Крстић формулисао.

Бр. 10.

Председник ставља на дневни ред предлог управин о преносу Вукових костију из Беча у Београд, који би требало да се изврши у току ове године.

Секретар извештава о раду управе у том погледу. Напомиње, како је он у Бечу преговарао о томе и о издавању Вукових дела са кћерју Вуковом, и каже, да у свези с тим стоји питање о Доситијевом гробу. Помишљало се на то, да се кости Доситијеве пренесу, по његовој жељи, у Топчидер код Хајдучке чесме; али то није згодно с тога, што се зими не може тамо ићи и што је и лети Кошутњак често затворен, те се споменик не би могао лако видети, (као што је налик на то и са Бранковим гробом на Стражилову). За то управа предлаже, да се на Доситијевом гробу (с десне стране западних врата овдашње саборне цркве) подигне споменик по нацрту, који је у неколико спремљен; а с леве стране врата да се положе кости Вукове, и да се подигне сличан споменик. Трошкове за споменик Доситијев подмириће г. Ђока Аћимовић овд. трговац (скуп се одазва на то са „живео“); а трошкови за пренос костију и споменик Вуков исплатиће се народним прилозима. — Тако ће та два споменика, која ће у облику ниша стајати симетрично испред врата, украшавати и цркву.

Ј. Пецић обраћа пажњу на то, да се у томе ваља претходно споразумети са црквеном влашћу.

Г. Гершић пита, да ли ће и друштво сносити какве трошкове при томе.

Председник одговара, да ће друштво морати помоћи, ако прилози не буду довољни.

Секретар каже, да би се у том случају сазвао ванредни скуп, који би то решио.

Ст. Бошковић каже, да треба изјавити захвалност г. Аћимовићу, који је примио на се трошкове око подизања Доситијева споменика. А што се тиче Вукова споменика, треба овластити управу, да она ради све што треба у том погледу,

а по потреби може ради тога да сазове поједине одборе или све одборе заједно.

Секретар вели, да ће се управа постарати да нађе новце за пренос Вукових костију, и да то ваља извршити према ранијој одлуци, а за споменик може скуп и после решити.

Председник ставља поменути предлог на гласање, и скуп решава: да управа чини припреме за пренос Вукових костију и за подизање споменика на гробу Доситија и Вука код саборне цркве, а кад буде све спремно, онда ради тога да сазове скуп.

Бр. 11.

На реду је овај предлог управин: „Кад редовни члан друштва доживи 50-ту годину свога књижевног рада, друштво ће му је прославити свечаном седницом својом“.

Вл. Јакшић примећује, да је то сувише велики рок за наш народ, и да га треба скратити бар на 45 година.

А. Васиљевић је против тога предлога, него хоће да се то остави за поједине случаје и да то може бити и после 25-годишњег књижевног рада.

Стојан Бошковић је такођер противан томе, јер и сада ништа не смета друштву, да таке предлоге у даном случају чине одбори, или управа, или и сам скуп.

Ј. Пецић се придружује мишљењу предговорника, јер је противан томе, да се оваке ствари пијетета претресају у скупу. Он је против сваке одлуке те врсте.

Г. Гершић пита, да ли има таких правила код других друштава ове врсте.

Секретар одговара, да ни управа не предлаже то за статут. нити да дође као стално правило; него она тражи просто овлашћење, да се то може чинити, а не да се мора. И она се не веже баш за 50 година рада. Кад се навише месеца после смрти некога члана говори у спомен његов, као што чине све научне академије, онда за што се то не би могло чинити и за живота неког заслужног члана? Тако је чинила и Матица Српска д-ру Јовану Суботићу, кад је навршио 50 година свога књижевног рада. А тако бива и у другим друштвима.

Г. Гершић каже, да се онда овде пита више о том, ко ће да узме иницијативу за то, кад би се десио такав случај. Он мисли, да то може решити управа се свима одборима заједно у једној седници; а не би требало за то сазивати и ванредни скуп друштва.

А. Васиљевић и Ст. Бошковић предлажу да се пређе преко тог питања на дневни ред.

К. Алковић је за то, да управа решава слободно за сваки дани случај.

Архимандрит Дучић је за то, да се године сведу на 30 или 40 и да се овласти управа, да може то практиковати.

Св. Вуловић прима предлог управе с тим, да управа ту ствар узме на се по предлогу одбора, где је такав члан радио.

Председник објашњава предлог управе и каже, да се он највише бојао случајности, јер код нас у том погледу нема извесних обичаја, који би вредили као правило, као што је то код других народа, те тако се код нас дешава, да смо неки пут непријатељи параде, а други пут је уздижемо преко мере; па онда нити вреди оно што хвалимо нити оно што кудимо. За то треба донети одлуку, која би била обавезна за управу; иначе могло би се десити, да управа неће да се чини спомен некоме члану. Можемо прослављати и 25 годишњи књижевни рад, а можемо и 50-о годишњи, ако би то ко доживео. Прослава не може ни бити друкчије, него да се изнесе рад таких људи и да се критички пропрати. То би побуђивало и друге, млађе људе, да боље раде. У другим земљама чини се то редовно у академијама, и то је правило обичајем постављено.

Ј. Пецић жели, да се преко тога пређе на други посао, јер то што се предлаже може управа и сад да чини.

Архимандрит Дучић, чувши разна мишљења поштованих предговорника, ко да покреће мисао за прославу, кад који члан српскога ученог друштва доживи одређени број година књижевнога и научнога рада, најбоље му се свиђа мишљење г. С. Вуловића. А то је да таку прославу покреће сваки одбор по стручности књижевној и научној слављеника С тога усваја мишљење г. Вуловића.

Председник ставља предлог на гласање, и скуп решава: да се у начелу усваја, да се књижевни рад редовних чланова прославља, а кад и на који начин, то се оставља дотичном одбору и управи.

Бр. 12.

Секретар чита овај нацрт буџета друштвеног за год. 1885: А) Примање. Државна помоћ 15.283,80; од проданих књига 2716·20. — Свега 18.000. — Б) Издавање. На плате 3912; на хонораре, путовања, књиге и штампарске послове и књиговесца 12.588; на канцеларијске и ванредне трошкове 1500. — Свега 18.000.

Усваја се.

Бр. 13.

Председник напомиње, да је на лањском скупу решено, да је управа овлашћена да одређује посао и награду секретару, како за добро нађе; ну како је та одлука случајно изостављена у записнику лањскога скупа, то предлаже, да она уђе у записник овога скупа.

Прима се.

Бр. 14.

Председник позива скуп да изабере чланове који ће потписати записник овогодишњега скупа, и то из сваког одбора по једног.

Бирају се лањски потписници и за ову годину, а то су господа: К. Алковић, Свет. Вуловић, Љ. Ковачевић, Ст. Тодоровић.

Бр. 15.

На реду је бирање нових чланова друштва.

Председник чита имена оних лица, која су поједини одбори предложили управи за почасне, редовне и дописне чланове, а ова их предлаже скупу на избор.

Изабрани бише за почасне чланове: Ф. Фуке, Виктор Иго, Фрањо Пулски и Виљем Хуајт; — за редовне: Ђорђе Поповић (до сад дописни) и Владислав Тителбах; — а за дописне: Кока Миловановић, Е. Тице, С. Брусина, Никола Вујић, Гр. Асколи, В. Д. Спасовић, Армин Павић, др. Фр. Мајкснер, Емил Борхграв, Павлија Ирби, др. Густав Венцел,

др. Евђепије Сентклараји, Јован де Рубертис, Анђео Вета, Фрањо Ваничек, Емил Лавлеј, П. Х. Швикер, Марко Драговић, др. Јован Пачу и Димитрије Топаловић.

Бр. 16.

Председник јавља, да је управа ове године привремено ступила у свезу са Кијевским природњачким друштвом („Общество Естествоиспытателей"). Износи се на коначну одлуку.

Скуп усваја предлог.

Бр. 17.

Председник захваљује на пажњи, коју му је друштво показало, изабравши га две године узасебице за свога председника, па позива скуп да избере другога председника. После кратког одмора приступи се избору тајним гласањем и са 27 гласова противу 10 (од који је 7 пало на Нешића, 2 на Ст. Бошковића а 1 на Васиљевића) —

Изабран би за председника поново Владимир Јовановић.

Бр. 18.

Долазе предлози појединих чланова.

Вл. Јакшић жели, да сви чланови присуствују при пратњи умрлог редовног члана.

Узима се на знање.

По што је дневни ред исцрпен, председник оглашује овогодишњи скуп за свршен.

СЕКРЕТАР,

Јован Бошковић с. р.

ОВЛАШЋЕНИ ПОТПИСНИЦИ,

К. Алковић с. р.
Свет. Вуловић с. р.
Љ. Ковачевић с. р.
Ст. Тодоровић с. р.

TAB. I.
Ramondia Serbica Panč.

TAB. II.
Ramondia Nathaliae Panč. et Petr.

DR
301
S67
knj.62

Srpsko učeno društvo, Belgrad
Glasnik. 1. odeljak

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY